

**BATI VE YAKINÇAĞ OSMANLI
TOPLUMUNDA SERVETE BAKIŞ AÇISI**

(Yüksek Lisans Tezi)

Melek YILDIRIM

Kütahya-2017

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**BATI VE YAKINÇAĞ OSMANLI TOPLUMUNDA
SERVETE BAKIŞ AÇISI**

Danışman:
Prof. Dr. Ramazan KILIÇ

Hazırlayan:
Melek YILDIRIM

Kütahya – 2017

Kabul ve Onay

Melek YILDIRIM'ın hazırladığı “Batı ve Yakınçağ Osmanlı Toplumunda Servete Bakış Açısı” başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

...../...../2017

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Prof. Dr. Ramazan KILIÇ (Danışman)		
Yrd. Doç. Dr. Özer ÖZÇELİK		
Yrd. Doç. Dr. Şahin ÇETİNKAYA		

Doç. Dr. Ayhan KAHRAMAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Batı ve Yakınçağ Osmanlı Toplumunda Servete Bakış Açışı” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dışecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2017

Melek YILDIRIM

Özgeçmiş

1992 yılında Kırşehir’de doğdu. Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünden 2015 yılında mezun oldu. Aynı yıl Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisans Eğitimine başladı. Halen devam etmektedir.

Bu çalışmada bana en büyük desteği sağlayan saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Ramazan KILIÇ’a, çalışmalarım boyunca maddi ve manevi desteklerini benden bir an olsun esirgemeyen, her türlü zorlukları benimle göğüsleyen ve her zaman yanımda olan Ayşe ve Baki YILDIRIM ve M. Ali ŞANLIALP’a teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

BATI VE YAKINÇAĞ OSMANLI TOPLUMUNDA SERVETE BAKIŞ AÇISI

YILDIRIM, Melek

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ramazan KILIÇ

Aralık, 2017, 115 sayfa

Servet konusu ilk ve ortaçağda bir anlam belirtmemesine rağmen Tanrı'nın vermiş olduğu bir iyilik olarak görülmektedir. Adam Smith tarafından ele alınan servet kavramı; kapsamlı olarak ele alınarak sonraki düşünörlere öncölük etmiştir. Bu düşünörlöer Smith'in servet anlayışını eleştirip yeni fikirler ortaya koymuşlardır. Batı toplumunda Adam Smith'ten farklı düşünce geliştirenler serveti, insana fayda sağlayan gerekli maddi değöerler olarak görmüşlerdir. Bunun yanında kıt olup da değöer içeren şeyler de servetten sayılmaktadır. Değöer belirten öörneğün, tablolar, heykeller, müzikle uğraşanların, doktorların ortaya koyduğu maddi-manevi değöerler servet kabul edilmektedir. Genel olarak bakıldığında insana mutluluk veren, fayda sağlayan şeyler servet kabul edilmektedir ve servet iyi olarak değöerlendirilmektedir. Fayda sağlamayan, mutluluk vermeyen servet ise kötü olarak değöerlendirilmektedir. Osmanlı toplumu ele alınmadan İslam dünyasında servete bakış, insanlara saygınlık kazandıran, rütbe onur sahibi olarak belirtilmektedir. Yakınçağ Osmanlı toplumunda serveti, tasarruf yapılabilen, mübadele edilen, insanların ihtiyaçlarını karşılayan şeyleri servet saymışlardır. Denizi, toprağı, havayı servet kaynağı olarak görmüşlerdir.

Cumhuriyet dönemindeki düşünörlöerden Ülgener, servetin bir kere kullanıldığında tekrar yerine getirilmeyeceğini, mal ve serveti sadece hava atmaktan ibaret olduğunu belirtmiştir. Sabahattin Zaim ise, emek olmadan servet sahibi olunmayacağı görüşündedir. "Güzel insan" yetiştirerek verimlilik sağlanacağını, her insanın kendi alanında çalışarak o işe yoğunlaşması gerektiğini söyleyerek emeğe önem vermiştir ve serveti güzel insan yetiştirmeye bağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Servet, Emek, Adam Smith, Batı ve Yakınçağ Osmanlı Toplumunda Servet

ABSTRACT**PERSPECTIVE OF WEALTH IN WESTERN AND NEAR-TIME OTTOMAN
SOCIETY****YILDIRIM, Melek****M. Sc. Thesis, Department of Economy****Supervisor: Prof. Dr. Ramazan KILIÇ****December, 2017, 115 pages**

The fortune- telling is seen as a kind of goodness that God has given, although he did not make any sense in the early and middle ages. The concept of wealth handled by Adam Smith; has been taken as a comprehensive and pioneered the next thinkers. These thinkers criticized Smith's sense of wealth and put forward new ideas. Those who developed different ideas from Adam Smith in Western society saw wealth as a necessary material asset that benefits man. Besides, things that are scarce and contain value are considered as wealth. For example, taboos, sculptures, musicals, doctors material-spiritual values are considered wealth. In general, things that give happiness to people, benefits are considered wealth, and wealth is considered good. The fortune that does not provide benefit and does not give provide happiness is evaluated as bad. In the near- term ottoman society, wealth can be saved, exchanged, people's needs are counted as fortune. They saw the sea, land, air as a source of wealth.

From the thinkers of the Republican period, Ülgener stated that once the wealth is used, it will not be fulfilled again and that the property and wealth are merely tossing air. Sabahattin Zaim believes that without labor, he will not have a wealth. He gave importance to labor by saying that every man should concentrate on his work by working in his own field, and he connected the wealth to the cultivation of beautiful people.

Keywords: Wealth, Labor, Adam Smith, Wealth in the Western and Modern Ages
Ottoman Society

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM BATI TOPLUMUNDA İKTİSADİ DÜŞÜNÜRLER VE SERVETE BAKIŞ AÇILARI

1.1. SERVET KAVRAMI VE TANIMI	3
1.2. KLASİK İKTİSAT TARİHİNE KADAR SERVET ANLAYIŞI	3
1.2.1. İlk ve Ortaçağ Toplumunda Servet.....	3
1.2.2. Merkantilist Sistemde Servet.....	4
1.2.3. Fizyokratlarda Servet.....	4
1.3. KLASİK İKTİSAT DÜŞÜNÜRLERİ	5
1.3.1. Adam Smith (1723-1790).....	5
1.3.1.1. Adam Smith'in Yaşam Öyküsü	5
1.3.1.2. Smith'in Eserleri	6
1.3.1.3. Smith'in İktisadi Düşünceleri	8
1.3.1.4. Smith'in Servete Yönelik Düşüncesi	12
1.3.2. Thomas Robert Malthus (1766-1834).....	15
1.3.2.1. Thomas Robert Malthus'un Yaşam Öyküsü.....	15
1.3.2.2. Malthus'un Eserleri.....	16
1.3.2.3. Malthus'un İktisadi Düşünceleri.....	17
1.3.2.4. Malthus'un Servete Yönelik Düşüncesi.....	20
1.3.3. David Ricardo (1772-1823)	21
1.3.3.1. David Ricardo'nun Yaşam Öyküsü	21
1.3.3.2. Ricardo'nun Eserleri	21
1.3.3.3. Ricardo'nun İktisadi Düşünceleri	22
1.3.3.4. Ricardo'nun Servete Yönelik Düşüncesi	28
1.3.3.4.1. Ricardo'nun Değer ve Servet Ayrımı.....	29
1.3.4. Jean Baptiste Say (1767-1832)	30
1.3.4.1. Jean Baptiste Say'in Yaşam Öyküsü	30
1.3.4.2. Say'in Eserleri.....	31
1.3.4.3. Say'in İktisadi Düşünceleri.....	32
1.3.4.4. Say'in Servete Yönelik Düşüncesi.....	34
1.3.5. John Stuart Mill (1806-1873)	35
1.3.5.1. John Stuart Mill'in Yaşam Öyküsü.....	35
1.3.5.2. Mill'in Eserleri.....	35

1.3.5.3. Mill'in İktisadi Düşünceleri	36
1.3.5.4. Mill'in Servete Yönelik Düşüncesi	39
1.4. DİĞER DÜŞÜNÜRLER	39
1.4.1. Jeremy Bentham (1748-1832)	39
1.4.1.1. Jeremy Bentham'in Yaşam Öyküsü.....	40
1.4.1.2. Bentham'ın Eserleri	41
1.4.1.3. J. Bentham'ın İktisadi Düşünceleri.....	41
1.4.1.4. Bentham'ın Servete Yönelik Düşüncesi	43
1.4.2. Nassau William Senior (1790-1864)	43
1.4.2.1. Nassau William Senior'ün Yaşam Öyküsü.....	43
1.4.2.2. Senior'ün Eserleri	44
1.4.2.3. Senior'ün İktisadi Düşünceleri	44
1.4.2.4. Senior'ün Servete Yönelik Düşüncesi	45

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM VE OSMANLI TOPLUMUNDA İKTİSAT DÜŞÜNÜRLERİ VE SERVETE BAKIŞ AÇILARI

2.1. İSLAM DÜNYASINDA İKTİSAT DÜŞÜNÜRLERİ VE SERVET KAVRAMI	47
2.1.1. Muhammed El-Gazali (1058-1111).....	47
2.1.1.1. Muhammed El-Gazali'nin Yaşam Öyküsü	47
2.1.1.2. Gazali'nin Eserleri	48
2.1.1.3. Gazali'nin İktisadi Görüşleri.....	48
2.1.1.4. Gazali'nin Servete Yönelik Düşünceleri	51
2.1.2. İbn-i Haldun (1332-1406).....	52
2.1.2.1. İbn-i Haldun'un Yaşam Öyküsü	52
2.1.2.2. İbn-i Haldun'un Eserleri	53
2.1.2.3. İbn-i Haldun'un İktisadi düşünceleri	53
2.1.2.4. İbn-i Haldun'un Servete Yönelik Düşüncesi	57
2.2. YAKINÇAĞ OSMANLI İKTİSAT DÜŞÜNÜRLERİ VE SERVETE BAKIŞ AÇILARI.....	57
2.2.1. Namık Kemal (1840-1888).....	58
2.2.1.1. Namık Kemal'in Yaşam Öyküsü	58
2.2.1.2. Namık Kemal'in Eserleri	59
2.2.1.3. Namık Kemal'in İktisadi Düşünceleri	60
2.2.1.4. Namık Kemal'in Servete Yönelik Düşüncesi	62
2.2.2. Sakızlı Ohannes Paşa (1836-1912).....	63
2.2.2.1. Ohannes Paşa'nın Yaşam Öyküsü	63
2.2.2.2. Ohannes Paşa'nın Eserleri	63
2.2.2.3. Ohannes Paşa'nın İktisadi Düşüncesi	64
2.2.2.4. Ohannes Paşa'nın Servete Yönelik Düşüncesi	67
2.2.3. Mehmet Cavid Bey (1875-1926)	68

2.2.3.1. Mehmet Cavid Bey'in Yaşam Öyküsü	68
2.2.3.2. Mehmet Cavid Bey'in Eserleri	68
2.2.3.3. Mehmet Cavid Bey'in İktisadi Düşünceleri	69
2.2.3.4. Mehmet Cavid Bey'in Servete Yönelik Düşüncesi	71
2.2.4. Ahmet Mithat Efendi (1875-1926)	72
2.2.4.1. Mithat Efendi'nin Yaşam Öyküsü	72
2.2.4.2. Mithat Efendi'nin Eserleri	73
2.2.4.3. Mithat Efendi'nin İktisadi Düşünceleri	73
2.2.4.4. Mithat Efendi'nin Servete Yönelik Düşüncesi	75
2.2.5. Akyiğitzade Musa Bey (1865-1923).....	76
2.2.5.1. Musa Bey'in Yaşam Öyküsü	76
2.2.5.2. Musa Bey'in Eserleri	76
2.2.5.3. Musa Bey'in İktisadi Görüşleri.....	76
2.2.5.4. Musa Bey'in Servete Bakış Açısı	79
2.2.6. Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895).....	79
2.2.6.1. Cevdet Paşa'nın Yaşam Öyküsü	79
2.2.6.2. Cevdet Paşa'nın Eserleri	80
2.2.6.3. Cevdet Paşa'nın İktisadi Görüşleri	80
2.2.6.4. Cevdet Paşa Ve İbn-İ Haldun	82
2.2.6.5. Cevdet Paşa'nın Servete Bakış Açısı.....	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM CUMHURİYET DÖNEMİ İKTİSAT DÜŞÜNÜRLERİNDEN SABRİ ÜLGENER VE SABAHATTİN ZAİM'İN SERVETE BAKIŞ AÇISI

3.1. SABRİ ÜLGENER(1911-1983)	85
3.1.1. Sabri Ülgener'in Yaşam Öyküsü	85
3.1.2. Ülgener'in Eserleri.....	86
3.1.3. Ülgener'in İktisadi Görüşleri	86
3.1.4. Ülgener'in Servete Yönelik Düşüncesi.....	91
3.2. SABAHATTİN ZAİM (1926-2007).....	92
3.2.1. Sabahattin Zaim'in Yaşam Öyküsü	92
3.2.2. Zaim'in Eserleri	93
3.2.3. Zaim'in İktisadi Görüşleri	94
3.2.4. Zaim'in Servete Bakış Açısı	95
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	97
KAYNAKÇA	105
DİZİN	114

KISALTMALAR

İİBF	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
TÜMOSAN	Türk Motor Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi
vb.	Ve benzeri
YÖK	Yükseköğretim Kurulu

TEZ METNİ

GİRİŞ

İlkçağlardan bu yana insanların hep merak konusu olan servet kavramı önemli düşünürler tarafından araştırılıp incelenmiştir. Bu çalışmada servetin düşünürler tarafından nasıl ele alındığı, servet anlayışının günümüze kadar nasıl değişim gösterdiği araştırılmış ve servete aynı bakmadıkları görülmüştür.

Adam Smith, Batıda ve Yakınçağ Osmanlı toplumunda birçok düşünürü etkileyerek servete yönelik fikirlerin doğmasına öncülük etmiştir. Birinci bölümde Adam Smith, T. Malthus, D. Ricardo, J. B. Say, J.S. Mill, J. Bentham, W. Senior'un servet hakkındaki görüşleri incelenmiştir.

İkinci bölümde Yakınçağ Osmanlı toplumundaki düşünürlere yer vermeden önce İslam dünyasındaki en önemli düşünürlerden Gazali ve İbn-i Haldun'un servete yönelik düşüncesine yer verilmiştir. Ardından; Osmanlı toplumundaki iktisadi düşünürlerin servet hakkındaki görüşlerini incelemek için Yakınçağdaki Osmanlı toplum düşünürlerinden Namık Kemal, Ohannes Paşa, Mehmet Cavid Bey, Ahmet Mithat Efendi, Akyiğitzade Musa Bey ve Ahmed Cevdet Paşa'nın servete yönelik görüşleri ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ilk olarak Sabri Ülgener'in tasavvuf anlayışından yola çıkılarak servete bakış açısı incelenmiştir. İkinci olarak, hocaların hocası olan Sabahattin Zaim'in servete bakış açısı ve "Servet iyi midir? Yoksa kötü müdür?" düşüncesi din ve insan ile ilişkilendirilerek açıklanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BATI TOPLUMUNDA İKTİSADİ DÜŞÜNÜRLER VE SERVETE BAKIŞ AÇILARI

Bu bölümde ilk olarak servet kavramının ne olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra alt başlıklarda klasik iktisat öncesi servet kavramının nasıl ele alındığı konusuna değinilerek diğer alt başlıklarda önemli klasik iktisat düşünürlerin servet ile ilgili yorumlarına yer verilmiştir.

1.1. SERVET KAVRAMI VE TANIMI

Servet kelimesi, Türkçe bir kavram olmayıp Arapça kökenli bir kavramdır ve “*Varlık, zenginlik, mal mülk*” olarak açıklanmaktadır (www.tdk.gov.tr, 2017). Tanımdan da anlaşılacağı üzere tek bir anlam ifade etmeyen servet kavramı iktisatçılar arasında da farklılıklar göstermektedir. Bazı düşünülere göre; servet zenginliği, bazı düşünülere göre ise; servet kavramı mal ve mülkü ifade etmektedir. Önemli fikir adamları, aklında yer alan bu servet kavramını düşünerek farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Bu sebepten dolayı servet düşüncesi bakış açısına göre değişmektedir ve kesin bir tanımı yapılamamaktadır.

İktisat bilimi geliştikçe, iktisatçılar servet ile ilgili bir tanım yapmadan önce fayda ve değer konusunu anlamaya çalışmışlardır. Faydayı, bir arzuyu tatmin ya da bir amacı gerçekleştirme becerisi olarak tanımlamışlardır. Bazı düşünürlerin tüm yararlı şeyleri örneğin; temiz hava, güneş ışığı vs. servet olarak görmekteyler. Bir diğer düşünürler de serveti; zor bulunan yani kıt olan nesnelere servet olarak düşünmüşlerdir (Connel, 1949: 33).

1.2. KLASİK İKTİSAT TARİHİNE KADAR SERVET ANLAYIŞI

Araştırmada Klasik dönem incelendiğinden, klasik öncesi dönemlerinde servet anlayışına değinilecektir.

1.2.1. İlk ve Ortaçağ Toplumunda Servet

İlk ve Ortaçağ toplumunda servet kavramı; iktisadi bir anlam ifade etmemektedir. Maddi varlık anlamı taşıyan servet kavramı, Tanrı’dan gelen bir iyilik olarak düşünülmüştür. Servet kazanmak için harcanan emeğin sadece fani dünya ile meşgul olduğundan, hoşgörü gösterilmemiştir. İlk ve orta çağ toplumlarında “*milli servet*” kavramına rastlamak mümkün değildir. Servet bu dönemde insanın varlıklı olması anlamına gelmektedir (Kumbaracıbaşı, 1976: 129).

Orta çağda otarşi ve sınıf ayrımının mutlak niteliği sayesinde servet sorununu ortadan kaldırmışlardır. Bir insanın diğer kişiye ne kadar ürün ve hizmet borcu olduğu, toplumsal sınıfına göre yasa, töre ve adet belirlemektedir, bireyin bunları alması askeri iktidara dayalıdır, doğüstü güçler kişilerin hayatını sürdürmeleri üzerinde fazla bir nüfusa sahip olursa, bu koşullara bağlı iktisadi yasaların kararlarını yapabilmeleri olanaksız görülmektedir. Bu nedenden dolayı ortaçağda hayatını sürdüren kişilerin servet bölüşümü konusuna pek fazla yer vermedikleri görülmektedir (Connel, 1949: 217-218).

1.2.2. Merkantilist Sistemde Servet

Servet kavramı ilk olarak merkantilist düşünce sisteminde ortaya çıkmıştır. Onlara göre servet altın ve gümüşten oluşan değerli madenlerden meydana gelmektedir. Bir ülkenin zenginliği, altın ve gümüş gibi değerli madenlerin çokluğuna bağlıdır. Yani altın ve gümüşü çok satıp az almakla ülkenin serveti bollaşır (Tuncer, 2014: 93). Merkantilizmin ilk zamanlarında servet, para olarak ele alınmıştır. Para da altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerden oluşmaktadır. Bu nedenle, merkantilist düşünürler serveti, ülkenin elinde bulundurduğu altın ve gümüş ile ölçmektedirler. İstihsal (üretim) ve ticaretin sadece altın ve gümüş ile fazlalaşacağını yani paranın miktarına göre artacağı görüşündedirler. 18. Yüzyıl merkantilistlerin kıymetli madenlerin çok olmasının tahripkâr olacağını anlamışlardır (Kumbaracıbaşı, 1976: 129).

1.2.3. Fizyokratlarda Servet

Fizyokratlara göre milletin serveti, dış ticaret ilişkisiyle değil, tarımsal faaliyetlerin artmasından dolayı elde edileceğini düşünmüşlerdir. Servetin kaynağının toprak olmasından dolayı düşünürler, bu kaynaktan çıkan servetin insanların arasında nasıl dağıtıldığı konusunu da eleştirmekten kaçınmamışlardır. Onlara göre servet, politik yapının en önemli aracı olmuştur (Connel, 1949: 219).

Serveti para olarak kabul eden Fizyokratların en önemli temsilcisi olan Quesnay'e göre servetin anlamı, bir ulusun tasarruf yapmasıyla elde ettiği paradan oluşmamaktadır. Aksine bireylerin gereksinimlerinin giderilmesiyle ölçülmektedir. Diğer bir ifadeyle, bir topluluğun servetinde artış yaşanması, tarımsal ürünlerle, maden ocaklarından çıkarılan değerli taşların kendi üretim maliyetlerine göre, değer

fazlasından oluşmaktadır. Bu fazlalığa safi hâsıla denilmektedir. Milletın refahı safi hâsılaya dayalıdır. (Connel, 1949: 22). Servetin oluşumunu sağlayan ise topraktır. Milli servetin yükselmesinde bireylerin iktisadi tutumlarında hür olmaları etkilidir. Bireyin menfaatini gözetlemesinde toplumsal servet kendiliğinden gelişecektir. Fizyokratlara göre alım satım işi yararlı görülmemiştir ve tüccarların karı uygunsuz karşılanmakla birlikte liberal dış ticaret düşüncesi ileri sürülmüştür. Dış ticaretin liberal bir şekilde ilerlemesi ekonominin servet yükselişini pozitif olarak etkileyecektir (Kumbaracıbaşı, 1976: 130).

1.3. KLASİK İKTİSAT DÜŞÜNÜRLERİ

Servet kavramının üzerinde en çok duran Klasik İktisat düşünürleridir. Bu dönemde gelişme gösteren iktisat bilimi, servetin niteliğine ne şekilde sahip olmayı incelemişlerdir (Kumbaracıbaşı, 1976: 130). İktisat biliminin servet ile olan bağlantısı ise Adam Smith ile başladığı söylenebilir. Adam Smith “*Milletlerin Servetlerinin Mahiyeti ve Sebepleri Hakkında bir Araştırma*” adlı eserinde iktisat bilimini servet bilimini olarak ele almıştır. Geçmişte iktisat bilimi “*İlm-i serveti milel*” olarak adlandırılıyordu. Demek ki iktisat biliminin servet ile ilişkisi üzerinde etkisi büyüktür (Tuncer, 2014: 91).

1.3.1. Adam Smith (1723-1790)

Klasik İktisatın en önemli düşünüründen olan Adam Smith, servet hakkındaki düşüncesine yer vermeden önce yaşam öyküsüne, eserlerine, iktisadi görüşlerine ve servet hakkındaki yorumlarına yer verilecektir.

1.3.1.1. Adam Smith’in Yaşam Öyküsü

A.Smith, 5 Haziran 1723 yılında İskoçya’da Kirkcaldy kasabasında doğdu. Kirkcaldy kasabasında gümrük memuru olarak çalışan babası doğumundan önce beş altı ay içinde ölmüştür. Bundan dolayı Adam Smith’in eğitimine destek veren annesi olmuştur (Robbins, 2000: 125). Adam Smith, zeki ve yetenekli olmasından dolayı hep önde bir öğrenci olmuştur. On dört yaşındayken matematik alanında başarısından dolayı İngiltere’de Glasgow üniversitesinde eğitim görme şansı elde etmiştir. Francis

Hutcheson hocası sayesinde iktisat bilimine daha çok merak duyarak kendini geliştirme fırsatı doğmuştur (Ersoy, 2008: 276).

Smith, Glasgow Üniversitesinde eğitim gördükten sonra papaz olmaya karar verince Oxford'a gitmek zorunda kalmıştır. Oxford'da David Hume'un kitabını okurken yakalanan Smith, cezalandırılarak İskoçya'ya göç etmiştir. İlk olarak Edinburg Üniversitesinde edebiyat dersleri veren Smith, Glasgow Üniversitesinde felsefe dersleri vermeye başlamıştır. Bu üniversitelerde ilgilendiği mevzular; etik bilimi, tanrı bilimi, hukuk ve ekonomik yöntem alanı olmuştur (Denis, 1997a: 193). A.Smith Oxford'a papaz olmak için gitmiştir ancak Hume'un felsefesine ilişkin kuşkuculuğu benimsediği için, Oxford'da Balliol College'da hocalarıyla ve aynı meslekte olan arkadaşlarıyla uyumsuzluk yaşamıştır (Arslan, 2012: 156).

F.Hutcheson'dan etkilenen Smith, *Ahlaki Duygular Teorisi*'ni oluşturan dersler vermeye başlamıştır. Hutcheson, Ahlak felsefesi alanında kendisini geliştiren bir hoca olmuştur. (Robbins, 2000: 123). Hutcheson, Adam Smith'in iktisadi düşünce açısından önemli etkiye sahip bir kişi olmuştur.

1.3.1.2. Smith'in Eserleri

Adam Smith dünyaca ünlü eserine "*Ahlaki Duygular Teorisi*" ve "Ulusların Zenginliği" adlı yapıtıyla tanınmış bir iktisatçı olmuştur.

Adam Smith, 1759 yılında "*Ahlaki Duygular*" kitabını yayınlamıştır. Bu eseri sayesinde ününü artırdı ve bu yıllar onun için en verimli yıllarından birisi olmuştur (Robbins, 2000: 126). Smith'in "*Ahlaki Duygular Teorisi*" kitabı sayesinde elde ettiği başarılar neticesinde genç bir soyluya Avrupa gezisi süresince yanında bulunması istenmiştir. Devlet memuru olma ümidiyle profesörlüğü bırakan Smith, 1764 yılı ile 1766 yıllarında Toulouse, Cenevre ve Paris'te yaşama kararı almıştır. Bu süreçte Quesnay ve öğrencileriyle tanışma fırsatı bulmuştur. İskoçya'ya geri döndüğünde ise önemli eserini yazmıştır. 1776 yılında; "*Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Araştırmalar*" isimli eserini hazırlamıştır. Daha sonra Edinburg'da gümrük komiserliği işini kabul etmiş ve 1790 yılında orada ölmüştür (Denis, 1997a: 194).

Smith'in ahlak felsefesi, doğacı ve stoacı felsefe düşüncesine yönelik kurulmuştur. Doğacı ve stoacı felsefeyi, aydınlanma felsefesinin savunucularının hemen

hemen hepsi kabul etmiş ve Ortaçağ'ın geleneksel görüşlerinin yok olmasını sağlamıştır. Smith'in Ahlaki duygular teorisinde ele aldığı sosyal teori eyleme yönelik bir teori olmuştur (Raphael, 2014: 10).

A.Smith'in kitaplarından anlaşılacağı üzere o dönemin İngiltere'sinden bahsetmektedir. O dönemde (1776 yılında) zirai değişiklikler yaşanmış ve sanayideki gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Zira sanayideki ilerleme iktisadi özellik taşımaktadır (Arslan, 2012: 167). Adam Smith 1763 yıllarında arazi sahiplerine ve çalışanlara sıcakkanlı olurken, aksine tüccar ve imalatla uğraşan kişilere de kuşkuyla yaklaşmıştır. En önemli yapıtı olan "*Ulusların Zenginliği*"nde aslında 1776 yılına gelmeden o yıllarda gelişmeler baş göstermiştir ve endüstri devrimi önemli sonuçlarını gösterememiştir (Hamitoğulları, 1978: 115).

Adam Smith'in "*Ulusların Zenginliği*" adlı kitabında özgün düşüncelerin olmadığını söyleyenlere karşın, sistemli ve iktisat boyutunda sunduğu yenilik sayesinde bu eseri bir bilim kitabı olarak kabul edilmiştir. A. Smith, klasik iktisatın kurucusu olarak adlandırılmasının yanı sıra, karşı fikirleri ileri süren Karl Marx ve Marksist iktisat anlayışına büyük izlenimler bırakmış ve bugünlerde Yeni Klasik İktisat adı verilen bir fikir sisteminin de temsilcisi olmuştur. Bundan dolayı iktisat alanında Adam Smith'in kitabı gibi sürekli okunan ve kaynağı kullanılan bir iktisatçı olmamıştır. "*Ulusların Zenginliği*" adlı eseri "*Liberalizmin İncili*" olarak adlandırılmıştır (Savaş, 2007: 259).

Adam Smith, ahlak felsefesi alanında ilerleyen bir profesör olmasına rağmen 1776 yılında yazmış olduğu eser sayesinde iktisat biliminin kurucusu olmuştur. Smith, "*Ulusların Zenginliği*" adlı yapıtında iki amaç doğrultusunda ilerlemeye çalışır. İlk olarak, ekonominin işleyiş biçimini çözümlenmeye çalışmıştır ve bu çözümlenme sonucunda model oluşturmaya karar vermiştir. İkinci olarak, liberal iktisat ile ilgili yeni yöntemlerin gelişmesine yol açmıştır. Smith'i asıl ilgilendiren konu ekonomik büyüme olmuştur ve nasıl sermaye birikimi yapılır bu konuya yoğunlaşmıştır. Sonuç olarak, sürdürülebilir ekonomik büyüme kendiliğinden meydana gelecektir (Raphael, 2014: 14).

Adam Smith, "*Ulusların Zenginliği*" adlı eserinin ilk kısmında işgücünün bilgisinde, becerisinde ilerleme gösterdiğini anlatmıştır. Bu konuyu toplu işne

örneğinde ele almıştır. İşçinin toplu iğne yapımında yetenekli olsa bile bir günde sadece yirmi toplu iğne yapabilmektedir. İşbölümü olduğu zaman ise bu rakam 4.800'e çıkmaktadır. Bunun nedeninin araştıran A.Smith, ilk baştaki işçinin teli gerdirdiği, diğer işçinin onardığını, başka bir işçinin kestiğini, ötekinin ucunu sivri hale getirdiğini, sonraki işçinin yuvarlak başlık elde ettiği, daha sonraki işçinin ise bu yuvarlak başlığı iğneye geçirdiğini anlatmıştır (Yalçın, 1976: 179). İşbölümü sayesinde daha çok üretim yapılmış ve daha verimli sonuçlar elde edilmiştir. A.Smith servet kazanma arzusunun doğuştan olduğunu anlamıştır. Ekonomik sistemin merkezi, Smith'in varsaymış olduğu birey olmuştur. Ulusların zenginliğinde bireyi egoist olarak açıklar. Hâlbuki Ahlaki Düşünceler Kuramında bireyi tabi olarak açıklar ve birey doğasının sevimliliğini, sıcakkanlılığını incelemiştir (Bell, 1953:168).

“Ulusların Zenginliği” adlı kitabında Smith'in üzerinde durduğu konular: *“İşbölümü, ekonomik sistem, doğal serbestlik ve politik iktisat”* olmuştur. İşbölümü; Adam Smith'e göre önemli konulardan biridir. Çünkü işbölümü olmadan ekonomik büyüme gerçekleşmez. Smith, ekonomik büyümeyi araştırırken karşılıklı doğaya ve dayanışmaya büyük önem vermiştir. Gerçekte bu konular Smith'in ahlak felsefesi alanından almış olduğu terimlerdir (Raphael, 2014: 14).

1.3.1.3. Smith'in İktisadi Düşünceleri

Smith'e göre büyüme olması için mübadelenin olması gerekmektedir. Mübadele, piyasanın serbest olduğu yerde gelişme gösterir. Böylece ekonomik büyüme hızını arttırınca zenginlik de artmış olur. Fakat toplum içinde mübadelenin artırılması, büyüklüğünün sağlanmasında gerekli olan koşullar nelerdir? Gibi sorulara yanıt bulmak için büyük çaba harcayan Smith, mübadelenin genişliğini belirleyen koşulların şehirlerin büyüklüğü, yurt içinde ve yurt dışındaki ticaretin serbestlik durumu, ulaşım, haberleşme ve eğitimin olması gerektiğini savunmuştur. Mübadeleyi kısıtlayan ilkenin eğitim seviyesi olduğunu söylemiştir. Bunu da zenginliğin ana kaynağı olarak görmüştür (Raphael, 2014: 15).

A.Smith, iktisat bilimini, devletin ve insanların mutluluğuna ilişkin bir bilim olarak görmektedir. Ulusların Zenginliğini, emeğin tek sebebi tutkulardır, bu nedenle emek dünyanın tabiatın satın alma aracıdır, şeklinde açıklamıştır (Bell, 1953: 158). Smith emeğin serbest bir şekilde dolaşımında bulunmasından yana olmuştur. Kanun

koyucunun, patronların uygun olmayan bireyleri; işe yerleştirme kaygısını “zorbalık” ve “küstahlık” şeklinde açıklamıştır. Bireyin hangi işte çalışabilir olduğunu belirleyecek olan işverendir demiştir (Yayla, 2000: 71).

A.Smith, toplumun düzeni uyumlu bir şekilde oluşturulduğu için, bireyler kendi kişisel çıkarını düşündüğünden dolayı mecburi olarak toplumun da çıkarlarına el atmış olur. Bilakis, bireysel çıkar için emek harcamayanlar müsrif kişilere benzer bir şekilde toplumu zarara soktuğu gibi kendisini de zarara sokmuş olur. Bu zihniyet ile A. Smith, fizyokratların söylemiş olduğu “*Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*” düşüncesi ile Bentham’ın “*Sakin ol karışma*” sözlerinin kurucusu olmuştur. A.Smith bireylerin çalışmalarında bütün olarak serbest bırakılması gerektiği düşüncesindedir ve bunu ekonomik bir zaruret olarak görmüştür (Ulutan, 1978: 246).

A.Smith, Aristo’nun zamanından itibaren gelen, üretim değeri ile değişim değeri üzerinde durmuştur. Smith’e göre üretim değeri bir metanın faydası şeklinde açıklamıştır. Örnek olarak, yararlı olan su ile yararı olmayan elması kıyaslar ve üretim değeri ile ilgilenmez. Smith, değişim değerini bir metanın diğer metalarla satın alınması olarak ifade eder (Ulutan, 1978: 258). Ekonomide servet, metayı üreten emek aracılığıyla oluşturulmaktadır ve servetin ölçülmesi bütün değişim bedelinin toplamından oluşmaktadır. İşbölümü ve uzmanlaşmanın olmasıyla milli servet artmaktadır. İşbölümünün olması, metayı meydana getiren emeğin randımanını, buna bağlı olarak servetin artmasına yardımcı olmaktadır. Uzmanlaşmanın olmasıyla da, üretebileceği üründen çok fazla metayı elinde bulundurma imkânı sağlamaktadır. Böylelikle servette artış sağlanmış olur. Aynı zamanda insanların tasarrufta bulunması da serveti artıran bir ilkedir (Kumbaracıbaşı, 1976: 131). İşbölümü olduğu zaman aynı sayıdaki bireylerin iş miktarında artış sağlaması üç nedenden meydana gelmektedir. İlk olarak, işçilerin maharetinin artması; ikinci neden, bir işten başka bir işe geçerken kaybedilen zamanın tasarrufu; üçüncü neden, bir insana birden çok insan yerine geçen fazla miktarda makinelerin bulunması (Smith, 2004: 20). Bu üç neden kişi sayısında değişme olmadan iş miktarındaki artışı göstermektedir.

Adam Smith, *Ahlaki Duygular Teorisi*’nde ve *Ulusların Zenginliği* adlı kitaplarında görünmez el düşüncesini bir kere kullanmıştır. Görünmez el kavramı ‘*toplumsal iyi*’ düşüncesinin meydana gelmesini sağlamıştır. Egoistlik ve açgözlülük

gibi izlenimler, görünmez elden dolayı toplumun iyiliğine sebep olur. Bireyler kendi iyilik düzeylerini maksimum seviyeye çıkartırken bilmeden başkalarının da iyilik seviyelerini yükseltmiş olurlar (Raphael, 2014: 11). A. Smith'in üzerinde durduğu kavramlardan biri “Özgürlük” diğeri “Görünmeyen el” olmuştur. Smith, kendini en çok “doğal özgürlük” yöntemine vermiştir. Yöntemin temelinde, kendi menfaatini izlerken toplumun rahatlığını yükselten birey vardır. İşte Smith buna “Görünmeyen El” adını vermiştir (Savaş, 2007: 269). A. Smith'in görünmez eli davranışları harekete geçirerek, bireylerin doğasının görünmeyen hareketini ve davranışlarını ele almıştır. Böylece görünmez el kendiliğinden toplumsal bir düzen oluşturabilmektedir. A. Smith bireylerin doğasını toplumdaki bireyleri bağlayan ya da toplumu iten içgüdü ile ilgilenmiştir. Smith, davranışı ahlaki bir vicdan, insan kurumları ve sermayenin girdisi aracılığıyla gerçekleştirilen doğal arzuların ürünü olarak değerlendirmiştir. Bireylerin davranışına yol gösteren görünmez zincirler oldukça güç olmuştur. Çünkü olaylara reaksiyon göstermektedirler, bu da görünmez el ekonomisi için ortamı belirlemiştir (Wight, 2007: 341-345).

Adam Smith; *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde merkantilizme yönelik düşüncelerini dile getirmiştir. Ona göre para sadece bir araçtır, emeğin üretimi artırarak geliştiğini ve ekonominin temel unsuru olduğunu söylemiştir. Adam Smith, toplumda oluşturulan değerlerin esasında emeğin bulunduğunu ve paranın yalnızca ticari ilişkilerde kullanıldığı sürece etkili olabileceğini söylemiştir. Paranın sadece değişim aracı olduğunu vurgulamıştır (Ercan, 2001: 189-190).

Adam Smith'e göre, birey çıkarlarını kendisinden başkası bilmemektedir, bu nedenle birey hür olmalıdır ki çıkarlarını iyi bir şekilde tercih edebilsin ve ortaya koyabilsin. Burada doğalcılık ve iyimserlik diye iki zihniyet ortaya çıkmaktadır. Bu uyum hürriyetin yer aldığı alanlarda gerçekleşecektir. Adam Smith de Fizyokratlar gibi metafizikle uğraşmıştır. Fizyokratlardan almış olduğu bireye “İktisadi İnsan” özelliğini yansıtan ve psikolojik öğeyi de dâhil etmiştir. Adam Smith sayesinde “Doğal Düzen” kavramı da ortaya çıkmıştır. (Hamitoğulları, 1978: 117).

Smith'in kullanmış olduğu yöntemler bazı iktisatçılar tarafından kullanılmakta olan yöntemler gibi soyut değildir. Smith, soyut fikirlerden sonuç elde etmek yerine gerçekliğin önemini belirtmektedir (Bell, 1953: 168). Smith, hem tümevarım hem de

tümdengelim yöntemini savunmuştur. Bu iki yöntemi birlikte kullanarak Montesquieu'yün izini sürmüştür. Doğa biliminden evvel hadiseler incelenir ve çıkarımlar elde edilir. Bu çıkarımlar daha evvel onaylanmış umumi yasalardan ve matematik ile ilişkisinden çıkarılması arzulanır. Oysa Adam Smith bu şekilde uygulamamıştır. Smith, önce doğruladığı umumi yargılardan çıkarımlar elde etmiştir, bu çıkarımların da doğruluğunu incelemek için tarihi vakalara ve kendi dönemindeki iktisadi yaşamı incelemiştir. Böylece Smith hata yaptığını anlamıştır. Smith gibi bu iki yöntemi de birlikte kullanan Malthus da yanılığa düşmüştür (Arslan, 2012: 173).

Smith, Ahlaki Duygular adlı yapıtında, bireyler sahip olduğu şeyi gereksiz yere harçayabilir hatta harcamayıp bir kenara da koyabilir. Kişiler milletlerin yaşamında da rahatlığın oluşmasını sağlayan faktör, kişinin ruhunun tabii eğilimidir. A.Smith'e göre, kişilerdeki bu tabii eğilim, ilahi bir gücün yapıtı olduğu için, bireyler buna benzer eğilimin etkisinde kaldıklarında kendi kendine bir cemiyet sisteminin meydana gelmesi ilahi bir düzenin sonucu olduğunu söylemiştir (Arslan, 2012: 171).

Smith, paranın sermaye olarak düşünülebildiğini ancak iktisadi anlamda sermayeyi temsil etmediğini vurgulamıştır. Çünkü iktisadi anlamda para, mal olarak düşünülmemektedir, malların insanlara yarar sağlama ve gereksinimleri gidermesi gerektiğini belirtmiştir. Oysa para, gereksinimleri tatmin etmede sadece aracı oluyor. Para aracılığıyla hizmet ya da mal satın alınmaktadır. Para gereksinimleri tatmin ettiği için dolayısı ile sadece araç konumunda olduğu için iktisadi anlamda mal olmamaktadır. İktisat anlamında para sermayedir denilmesi için diğer mal ve hizmetlere aracı olması gerekmektedir. Böylece bu mallara sermaye malı denilmektedir. Para sadece sermaye mallarına aracılık yaparak üretimin gerçekleşmesinde yardımcı rol oynamaktadır. Bunlara ilaveten para, insanlara satın alma gücü bakımından fayda sağlamaktadır. Çabuk satın alınabilir olmasından dolayı, diğer nesnelere farklı kılan bir özellik olmuştur (Orman,1992: 2). Adam Smith, dolaşımdaki parayı gerçek anlamda düşünmüştür (Blaug, 1985: 53).

A.Smith faiz oranının yüksek tutulmasının iyi olmadığını savunmuştur. Sermayenin toprak iyileştirmesi ve tarım alanında, balıkçılık alanında, maden ve sanayi yatırımında değerlendirilmesi, üretken olma durumunu artırır ve ülkenin zenginleşmesini sağlamış olur. Sermayenin bu dört alana yatırılması ülkenin

zenginliğini artırmaktadır. Bu alanlara yatırım yapmayan ülkelerin gelir düzeyinde yükselme olmayacağı gibi zenginleşmesi de mümkün olmayacaktır (Ersoy, 2008: 304).

1.3.1.4. Smith'in Servete Yönelik Düşüncesi

A.Smith'e göre zenginliğin esasını iktisadi mallara sahip olarak elde edilmektedir. İktisadi mallara sahip olmak için de bireyin çalışması gerekmektedir. Bu sebepten dolayı tarım ve ticareti zenginliğin kaynağı olarak düşünmemektedir. Sadece tarım ve ticarete geçmeyerek ürün veren yani iktisadi malların ortaya çıkmasını sağlayan tüm birey emeğini zenginlik saymaktadır. A. Smith, zenginliği iktisadi mal olarak göstermektedir. Kendi görüşüne göre de milli zenginlik, sadece maddi eşyalardan oluştuğu için, maldan söz ettiğinde özellikle maddi eşyayı aklında bulundurmıştır (Amonn, 1953: 62).

Smith, nesnelere kullanım değeri ve mübadele değeri olduğunu ifade eder. A. Smith esasında, serveti artıran bir sebep olarak işbölümünün değer ve önemini açıklamaya çalışmıştır. Diğer bir anlamda işbölümü, servetin ortaya çıkmasında tek yöntemdir (Tuncer, 2014: 94). A. Smith, servetin birikim yapılmasıyla artacağına inanmamıştır. Birikimin yapılması servetin çoğalmasına neden olur ancak milli servetin çoğalması tüketim ile ilgilidir. Klasiklerin servet düşüncesine ilave olarak maddi olmayan mallarında servet olarak kabul edilmesi düşüncesidir. Modern iktisatta ise milli servet düşüncesi istif (yığın) olarak yorumlanmıştır ve malların hepsine servet olarak yaklaşmışlardır (Kumbaracıbaşı, 1976: 131-132).

A.Smith, serveti altın ve gümüş olarak değil emek olarak görmüştür. Evrende oluşan tüm servet emekten meydana gelmektedir. Mala nitelik kazandıran, ona şekli verip faydalı olmasını sağlayan emektir. Mülkiyetin oluşması ve kapitalist sınıfın meydana gelmesiyle değişim değerinin saptanmasında emeğin yanında toprak kirasına ve kazanca bırakmıştır. Toplum iş gücünü çok çalıştırırca üretimin artmasına yardımcı olur. Böylece toplum zenginleşir. Toplum elinde bulundurduğu emeği verimli bir şekilde kullanırsa servetini de artırmış olur. Kısacası Smith, toprağın verdiği ürünü servete dönüştürmüştür. Bir ülkenin istihdam etmesi için nüfusun fazla olması gerekir. Böylece zenginlik de oluşur. Smith'e göre nüfusun çok olması zenginlik anlamına gelmektedir. Smith aslında Merkantilistlerin nüfus düşüncesini kabul etmiş olmaktadır

(Ersoy, 2008: 297). Smith, servet ile gelirin bütün insanların emeğiyle aynı ölçüde olmadığını da belirtmiştir (Denis, 1997a: 200-201).

Smith'e göre milli servet milli gelir demektir. Milli gelirin oluşumunu sağlayan ise emek olmuştur. Ekonominin gereksinimini gideren ürünlerin çoğaltılmasında üretim önemi çoktur. Yani piyasada emeğin kullanımına göre mal üretilirse ekonomide o derece servet artmış olacaktır. Milli servet kavramı Smith'e göre para ve tarım değildir aksine emekten oluşmaktadır. İşbölümü yaparak emeğin verimi artmış olur. Emeğin verimin artmasından dolayı milli servet de artmış olur. Bir ekonomi hangi alanda uzmanı o alanda ürünlerini üretmeli, üretemediği yani uzmanı olmadığı alandaki ürünleri de başka ülkelerden temin etmesi gerektiğini dile getirmiştir (Kumbaracıbaşı, 1976: 52-53).

İşbölümüne A.Smith'den önce yer veren Platon olmuştur. Platon, insanların becerilerine göre üretimde bulunması durumunda üretimin daha fazla, daha zahmetsiz ve daha nitelikli olacağı fikrini dile getirmiştir. A.Smith'e göre servetin kaynağı emektir ve tüm emek servet sayıldığından, işbölümü de faaliyetler sonucunda gelişmiş olacaktır (Özgüven, 1992: 86). Malların fazladan üretilip satılması ve bu maksatla zenginleşerek işbölümünün ve mübadelenin fazlalaşması, pazar alanının büyümesini sağlamaktadır. İşbölümü sayesinde üretkenlik artacak, üretimde artış yaşanacak ve toplumun üretimi ve tüketiminde aşırı artışlar yaşanarak zenginleşecektir (Raphael, 2014: 16). Smith'in yanıldığı konulardan birisi, iş bölümünü değiş tokuş olarak açıklamıştır. Oysaki değiş tokuşun yapılabilmesi için malların elden ele gezmesi gerekmektedir (Arslan, 2012: 200).

Değişim değeri taşıyan para, Smith'e göre, malı takip etmektedir. Merkantilistlerin servete bakışını eleştiren eden Smith, servetin para ile değil, mal ile ifade edildiği görüşünü belirtmiştir (Özgüven, 1992: 88). A.Smith'e göre insanlar kazandıkları paranın hepsini harcamak ister hatta hepsini harcadıkları zaman borçlanabilirler. Bu yüzden geleceğe yönelik birikim yapmaya karar verirler, bu da tasarruf yaparak gerçekleşir. Serveti artırabilmek için de tasarruf yapmak ve geliri artırmak gerekir. Tasarruf yaparak gelirlerinin belirli bir kısmını harcamaktan vazgeçmiş olurlar ve gelirlerini artırıcı yatırım yapmalarına sebep olur (Ersoy, 2008: 306-307).

Servet düşkünüleri istedikleri bir şeyi elde etmek için daima erdem tutumundan vazgeçmektedir. Bu sebepten dolayı servet tutumuyla erdem tutumu birbirine zıttır demiştir. Smith ekonomik sistem ile toplumsal adalet arasında bulunan zıtlığın farkındadır. Toplumsal adalet kavramını kabul etmediği gibi ekonomik gelişme problemi beraberinde kendi kendine sonuca bağlandığı fikrini ortaya atan fizyokratların düşüncesini kabul etmemiştir. Smith, zenginliğin peşini bırakmama yönünden ilerlemenin gerekli olduğunu açıklamıştır (Denis, 1997a: 196).

Ulutan (1978: 248-249)'a göre A.Smith, malın miktarında değişme olmazsa altın ve gümüş arzının ya da para arzının artmasının fiyat yükselişleri dışında etkisi olmayacağını söylemiştir. Altın ve gümüş stokundan ziyade, ülkenin zenginleşmesi ve halkın bolluk seviyesinin artması için, kapital oluşumunun hızını artırması lazım. Altın ve gümüş miktarının artırılması ülkenin gerçek servetini artırmamaktadır. Servetin artırılması ancak üretimin artırılmasıyla gerçekleşmektedir. Altın ve gümüşle yurtdışında alınacak olan sermaye mallarıyla, ülkenin kaynaklarında hareketlilik sağlanırsa, ülke zenginleşir ve refah seviyesinde yükselme olur.

Servette ve gelirdede artışın olması, bireylerin becerileri ve bilgileri ile kapitalin miktarı çok önemlidir. Bilgi, beceri ve kapitalin miktarı bireylerin çabalamasıyla meydana gelmektedir (Ulutan, 1978: 243).

Smith'in servet görüşü ile Fizyokratların servet görüşü birbirinden farklıdır. Servetin sebebini açıklamaya çalışan A. Smith, servetin ortaya çıkışını metanın üretiminde ve özellikle de emekte olduğunu söyler. Fizyokratlar ise serveti toprak olarak görür. Smith, emek tüm metaların üretimini gerçekleştiren en önemli şeydir demiştir. Adam Smith'e göre zenginliğin asıl sebebi emek yani çalışmadır. Fizyokratların ortaya koymuş olduğu çiftçi grubu yerine milletin emeği ile zenginlik sağlanır görüşündedir. Milli gelirin oluşmasında işbölümünün olması şarttır. Böylece işbölümü sayesinde çalışmada beceri elde etmek, vakitten kazanmak ve yeni keşifler yapmayı teşvik etmektedir. İşbölümünün gelişmesi için pazar alanı ile kapitalin geniş ve büyük olmasına bağlıdır. Kapitalin bol olması için pazar alanının geniş olması bunun için de iktisadi özgürlüğe gereksinim duyulmaktadır. Böylece çalışma ve kapital özgürlüğü oluşacaktır. Daha sonra işbölümü, üretimin öğelerini özgürce bir araya getirerek girişimin ortaya çıkmasını sağlayacaktır (Arslan, 2012: 169).

A.Smith'in servete yönelik yorumları o dönemde bile eleştirilere maruz kalmıştır. A.Smith'in servet hakkındaki düşüncesine getirilen eleştiri değişim değerinin toplamı servete eşit olmasından dolayı olmuştur. Şu sebepten dolayı, değişim değerinde artma olması malların az bulunur olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, az bulunan malların değişim değeri artmakta ve bireyin varlıklarında da artma eğilimi göstermektedir. Bireylerin varlıkları arttığında, malların sayısında azalma olsa bile, milli servetin de buna bağlı olarak artması şeklinde yorumlanabilir. Bireylerin servetlerinin çoğalmasıyla milli servette artmamaktadır. Bireylerin servetlerinde çoğalma milli servetten çok fazla hisse ele geçirmek anlamına gelmektedir. Ekonomide zenginleşme olması için farklı türlü servetlerin de ortaya çıkması gerekmektedir (Kumbaracıbaşı, 1976: 131).

1.3.2. Thomas Robert Malthus (1766-1834)

Klasik İktisat düşünürlerinden olan T.R.Malthus, nüfustaki artış ile besin maddelerindeki artış arasındaki ilişkiyi anlatan en önemli kuramından bahsetmiştir. Ayrıca bu başlıkta önce Malthus'un yaşamı, eserleri, iktisadi düşünceleri ve servet hakkındaki görüşleri açıklanacaktır.

1.3.2.1. Thomas Robert Malthus'un Yaşam Öyküsü

İngiliz ailesinden olan Malthus, babası Daniel Malthus, David Hume ve Jean Jacque Rousseau ile çok yakın arkadaş olan birisidir. Cambridge Üniversitesinde eğitim gören Malthus daha sonra papazlık yapmaya karar vermiştir. 1808 yıllarında David Ricardo ile arkadaş olmuştur. Malthus'un borsaya olan ilgisi ve kâğıt para ticaretiyle uğraşması para kazandırmıştır. Ricardo ile yakın arkadaş olmalarına rağmen bazı konularda fikirleri uyuşmayarak sürekli münakaşaya girmişlerdir. Malthus, Klasik okulun kötümser düşünürü olarak anılmaktadır. Beşeriyetin gelecekte aydın olmayan ve kuşku içeren yönler olduğunu sezmiş ve bu konular üzerine yoğunlaşmıştır (Ulutan, 1978: 310).

1.3.2.2. Malthus'un Eserleri

Malthus'un 1815 yılında yazdığı "Rantın niteliği ve artışı" isimli kitabında gıda ürünlerinin azaltılması Ricardo'ya benzer, Sir James Steuart ve Turgot'un "Azalan verimler" yasasına dayanmaktadır (Ulutun, 1978: 311).

Malthus'un bir arkadaş ile yaptığı, William Godwin'in teorilerine tenkit niteliğinde bir cevap yazmıştır. Malthus'un arkadaş dediği aslında babasıydı. Malthus, babasını ütopyalara kapılan teorilerini kabul etmemek için kitapçık yayınlamıştır. Bu çalışmasında uzun bir başlık dikkat çekmektedir: "*Mr Godwin, M. Condorcet ve Öteki Yazarların Spekülasyonlarına Dair Yorumlarla, Toplumun İyileştirmesinin Geleceğini Etkilemesi Yönüyle Nüfusun Temeli Üzerine Bir Deneme*". Babasının keyfini kaçırmamak için sahte isim kullandı ve ona bir arkadaş olarak söylemde bulunmuştur (Skousen, 2003: 79). Malthus, babası ile William Godwin'in fikirlerini bir münakaşa olarak ele aldığı "*Siyasi Adalet ve Onun Genel Fazileti ve Mutluluğu Hakkında Bir Araştırma*" isimli eserinde bilimsel terakkinin ve olayların sebeplerinin öğrenilmesi bireyi kusursuzlaştıracağını belirtmiştir. Godwin, insanların aklını dinleyip ve gerçeği görmesi hususunda var olan kanunlardan cayması ve kanunların, hükümetin olmadığı bir toplum oluşacağına inanmaktadır. Godwin, "*Bütün hükümet en iyi ihtimalle kötüdür*" görüşünü savunmuştur. Toplumun kötülüğü, malların yetersiz üretiminden değil, malların yanlış dağıtılmasından kaynaklanmaktadır. Godwin özellikle, malların eşit dağıtılması gerektiğini, kullanılan işçilikte günde yarım saatlik çalışmayla isteklerimizde tatmin olunabilir görüşünü savunmuştur (Bell, 1953: 194-195). Bu durumda Godwin'in tasarladığı gibi insana dayalı bir iz kalmayacaktır. Bireyler arasında oluşacak belirli sayıdaki besin maddelerine karşı ortaya çıkacak talep artışı, çekişmeyi, düşmanlığı ve muharebe gibi durumları kışkırtmış olacaktır. Hastalık, kıtlık ve muharebe gibi durumların olmasıyla nüfusun sayısında azalma meydana getirecektir (Yalçın, 1976: 247-248). Godwin'e göre nüfustaki artış nitelikli olmayan bir özelliktir. O, kurumsal yeniliklerle toplumsal bir ütopya elde edileceğini de dile getirmiştir (Barber, 1967: 58).

1803 yılında "*Nüfusun Prensibi üzerine Bir İnceleme veya İnsanlığın Mutluluğu Üzerindeki Geçmiş ve Şimdiki Etkileri ile ilgili Bir Görüş*" yazmış olduğu eserinin içeriğini

değiştirip ikinci baskısını çıkarmıştır. Ancak bu eseri öldükten sonra 1836 yılında yayımlanabilmiştir. (Ersoy, 2008: 319).

1820 yılında, “*Pratik Uygulamasını Dikkate Alan bir Görüşle ile Siyasi Ekonominin İlkelerini*” yazmıştır.1813 yılında “*Fakir Kanunları Hakkında Whitbread’e Mektup*” adlı yapıtını yayımlamıştır. 1814 yılında “*Tahıl Kanunlarının Etkileri İle İlgili Gözlemler*” isimli küçük kitapçığını basmıştır. Daha sonra 1815 yılında “*Rantın Niteliği ve Gelişmesi*” isimli eseri sunulmuştur. Yine aynı yılda “*Yabancı Tahılın İthalatını Sınırlama Politikası ile İlgili bir Görüşün Dayanakları*” eseri yayımlanmıştır. 1823 yılına gelindiğinde “*Değerin ölçüsü*” adında küçük kitabı basmıştır. 1820 yılında “*Siyasal İktisadın İlkeleri*” isimli kitabı basılmıştır.

Malthus, “*Nüfus üzerine bir deneme*” adlı eserinden ziyade “*Politik iktisadın temel ilkeleri*” ve “*Politik iktisatta tanımlar*” yapıtlarında besin maddelerinde artan fiyatları, rant vs gibi konulara değinmiştir. Bu yapıtlarında A.Smith’in “*Ulusların Zenginliği*” eserine zıt olarak kendisi “*Ulusların Yoksulluğu*” adını vermiştir (Hamitoğulları, 1978: 127).Malthus’un nüfus meselesi siyasi ekonomiye geçiş noktasını sağlamaktadır (Barber, 1967: 64).

1.3.2.3. Malthus’ün İktisadi Düşünceleri

Malthus, gıda maddesi üretimine büyük oranda önem vermiştir. Tarımsal korumanın olması, yüksek gıda fiyatlarının tarımda verimliliği arttırıcı ve yatırımları özendirme maksadıyla uygulanmıştır (Barber, 1967: 73).

Malthus, ekonomi biliminin amacını, bireylerin gelirlerinin yükseltilmesini arzulamıştır. Oysaki Ricardo, gelirin bölüştürülmesinden yana idi. Bu iki iktisatçının fikirleri bu noktada ayrılır. Bu ayrımı açıklamak için Malthus, Ricardo’nun değer kuramına yönelmiştir ve eksik yönlerini gidermeye çalışmıştır. Ricardo’nun değer kuramını üretimin maliyeti ile sermaye sahibinin elde ettiği karın toplamından oluştuğunu izah etmiştir. Emek ile sermaye değişiminde emeğin olumsuz bir eksikliğin kendiliğinden meydana geldiğini; sermayedar bir ekonomide ve Ricardo yönteminin de bu noktada bozulmaya uğradığı, değer ile fiyat arasındaki ayrımın açıklanması gerektiğini söylemiştir (Ulutan, 1978: 313-314).

Klasik düşünürler tarımsal ürünler için serbest ticareti savunurken, Malthus tarımsal faaliyeti savunmuştur. Nüfus patlamasının yaşanması bununla birlikte sefalete neden olacaktır. Bu nedenden dolayı Malthus, yetersiz doğum kontrol uygulamasına karşı çıkmıştır (Barber, 1967: 73).

Godwin, yoksulluğun sebebini özel mülkiyet olarak düşünmüştür ancak Malthus yoksulluğun sebebini sosyal sebep olarak değil tabii sebep olarak açıklamıştır. Malthus'a göre nüfus geometrik olarak, besin maddeleri de aritmetik olarak artış göstermektedir. Malthus tabii kaynakların dağılımında bir istikrarsızlık bulmaktadır. Bu istikrarsızlıktan uzaklaşmanın bir yolu vardır. Fakat bazı müdahaleler besin maddeleri ile nüfus miktarı arasındaki ayrımı ortadan kaldırılabılır. Nüfustaki artış, besin maddelerindeki artıştan daha çok işlenebilir toprak alanları sınırlı olduğuna göre, sadece belli ölçülerde üretim miktarı artırılabilir. Bu sebeple, nüfusun besin maddeleri artışını geçmesi iki sebeple önlenmektedir. İlk olarak, doğal engellerdir. Bulaşıcı hastalıklar, kıtlıklar, savaşlar, ölüm gibi sebepler nüfusu azaltabilmektedir. İkinci olarak, doğum kontrolleri ve evlilik zamanının geciktirilmesidir. Nüfusun yoğun olduğu bir evrende yeni doğan bir insan, ailesi onun yiyecek ve içeceğini sağlayamıyorsa ya da toplum o insanın emeğinden faydalanamıyorsa bu dünyada fazlalık olacaktır. Bu sebeple Malthus, yoksulların az çocuk yapmalarını tavsiye etmiştir. Doğa ile insanın karşılıklı olması Malthus'a göre klasik iktisatın "*nadirlik*" kavramı üzerinde durduğunu açıklamıştır. Zira nüfus, besin maddeleri talebini artırmakta ancak gıda maddelerini aynı ölçüde artırmamaktadır. Böylece mallarda nadirlik probleminin ortaya çıkmasına sebep olur. Malthus, insanların kaderini verimli bir tabiat yerine cimri bir tabiata bağlı kılmıştır (Özgüven, 1992: 92-93).

Nüfusun artmasına karşılık besin maddelerinin üretimi de aynı ölçüde artmamaktadır. Az gelişmiş ülkelerde, çevrenin verimsiz olması, üretim araçlarındaki ilkelik nüfus ile besin maddeleri arasındaki dengesizlik ve yoksunluktan kaynaklanmaktadır. Nüfusta artışın olması, besin maddelerindeki fiyatı yükselttiği gibi bilim ve teknikte ilerlemeler sağlamaktadır. Bunların da servet ve alım gücünün artması ile karşılanacağı düşünülmektedir. Servet ve alım gücündeki artış yerine uygarlık seviyesi ve ihtiyaçlarda sürekli artış ortaya konulmuştur (Koloğlu, 1963: 72-73).

T. R. Malthus, işçilerin yoksulluğunu görerek meşhur nüfus teorisini bu gözlem sayesinde formüle etmiştir. Malthus'a göre; toplumun yoksullaşmasında en önemli etken nüfus artışıdır (Kumbaracıbaşı, 1976: 63).

A. Smith iyimser düşünür iken, kötümser düşünür olarak bilinen Malthus ve Ricardo, A. Smith'in "*Bırakınız yapsınlar, Bırakınız geçsinler*" fikrine şüpheci bir tarzda yaklaşmışlardır. Hür dünyada her şeyin dört dörtlük olmadığını dile getirmiştir. Buna ilaveten devlet müdahalesi olursa daha kötü duruma gidileceğini belirtmişlerdir. Doğal yasalara ve Liberal öğretiyi savundukları için A. Smith'in fikirlerini benimsemişlerdir. A. Smith yöntemde ağırlıklı olarak tümevarımı kullanırken, Malthus A. Smith'e karşı olarak tümdengelim yöntemini savunmuştur (Hamitoğulları, 1978: 125).

Malthus'a göre devletin yoksullara yardım etmemesi, tabiat, yoksulların ortadan kalkmasını mecbur kıldığı görüşündedir. Yoksullara el uzatmak onların daha çok yoksullaşmasını sağlamak demektir. Yaşam mücadelesinde zayıf olanlar bu mücadeleyi kaybetmektedirler (Kumbaracıbaşı, 1976: 64).

Malthus, paranın fazla miktarda basılması halinde değerinde düşme olacağını böylelikle emisyon hacminde de kısıtlama yapılmasını dile getirmiştir. Enflasyon meselesini düzeltmek için kağıt para yerine metal para kullanılmasını savunmuştur. Malthus, evliliklerde de sınırlandırma olmasını istemiştir (Kılıç, 2015: 76).

Malthus, A. Smith gibi diğer düşünürlerden farklı olarak tasarrufa farklı bir anlayış getirmiştir. Ona göre tasarruf ile yatırım arasında eşitlik bulunmamaktadır. Doğrusu A. Smith ve Smith'ten sonra gelen iktisatçılar tasarrufa bağlı kalmışlardır. Onlara göre tasarruf, mutlaka harcanmaktadır. Tasarrufu, kişisel yoksunluğu gerektirirse genel tüketimi etkilemez. Tüketime ayrılan alış gücü, tasarrufta bulunanlardan üreticilere doğru geçer. Malthus'un tasarruf ile ilgili bu düşüncesini modern iktisatçılar da kabul etmiştir (Koloğlu, 1963: 71).

İngilizcede rant kavramı "*toprağın kirası*" olarak tanımlanmaktadır. A. Smith'e göre rant "*toprağın ortadan kaldırılamaz ve verimli olarak yararlanmak için toprak ehline ödenen miktar*" olarak açıklamıştır. Fizyokratlardan etkilenen Smith'e göre rant birey ile doğanın etkileşiminden oluşmaktadır. Ona göre rant Tanrının bir lütfüdür. Malthus ise toprak sahiplerinin nüfus arttıkça sosyal hâsıladan sürekli olarak belli bir

miktar alacağını söylemiştir. Fakat Malthus'un rant düşüncesi toprağın verimliliğine bağlıdır. Ricardo ise rantı emek değer kuramı ile açıklayarak diğer düşünörlere göre farklı bir kanı getirmiştir (Özgüven, 1992: 97).

Malthus'u ilgilendiren konu doğada bir şekilde çoğaltılması mümkün olmayan yetersiz ve az miktarda olan üretim faktörlerinin, tabii kaynakların hızlı tüketilmesiyle ortaya çıkan sonuçlar üzerine yoğunlaşmıştır. Az gelişmiş olan ölkelerde "kalkınma hızının" yavaşlamasıyla gereğinden çok nüfus artışının daha iyi anlaşılması, "nüfus planlanması" yapılarak dünyanın her yerinde kullanılması, "Yeni Maltüscülik" olarak adlandırılan bakış açısının yaygın olması, Malthus'un fikirlerindeki ciddiyetini göstermektedir (Yalçın, 1976: 254).

1.3.2.4. Malthus'un Servete Yönelik Düşüncesi

Malthus, insana verdiği önem kadar servete önem vermemiştir. İnsanı, ekilen toprağın değişik niteliğe sahip olması gibi insan da değişik niteliklere sahip olduğu görüşündedir. Bundan dolayı insana yer verdiği "Siyasal İktisat Bilimi" matematikten ziyade ahlak ve politika ilmi gibi olmuştur. (Ersoy, 2008: 329).

Merkantillistlere yaptığı eleştiriler sırasında Malthus, hükümet müdahalesinin servet artışına gereksiz olduğu düşüncesiyle, Smith'in çalışmalarını tamamlayıcı unsur olarak belirlemiştir (Gray,1956: 161-162).

Malthus, nüfus artışının, zenginlik artışının devam etmesini özendirici bir öge olarak görür ancak, emek talebinin emek arzına ayak uydurmazsa bunun ana unsur belirtmeyeceğini dile getirmiştir. Malthus'a göre, nüfustaki bir artış yaşanması serveti artırmaz, sermayenin sürekli artması gerekmektedir. Zenginliğin devamlı olarak artmasını sağlamak için üretim araçlarıyla birleşmiş olması gerektiğini savunmaktadır (Bell, 1953: 211). A.Smith ile Malthus'un servet görüşü karşılaştırıldığında, A.Smith'e göre servet emeğin ürünü iken, Malthus'a göre servet, birey için yararlı ve gerekli maddi kıymettir. Malthus, emeğin ürünü olmayan kıymetli nesnelere servet olarak kabul etmiştir. Malthus'a göre üretken emek maddi serveti üretmektedir. Toplumsal hizmetlerle ilgili olan emeği üretken olmayan emek olarak benimsemiştir (Ersoy, 2008: 328).

1.3.3. David Ricardo (1772-1823)

Klasik düşünürün önemli fikir adamlarından biri olan David Ricardo'nun, servete bakış açısı ele alınmadan önce yaşamı, eserleri, iktisadi görüşleri ve servete yönelik düşünceleri açıklanacaktır.

1.3.3.1. David Ricardo'nun Yaşam Öyküsü

David Ricardo, 18 Nisan 1772 yılında Londra'da doğmuştur. Yahudi bir ailenin üçüncü çocuğu olan Ricardo doğduktan bir hafta içerisinde sünnet edilmiştir. İleriki yaşlarında Yunanca ve Latince öğrenmeye çalışan Ricardo çok fazla bilgi edinmemiştir. Çünkü babasından çok az eğitim alan Ricardo, kardeşlerinden ve ailesinden ayrılınca çok mutsuz olduğu için hiç bir şey öğrenememiştir (Heertje, 2004: 285-286). D. Ricardo, borsa uğraşçısının oğludur. Daha on dört yaşındayken babasının yanında çalışmaya başlamış. Borsa oyunu oynayarak büyük bir servet sahibi olmuştur, üstelik siyasete ve yasama organına katılmıştır. 1799 yıllarında geçirdiği hastalık sebebiyle A. Smith'in "*Milletlerin Zenginliği*" kitabını okumuştur ve ekonomik konulara ilgi duymaya başlamıştır. Üstelik Klasik iktisat okuluna "*Ricardo Ekonomisi*" de denilmiştir (Ulutan, 1978: 283).

22 yaşına kadar da borsacı olarak çalışmaya başlayan Ricardo, ailesiyle bağıni koparmış ve evleneceği zaman Quaker mezhebine katılmıştır. Doğa bilimine, jeoloji alanına büyük önem vermiştir. En önemli eserlerinden olan "*Ekonomi Politigin ve Verginin İlkeleri*" isimli kitabını 1817 yılında yazmıştır (Denis, 1997a: 334).

1.3.3.2. Ricardo'nun Eserleri

Ricardo'nun 1810 yıllarında yayınladığı eserlerden ilk olarak "*Banknotların Değer Kaybetmesinin Nedeni Olarak Külçe Fiyatlarındaki Artış*" risalesini yayınlamıştır. Daha sonra 1817 yılında "*İktisat ve Vergilemenin Prensipleri*" isimli risalesini yayınlamıştır.

Ricardo, "*Banknotların Değer Kaybetmesinin Nedeni Olarak Külçe Fiyatlarındaki Artış*" isimli risalesinde altın standardını ileri sürmüştür. "*Altın Standardının Otomatik Denge Yaratması*" savını ileri sürerek altın standardında bankaların gereksinimlerinden çok kağıt para satımının olmayacağını, bu sebeple

enflasyon ve fiyatların yükselmesinin önüne geçilebileceğini söylemiştir (Yalçın, 1976: 269).

D. Ricardo, 1817 yılında kaleme aldığı “*Ekonomi Politikin ve Vergilemenin Prensipleri*” adlı yapıtında Smith’in düşüncelerini tenkit ederek yeni düşünceler ortaya koymuştur (Kumbaracıbaşı, 1976: 57).

D. Ricardo, para ile ilgili görüşlerini “*Altın külçenin yüksek fiyatı: Banknotların değer kaybının bir ispatı*” isimli bir risalesinde yayımlamıştır. Böylece altın fiyatı tartışma konularından biri olmuştur. 1810 yılında yayımladığı bu risalesindeki düşünceleri Bullion Committee aracılığıyla kabul edilmiş ve resmi yazılarda yer almıştır. Ricardo 1815 yılında yayımladığı “*Ucuz Buğday fiyatının, sermaye karı üzerine etkisi hakkında, ithalattaki sınırlamaların uygunsuzluğunu gösteren bir deneme*” isimli risalesini yayımlamıştır. Ricardo bu eserinde buğdayın serbest ticaret konusu hakkında bilgi vermiştir (Savaş, 2007: 310).

1.3.3.3. Ricardo’nun İktisadi Düşünceleri

Birçok probleme çözüm üretmeye çalışan Ricardo, özellikle İngiltere ile Fransa arasındaki savaşta, İngiltere’nin en çok uğraşıp da çözüm bulamayan problemlerden birisi de kâğıt paranın değerinin yitirmesi ve altının fiyatının artması sonucunda oluşan enflasyon olmuştur. Böylece Ricardo, altın fiyatının artmasını, daha fazla kâğıt paranın dışa yayılması ile ilgili olduğunu açıklamıştır. Zenginlik geliştikçe buğdayın fiyatının yükselmesine bağlı olarak rantın da yükseliyor oluşu, başka ülkeden buğday ithalatının yapılmasıyla önüne geçileceğini ileri sürmüştür (Denis, 1997: 334).

Ricardo’ya göre, “*gelir dağılımı*” kuramında toprak sahipleri, toprak mahsullerinin ekonomideki fiyatları etkilememiştir. İşçiler ve sermaye sahipleri “*doğal fiyatı*” kendilerince bölüşmüşlerdir. Biri az bölüm aldığında diğeri fazla bölüm elde etmiştir (Ulutan, 1978: 291). Ricardo fiyat kelimesini değişim değeri olarak kullanmıştır. Piyasa fiyatından bahsedilmedikçe, fiyat kelimesini doğal fiyat olarak açıklamıştır (Savaş, 2007: 319).

David Ricardo, yakın arkadaşı olan Malthus gibi o da nüfusta devamlı artışın olacağını söylemiştir. Malthus’un nüfustaki artış meselesi, Ricardo’da işçilerin artış meselesi durumuna geçmiştir. Ricardo’nun görüşüne göre işçiler kendi arasında iş

bulma ve gıda maddesi sağlama açısından yarışacaklardır. Sonuç olarak da bütün çalışmalar ve gayretler bir lokma ekmeğe denk gelecektir. Bu bütün insanların yazgısı olacaktır. Ricardo'nun düşüncesinde, işçiler yaşaması için gerekli olana sahip olacaklar, daha fazlasına sahip olamayacaklarını söylemiştir (Galbraith, 1989: 32).

Ricardo'nun ücret kuramı; fiyat kuramında olduğu gibi, ücretin de piyasa fiyatı, beklenen değeri bulunmaktadır. Piyasa fiyatı kısa süreliğine beklenen değerin altına düşebilir veya üzerine çıkabilir. Ücret de bu kuralı içermektedir. Beklenen ücret mutlaka piyasa ücretinin dengeli bir seviyeye ulaşması beklenmektedir. Bunu açıklayan ilke, emek piyasasında emek arzının azalıp çoğalmaması ancak belirli seviyede ele alan etmenlerle ilgili olmuştur (Yalçın, 1976: 259).

Ricardo'nun ortaya koymuş olduğu "*para teorisi*" aslında Ricardo'dan önceki iktisatçıların oluşturduğu "*miktar teorisinden*" meydana gelmektedir. Ricardo miktar teorisini iki açıdan incelemiştir. Bunlardan birincisi, altın ve gümüş gibi değerli madenlerde de emek ve kapital miktarıyla ilişkilidir. Her iki madenin de sabit olduğunu düşünülürse, öteki malın kıymetinde olan değişim sonucu altın ve gümüşün maliyet fiyatına göre ölçülmesine karşın, ülkede altın ve gümüş paranın bol olması fiyatların artacağı, ithalatın fazlalaşacağı, ihracatın ise azalacağı anlamına gelmektedir. Paranın azalması durumunda, mal fiyatlarının düşürülmesiyle birlikte ihracatta hareketlilik kazanacak, ithalat ise azalarak eski denge durumuna tekrar geleceğini dile getirmiştir. İkinci olarak Ricardo, kâğıt paraların yararlı olacağını düşünmekle birlikte, daha çok kâğıt paranın dışarıya satmanın değerli madenler ile öteki metallerin fiyatlarını artıracığını açıklamıştır. Diğer yandan para dolaşımı olarak kâğıt paraların yararlı olduğunu düşündüğü için, altın ve gümüşün dolaşımdan çıkarılacağı, kâğıt paraların sadece büyük ölçüler amacıyla külçe altınlarla değişim yapılması gerektiğini önermiştir (Ulutan, 1978:303-304).

Ricardo'nun görüşleri cimriliğe dayanmaktadır. Bir ülkeyi cimrilikten kurtulmak için de gümrüklerini yabancı, pahalı olmayan buğdaylara açması halinde sonuca varılmıştır. Bu düşünce, Ricardo'yu korumacı politikayı izleyen İngiltere için ticaretin serbest olmasını dile getirmiştir. Sanayide güçlenen İngiltere, gümrük korumacılığını kabul etmeyerek serbest ticareti kabul etmiştir. Böylece bu kuram "*ödemeler bilançosunun otomatik dengesi*" haline gelmiştir. Dış ticaret, ödemeler

bilançosu kendi kendine dengeyi bulmuştur. Devletin karışma vazifesi yoktur. Bu yüzden, “*Bırakınız yapsınlar, Bırakınız geçsinler*” düşüncesi dış ticarete hâkim olmuştur. Serbest ticaret için en doğru yol Liberalizm olmuştur. İngiltere, özel sektörlerin kuruluşunu, sömürgelerden götürülen kar ve kazançlara ilave edilen yerli olmayan mallardan elde edilen gümrük vergileri sonucunda tamamlamıştır. Böylece İngiliz malları bütün dünyada rahatça dolaşımında bulunabilecek, rekabet sonucunda bu mallar avantaja sahip olmuştur (Hamitoğulları, 1978: 132).

Ricardo’ya göre değer kavramı, zenginlik ile aynı anlama gelmemektedir. Çünkü değer, bollukla ilgilenmez, üretimin zorluğuna ve kuruluşuna bağlı olmuştur. İmalatla uğraşan kişilerin emeği sürekli aynı değeri üretmektedir fakat her zaman aynı zenginliği vermemektedir (Ricardo, 2001: 198).

A.Smith’e göre değer kavramının iki türlü anlama geldiği, bir nesnenin elverişliliğinin, o nesnenin faydasını, diğer nesneyi, mülkiyetinde olmasını gerektirdiği başka malları satın alma gücünü temsil etmektedir. Birincisine “*kullanım değeri*” diğerine “*mübadele değeri*” denilmektedir. En çok mübadele değeri olan nesnelerin kullanım değeri olmayabilir veya kullanım değeri az da olabilmektedir. Örneğin yaşam kaynağı olan hava ve su birey için faydalıdır. Fakat hava ile suyun yerine başka bir şeye sahip olunamaz. Hava ve suyu altınla karşılaştırıldığında, altının faydasının az olmasına rağmen bunun sonucunda sahip olunan malların sayısı alışılmıştan çok olacaktır. Eğer malın faydası yoksa ve memnuniyetsizlik duygusu katıyorsa, o mal ihtiyacı karşılamayacak kadar az olursa veya çok fazla emek harcandığında o malın mübadele değerinden mahrum olacaktır (Ricardo, 2007: 27). Değer kavramı Smith’ten Ricardo’ya değişiklikler geçirmiştir. Ricardo yeni fikirler elde etmenin yanı sıra bilindik olan düşünceleri de desteklemiştir. Ricardo Adam Smith’in desteği sayesinde “*Neden ham ürünler karşılaştırmalı değerinde yükseliyor?*” sorusunu sormuştur. Bunun sebebi piyasada çok fazla emek istihdam edildiği için sahip olunan miktarın üretimi ve kirasının bedeli mülk sahibine ödenmemesi, mısırın değeri toprağın kalitesi ya da sermayenin kira bedelini ödeyen kesimi ile düzenlenmiştir. Bunun sonucunda tarımsal ve hammaddenin işlenerek üretilmesini sağlayan malların fiyatlarında oluşacak olan durumun önüne geçilmiştir (Barber, 1967: 87).

Faydalı olan mallar, değişim değerinin yeterli olmayışından ve meydana gelmesinde etkili rol oynayan emeğin miktarından oluşmaktadır. Değeri az olan bazı mallar bulunmaktadır. Emek bunun gibi malların miktarının artmasını sağlamaz ve arzın artmasıyla da azaltılamaz. Bu mallar, nadir olarak bulunan heykel ve resimler, kitaplar, özel olarak üretilen şaraplar örnek olarak verilebilir (Ricardo, 2007: 28). Ricardo, havanın ve suyun dışında diğer malların mübadelesinin yapılabildiğini ve faydaya sahip olabilmek için de malların değiştirilebilir olmasında kıtlık ve emek miktarı olması gerektiğini söylemiştir (Bell, 1953: 223).

Önceki klasik düşünürlerde olduğu gibi Ricardo'nun kar oranı, ekonomik büyümenin temelini oluşturmaktadır. Ricardo, tarımdaki üretim koşullarının ekonomideki kar oranları üzerinde eşit bir şekilde uygulanamayacağı görüşündedir. Tarım iki önemli özellik sebebiyle eşsiz düşünülmektedir. Benzer malların, hem girdi hem de çıktı olarak açıklandığı sektör olmuştur. Örnek olarak, mısır bir tohum olarak kullanıldığında girdi olmuştur. İşgücüne göre belirlenmiş gelişmeler klasik düşünceyi takip ederek, ücretler mısırın gelişimine döndürülebilir ve tüm girdiler mısır cinsinden açıklanabilmektedir (Barber, 1967: 79-80).

Ricardo, malların kıymetini emek ve kapitalin toplamı şeklinde tanımlamıştır. Böylece Ricardo karı, üretim giderlerini ve kapitalin payını dâhil etmeyip, çalışanların paralarını yatırdıktan sonra sermayedara kaldığını düşünmüştür. Fakat kar, sermayedarlar arasında sürekli rekabet olmasıyla topluluğun alışkanlıklarına göre düzenlenen, aynı seviyeye ve aynı denge düzeyine getirilerek “doğal kar” ölçütünü aşmamıştır. Eğer aşarsa bilimle ilgili olmayan durum söz konusu olacağını belirtmiştir. Ricardo özellikle, Jean Baptiste Say'ın mahsullerin biri ötekiyle değiş tokuş yapılabilir, “bütün mallar kendi talebini yaratır” yarasını kabul ederek sürekli mal ilerlemesinin meydana gelmeyeceğini dile getirmiştir (Ulutan, 1978: 312). D. Ricardo, Smith'in “değer kuramını” kolaylaştırmıştır. Ricardo'nun değer kuramına “oransal emek kuramı” adı verilmiştir. Mallar, üretim olduğunda tüketilen emeğin ölçüsüne göre değişim yapılmıştır. Ayrıca Smith, üretim maliyetine sermaye ile rantı ilave etmiştir, Ricardo ise daha da kolaylaştırarak sadece emek ilkesini savunmuştur. Ricardo rantı maliyet ilkesi olarak görmemiştir ve rant fiyat sonucunda oluşmaktadır. Bundan dolayı, malın üretiminde rant maliyetinin önemi olmayacaktır. Ricardo emeği bir mal olarak görmekte ve bu malın fiyatı da ücret olarak görmektedir. Başka mallardaki gibi ücret,

emeğin maliyeti yerini tutmaktadır. Ancak arz talepten az olursa ücretlerin artmasına neden olur ve böylece işçilerin evlenmesine, doğum oranlarının yükselmesine, yaşam koşullarının iyileşmesiyle birlikte nüfus oranlarının da yükselmesine neden olmaktadır (Kumbaracıbaşı, 1976: 57-58). Yani Ricardo rantı kabul etmeyerek sadece tek bir değişkenin olması gerektiğini bunun da emek olduğu kanısındadır.

Ricardo'nun ulaşmaya çalıştığı konu bütün sınıfların milli gelirden ne şekilde pay isteyeceğini saptamak ve toplumun menfaat sonucu oluşturduğu çabayı ortaya koymaktır. Ricardo'ya göre ekonominin büyümesini açıklamak için sermaye birikimi ile ilgili olmak gerekmektedir. Eğer toprak rantı işleme dâhil edilmezse kar oluşmayacaktır (Denis, 1997a: 335-336).

Ricardo'ya göre emek, hem doğal fiyattan hem de piyasa fiyatından oluşmaktadır. Emeğin doğal fiyatı, geçimini sağlayan kişilerin kuşaklarını hiçbir şekilde artma ve azalma olmadan devam ettirebilmeleri için uygun olan fiyata doğal fiyat olarak açıklamıştır. Geçimini sağlayabilme gücü, kazandığı parayla ne kadar besin kaynakları alabileceğine ve alışkanlıkların birey için oluşturmuş olduğu kolaylıkların ne kadarına sahip olunacağıyla ilişkilidir. Tarımda ilerlemeler, yeni pazar alanının keşfedilmesi ve besin mallarının satın alınması gibi sebepler besinlerdeki fiyatların yükselmesini durdurabilmekte ve doğal fiyatlarında azalmasına sebep olabilirler bu sebepler emeğin doğal fiyatını etkilemektedir. Emeğin piyasa fiyatı, emeğe yapılan ödeme olarak açıklanmaktadır. Arz ve talep oranları bu ödemeyi belirlemektedir. Emek az olduğunda pahalı, çok olduğunda da ucuz olmaktadır. Eğer emeğin piyasa fiyatı, doğal fiyatını geçerse emekle uğraşanların hayat şartlarını düzeltmekte ve daha mutlu duruma gelmektedir. Fakat ücretlerin yüksek olması nüfus artışı şiddetlendirip, emekle uğraşanların sayısında artış yaşanmakta ve ücretler tekrardan doğal fiyata düşürmektedir (Ricardo, 2007: 85-86).

Ricardo, endüstrileşmenin olmasıyla insanların kendi ihtiyaçlarını karşılayamaz hale geldiğini bu yüzden çayır yerlerini tarlaya dönüştürmek zorunda kaldığını dile getirmiştir. Eğer nüfus sayısı az olursa insanlar toprakların sadece bazı bölümlerine ürünlerini ekip biçerlerdi. Fiyatlarda bu bölümlerde üretilen ürünlerin değerine göre belirlenirdi. Nüfus sayısının artmasıyla birlikte ürün vermeyen topraklarda ekilmektedir. Bu verimsiz topraklardaki maliyetler daha pahalı olmaktadır.

Ricardo'ya göre verimli olmayan toprağın üretim maliyeti ile verimli olan toprağın üretim maliyetin sonucunda rant oluşmaktadır. Böylece Ricardo, toprağın verimliliğine göre değişen gelire “*diferansiyel rant*” adını vermiştir (Kumbaracıbaşı, 1976: 59).

Ricardo, sermayenin birikimi ile bazı karışıklıkların meydana gelmesine sebep olduğunu görmüştür. Bir ekonomide istihdam edilen sabit sermaye stokunun değişmez olduğuna ve sabit ve dolaşımdaki sermayenin ayrılamaz olduğu görüşündedir (Barber, 1967: 84-85).

Ricardo emeği bir mal olarak görmekte ve bu malın fiyatı da ücret olarak açıklamıştır. Başka mallardaki gibi ücret, emeğin maliyetine karşılık geleceğini söylemiştir. Ancak arz talepten az olursa ücretlerin artmasına neden olur. Böylece işçilerin evlenmesine, doğum oranlarının yükselmesine, yaşam koşullarının iyileşmesiyle birlikte nüfus oranlarının da yükselmesine neden olacağını savunmuştur (Kumbaracıbaşı, 1976: 58). Ricardo, emeği bir mal gibi kabul ederek, ücretle emek arzı arasında ilişkiyi Malthus'un nüfus teorisine bağlamıştır. Emek arzının esnekliğini ebedi varsaymıştır ve ücretlerin yükselmesine bağlı olarak emeğin arzı da ebedi olarak yükseleceğini dile getirmiştir (Yalçıntaş, 1969: 26).

Ricardo'ya göre, işçi emeğine ödenen fiyata ücret denilmektedir. Piyasada ücret azalıp artmaktadır. Piyasa ücreti tabii (doğal) ücreti aşarsa nüfus artma eğilimi göstermekte, eğer doğal ücretin altında kalırsa nüfus azalmaktadır (Blaug, 1985: 117). Ricardo, asgari geçim düşüncesini “*tabii ücret*” ve “*cari ücret*” olmak üzere iki başlıkta toplamıştır. Tabii fiyat, işçi sınıfının varlıklarını arttırmadan ve azaltmadan korumak ve sürdürmeyi sağlayan bir ücrettir. Tabii fiyat bir ailenin geçimini sağlayan bir ödenektir. Böylelikle Ricardo, “*maliyet fiyatı*” kuramına emeği de uygulamıştır. İşçi sınıfının emeğini üretmesi için ihtiyaçtan dolayı asgari geçim harcamaları bir tabii ücrettir. Cari fiyat ise, piyasada arz ve talep yasasına göre oluşturulan fiyattır. Az olduğunda emek yüksek fiyatlı olur, çok olduğunda da emek düşük fiyatlı olur. Emeğin cari fiyatı, tabii fiyattan uzaklaştıkça mallar gibi tabii fiyata uymuş olur. Eğer cari fiyat tabii fiyatı geçerse, işçi sınıfının ekonomik durumunda iyileşme olur ve hoşnut duymaya başlar; hayattan daha fazla zevk almaya başlar ve çok sayıda sağlıklı bir aile oluşturmak ister. Böylelikle ücretlerin yüksek olması nüfusun artmasını teşvik ettiği için, işçi sınıfının sayısındaki artış, ücretlerin yeniden tabii fiyatlara doğru geri

dönmesini sağlar ve aşırı tepki olduğunda fiyatın da altına düşmesi söz konusu olur. Eğer cari fiyat tabii fiyatın altına düşerse bu işçi sınıfının yoksulluk çekmesine sebep olacaktır. Yoksulluk onları ihtiyaçlardan da yoksun bırakacaktır. Bu yoksunluklar işçi sınıfının sayısı azalınca emeğin cari fiyatı, tabii fiyat düzeyine çıkaracak ve işçi sınıfı tabii ücretin oluşturacağı maddi rahatlığa kavuşacaktır. Böylece Ricardo, emeğin arzı ile ücretin birbiriyle ilişkisi olduğunu belirtmiştir (Yalçın, 1969: 24-25).

Vergiler gelir üzerinden alındığında birikimler azalmış olacak veya vergiye katkıda bulunan kişiler lüks mallar bulunduran, üretken bir biçimde olmayan harcamalarını vergiye karşılık olacak biçimde azaltılacak ve vergiye yönelen tutarı tasarruf etmeye başlayacaktır. Bütün bireyler, toplumda kendisini muhafaza etmek ve servetini elde ettiği düzeyde bulundurmaya isteyeceğinden, vergilerin büyük bölümü ya sermayeden ya da gelirden sağlanmış olacaktır. Böylece vergiler yükseldiğinde veya hükümet harcamaları arttığında sermaye ve gelir aynı oranda artırılmazsa insanların yıllık harcaması azalmış olacaktır (Ricardo, 2007: 135).

Ricardo'nun düşüncesine göre, bir ülke diğer bir ülkeyle karşılaştırıldığında, tüm üretim kesiminde yüksek maliyetli olmasa bile, yine de ülkeyle birlikte serbest bir şekilde alım satım gerçekleştirir. Maliyet açısından üstün olan ülke, akıllı davranarak bütün kesimde üretim yapmak yerine az emekle elde edilen mallar üretim yapacağı görüşündedir (Kumbaracıbaşı, 1976: 61).

Ricardo dış ticaret ilişkileri ile düşüncelerini dile getirmiştir. Malların değişiminde, fiyatların hangi sınırlama arasında tespit edileceğini açıklamakta, ancak fiyatın bu iki sınırlama içerisinde hangi durumda meydana geleceği mevzuunda karar vermekte güçlük çekilmektedir. J.S.Mill, bu kuramı maliyet öğeleriyle sınırlama edilen değişim oranları içerisinde uluslararası piyasada meydana gelecek talebin de etkisi olacağı görüşündedir (Yalçın, 1976: 268).

1.3.3.4. Ricardo'nun Servete Yönelik Düşüncesi

Ricardo'ya göre ücretler arttığında, servet ve sermaye de artmaktadır. Böylece üretim de artmış olur. Yoksulluğa sebep olan düşük ücretin olumsuzluklarını ortadan kaldırmak için ilk olarak nüfusun hızını düşürmek, diğeri sermayenin süresini hızlandırmak olacaktır. Bu iki yol, ülkelerin elinde bulundurduğu verimli arazi miktarı,

nüfusun özelliğini ve sermaye teşkilinin kapasitesine göre farklı bir durum sunmaktadır. Malthus, rant teorisini milli servete ek olarak düşünürken Ricardo, rantı servetin bir bireyden diğer bireye transfer edilen bir değer olarak düşünmektedir. Rant sonucunda değer oluşmaz. Ülkenin kaynağına ek bir katkı sağlamamaktadır. Yalnızca satın alma gücünün bir bireyden öteki bireye aktarımıdır. Kar veya ücretten azaltılan değerdir. Ricardo karı kabul edip, ekonomik gelişmeye ilgi duyarken, Malthus toprak aristokrasisinin çıkarlarını savunmuştur. Ricardo sermayedarların çıkarlarını savunuyor gibi görünmüştür. Rantın artışıyla fiyatlar ve ücretler de artmış olur ve karlarda düşüş yaşanarak, yatırımlar azalacak, ekonomik büyümede ilerleme olmayacağını dile getirmiştir. Böylece toprak sahipleri gelirdeki artışı, ekonomik büyümenin gerçekleşmesini önleyeceği ve milli serveti azaltabileceğini açıklamıştır. Ekonomide büyüme yaşanması servetin de artmasını sağlayacaktır (Ersoy, 2008: 341-343).

D. Ricardo, diğer Klasik İktisatçılar gibi o da dış ticaretin serbest bir şekilde yapılmasını, ithalatın daraltılmaması gerektiğini ileri sürmüştür. Ricardo'ya göre, dış ticaretin büyümesi, ülkede servet artışı oluşturmamakta ve yararlı malların miktarını artırmak amacıyla ekonomiye ve topluma yararlı olacağını söylemiştir (Ulutan, 1978: 304).

Ona göre, eski heykeller, resimler, el yazması nadir kitaplar ve eski sikke gibi tekrardan üretilmeyen malların değerini kıtlıklar belirli kılmaktadır. Bu tür malların aynısı yeniden üretilmemektedir. Bu yüzden üretimlerini artırıp fiyatları düşürülemez. Bu tür malları almak isteyen kişilerin maddi gücü ve zevki fiyat düzeyini belirlemektedir (Ersoy, 2008: 337). Ricardo'ya göre bunların her biri yani kıt kaynaklar birer servet olarak görmüştür. Bu malların yeniden üretilmemesi kıt oluşuna bağlıdır.

1.3.3.4.1. Ricardo'nun Değer ve Servet Ayrımı

D.Ricardo'ya göre değer ile servet birbirinden farklı kavramlardır. Ona göre değer fazlalıkla ilgisi olmayan bir kavramdır. Değer dediği şey, üretimin zorluğuyla yani üretimde kullanılan emeğin miktarıyla ilişkilidir. Sürekli biçimde üretimi kolaylaştırarak milli servette, gelecekteki üretimin gücünü artırarak böylece bu tür malların her birinin kıymetini azaltmanın mümkün olacağını savunmuştur. Çünkü emeğin çaba harcamasıyla elde edilen tasarruf, malların değerini azaltmaktadır. İktisada yönelik araştırmalarda yapılan yanlışlar, değerdeki yükseliş ile servetteki yükseliş aynı

kavrammış gibi algılanmasından kaynaklanmaktadır. Ricardo'ya göre, servet ve malların üretimin artması öncelikle üretimde daha çok işçi almak ve çalıştırmak gerekmektedir. Böylece malların miktarı ve kıymetinde artış yaşanmış olur. Servet ve mallardaki üretimin artmasındaki bir diğer husus, çok fazla emeğe ihtiyaç duymaksızın, teknolojiye dayalı sermaye kullanmak, üretimin koşullarını iyileştirmek amacıyla sadece metanın miktarını çoğaltılmasını söylemiştir. Bu durumda servet ve kullanım değerinde artış yaşanacaktır (Ulutan, 1978: 287-288).

Servetin dağılışı ile ilgili görüşleri olan Ricardo, paylaşım ile değer birbirinden ayrılmaz kavramlar olduğunu dile getirmiştir. Ricardo, “*toprak, say ve sermayeye*” karşılık gelen “*rant, ücret ve kar*” olarak kabul etmiştir. Bu nedenden dolayı Ricardo, kar ile faiz arasında bir fark bulmamıştır. Ona göre, servet paylaşımı sistemi, toplumsal gelişmenin sunduğu özelliklere bağlıdır. Nüfusun artması, gıda maddelerinin de artmasıyla fiyatların yükselmesine neden olur ve yeşillendirmenin az olduğu arazilerde tarımın yapılmasına olanak sağlar. Ricardo'nun düşüncesine göre gıda maddelerindeki fiyatların artışı, daha az verimli topraklarda yapılmasında çok miktarda say tarafından kaynaklanmaktadır. Böylelikle rant, ekilen toprak alanının genişlemesiyle bir miktar artmış olacaktır. Yani uygarlık ilerledikçe rantlar da artmayı sürdürecektir (Connel, 1949: 223-224).

1.3.4. Jean Baptiste Say (1767-1832)

Adam Smith'in izinden giden ve oluşturmuş olduğu “*Say Kanunu*” ile ünlenen Say'in, servet hakkındaki görüşlerine yer vermeden önce yaşam öyküsüne, eserlerine iktisadi görüşlerine ve servete yönelik düşüncesine yer verilecektir.

1.3.4.1. Jean Baptiste Say'in Yaşam Öyküsü

J.B.Say, gençlik yıllarını İngiltere'de ticaretle uğraşarak geçirmiştir. Daha sonradan devlet işinde çalışmaya başlamıştır, ancak Napolyon Say'in çalışmasını beğenmediği için Say işinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Napolyon'un mağlup olmasıyla, endüstri ile ilgili araştırmalar yapmak için yeniden İngiltere'ye gitmiştir. İngiltere'ye gittiğinde iplik fabrikasında müdür olarak işe başlamış, pamuk iplik fabrikasının sahibi olmuştur ve son zamanlarında ise College de France'de ekonomi profesörü olmuştur (Ulutan, 1978: 315).

J.B.Say, Smith'in bir malın değerinin, üretimde emeğin miktarı ile belirlendiği fikrini savunmamıştır. Üretim, emeğin yanı sıra özellikle toprağın olması böylece doğal kaynakların ve sermayenin kullanılması sağlanmaktadır. Bundan dolayı J.B.Say, on dokuzuncu yüzyılda iktisat alanında alışkanlık haline gelen “*emek, toprak ve sermayeyi*” açıklamıştır. Bir malın değerinin üretilmesinde sağlanan emeğin miktarı belirlemeyecektir. Malın tüketiciye sağladığı yarar belirli kılacaktır. Malın tüketiciye sağladığı yararı, tüketici kendi gereksinimine göre, itiyadına göre belirlemiş olacaktır. Üretimi ise fiziksel ürün üretmekten ziyade “*fayda üretilmesi*” olarak açıklamıştır (Savaş, 2007: 298).

1.3.4.2. Say'ın Eserleri

Paris'te sigorta işinde çalışan Say farklı düşüncelere merak saran bir kişi olmuştur. 1792 yılında kendi isteğiyle orduya katılma kararı almıştır. 1794 yılında “*Felsefe Edebiyat ve Siyasette On Gün*” isimli derginin başmuharrir konumuna getirilmiştir. 1803 yılında “*Ekonomi Politik*” adlı eserini yazmıştır. Napolyon, Say'den kendi düşüncesi ve amacı doğrultusunda yönettiği ekonomik politikasına arka çıkmasını istemiştir. Ancak Say bu politikanın liberalizmle bağdaşmadığını savunarak Napolyon'u desteklememiştir. Endüstriyalizme kendini adayın Say, iplik fabrikası kurarak başarısını artırmıştır (Denis, 1997a: 324).

J.B.Say'ın 1803 yılında yazmış olduğu “*Ekonomi Politik'in İncelenmesi*” adlı eseri Smith'in “*Ulusların Zenginliği*” adlı eserinde ileri sürdüğü fikirleri daha sistemli, daha net ve gereksiz sözcüklerden kaçınmış bir şekilde sunmuştur. Say'ın bu eseri ilgi odağı olmuş ve Atlantik Okyanusu'nda Smith'i en iyi şekilde tanıtan iktisatçı olarak tanınmıştır. Bu tanınmışlığı sayesinde Fransa'da ilk Politik Ekonomi Profesörü olmasını sağlamıştır. 1850 yılında Harvad'da, 1870 yılında Dartmouth'da yazmış olduğu kitabı Antartika'da ders kitabı olarak öğrenim görmesi sağlanmıştır (Savaş, 2007: 297).

1843 yılında basmış olduğu “*Siyasal İktisatın Uygulanması Hususunda Tam Ders*” eserini yayınlamıştır. 1814 yılında da “*İngiltereler ve İngilizler*” adında kitabını basmıştır.

1.3.4.3. Say'ın İktisadi Düşünceleri

J.B.Say'ın en büyük amacı Adam Smith'in eserlerini Fransız halkına sunmaktır. Smith'in çalışmalarını değişik örneklerle ve ilgi uyandıran istatistik kavramlarla desteklediği fikrini dile getiren Say, öğretici fikirlere müdahale eden politik ekonomi unsurlarının sadece karmaşık durum olduğunu dile getirmiştir. Say'ın amacı bu karmaşıklığı sürdürmeyip, öğretiyi tanınır hale getirmek ve ekonomik ilkelerin ve yöntemini geliştirmek olmuştur (Gray, 1956: 267).

Say, Malthus'ün sürekli işsizlik fikrine karşı çıkmıştır. Say'a göre emek sınıfının halinden yakınması söz konusu değildir (Denis, 1997a: 325).

Malthus 1815 yılında ileri sürdüğü diferansiyel rant teorisi, Say'ın düşüncesinin anlamsız olduğunu açıkça ifade etmektedir. Bu kuram, net hâsılat malların değerinden fazla olan bölümün toprak sahibi aracılığıyla sahiplenilmesini işaret etmektedir. Kanıtlanabilir olsa bile İngiliz okuluna ait rant teorisini kabul etmemiştir (Denis, 1997a: 328).

Yeni makinelerin icat edilmesiyle emekte azalma sağlanmış ve bu yüzden birçok işçi işsiz kalmıştır. Sosyalist düşünürleri kaygılandıran bu sorun yüzünden işçiler makineye karşı çıkmışlardır. Say'e göre makineleşme, işçilerin sayısını azaltsa bile malların üretimini daralttığı ve masrafların azalmasına sebep olduğu için üretim artmış olur (Ulutan, 1978: 317).

Adam Smith ve David Ricardo'nun emek değer kuramını zorunlu bir biçimde çalışanların emeğine el konulduğunu anlayan J. B. Say, "*liberalizm*" ilkesini korumak adına farklı yollar araştırmıştır. 18. Yüzyılda Orta Çağ felsefesi ile Fransız düşünürlerinden olan 1776 yılında Abbe Condillac'ın geliştirdiği "*Yararlılık ve Miktar Kuramı*" ortaya çıkmıştır. Condillac, yararlılığın mallarda bulunan maddeye bağlı olmayan bir nitelikten oluştuğu görüşünü savunmuştur. Böylece yararlılığı, bireylerin gereksinimlerini giderme açısından farklı tür mallara karşılık olarak şevk duydukları malların miktarıyla hesaplamışlardır. Condillac'a göre değer az olduğu zaman artmaktadır, çok olduğu zaman da azalmaktadır. Şundan dolayıdır ki, bireyler faydası az olan malları getirip faydası çok olan malları götürmektedir. Fizyokratların topraktan fayda sağlaması görüşünü reddeden Condillac, bireylerin gereksinimlerini gideren ve hizmet olarak da kullanılan malların fayda sağlayacağını ileri sürmüştür. Condillac'dan

ilham alan Say, üretim sürecinde sağlanan temel girdilerin, kıymet oluşturmaları için az ve faydalı olması gerekmektedir. Bütün etkenlerin kıymetini ise, oluşturduğu mahsule ve o mahsulün miktarıyla ilişkili olduğunu bunu üretim faktörlerinden birisi olan “*girişimcilik*” olarak açıklamaktadır. Condillac ve Say’e göre kıymet, malların faydalarından oluştuğunu, emeğin üretme gücünün olmasını, mahsulün maddeye bağlı olması veya olmaması durumu değil sadece faydalı olma durumuna göre ölçülmelidir (Ulutan, 1978: 315-316). Say, Smith’in emeği maddesel olarak tanımlama düşüncesine karşı çıkmıştır. Böylece Say, A.Smith’in üretken emek ve üretken olmayan emek şeklindeki düşüncesini de yok etmişlerdir (Denis, 1997a: 329).

Say, piyasalar teorisini üç sonuca bağlamıştır. İlk olarak, pazarlar çok ve geniş oldukları sürece karlılığını da o derece ispat etmiş olur. İkinci olarak, herkesin refahı ile ilgilendiği için zaman kazandırdığı görüşüne varmıştır. Üçüncü olarak, ithalatın ev üretimi ya da sanayi için zararlı olabileceği anlamına gelmemektedir, çünkü yurt dışından satın alınan şey, bir pazarın açıldığı ev ürünleri ile satın alınmaktadır (Gray, 1956: 269).

Say de Smith’in görüşü gibi serbest ticareti savunan iktisatçılardan birisi olmuştur. Mal ve hizmetlerin milletlerarası düzeyde serbest bir şekilde dolaşılması amacıyla gümrüklerin kaldırılmasını dile getirmiştir (Kılıç, 2015: 74).

Klasik iktisat teorisinin temelini oluşturan Smith’in “*Ulusların Zenginliği*” adlı eserini, Say büyük ölçüde desteklemiştir. Say, Smith’in bu eserini Avrupa’ya sunmakla kalmamış Amerika’ya sunarak tanınmasında da vesile olmuştur. Buna dayanarak “*Say Kanunu*” olarak adlandırılan Klasik Kuramda yerini alan bu kanunu oluşturmuştur (Savaş, 2007: 297). Say kanununun meşhur tanımı şöyledir: “*Her arz kendi talebini oluşturmaktadır*”. Burada say yasası ile ilgili eleştiriler ortaya çıkmıştır. Her arz kendi talebini yaratır düşüncesi yerine bazı düşünürler ekonomi mantığını üretim ve tüketim için uygulamıştır. Şöyle ki, bir ekonomide her şeyin fazlası üretilirse, tüketicilerin üretilen malları alınması veya alma isteğini yoksun bırakması koşulunda ekonomide düşüş oluşmayacağı görüşüdür. Üstelik “*Say’in Yasası*”, iktisatçıların “*Kıtlık yasası, Talep yasası, Fırsat maliyeti yasası*” gibi bir kanun hazırlamış anlamında değildir. Say bu kanunlarda bulmuş olduğu mantığı üretim ve talebin birbiri ile bağlantılı olduğunu

açıklamaktadır. Çünkü kimileri tüketilecek olan malı üretmiyorsa diğeri de daha fazla üretiyorsa o kadar kişi tüketebilmektedir (Anderson, 2009: 50-51).

J.B.Say, paranın yansız olduğunu onaylamıştır. Paranın miktarı diğeri malların fiyatlarında nispi ve reel değışme olsa bile bir etki oluşturmayacaktır. Bir mal alırken para ödemiş olsak bile o mal başka bir mal ile satın alınabilmektedir. J.B.Say değeri biriktirilmesiyle para talebi olmaz demiştir. Para, sermaye olarak kullanıldığında, tüketim olarak düşünmenin doğru olmadığını, yalnızca takas olarak düşünülmesi gerektiğini savunmuştur. Satın alma sırasında takas işlemi parayı elden çıkarmak olarak anlaşılır. Böylece paranın dolaşım hızı artmış olur. Yalnızca dolaşımdan çıkan kısım biriktirilebilmektedir. Bu durum paranın sürekli ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır (Savaş, 2007: 301).

1.3.4.4. Say'ın Servete Yönelik Düşüncesi

A.Smith'in fikirlerini tüm insanların anlayacağı biçime getiren önemli Fransız hocası Jean Baptiste Say olmuştur. Say, Smith'in düşüncelerini eleştirerek servet hakkındaki görüşlerini düzeltmeye çalışmıştır. Smith'in servet düşüncesi, değer taşıyan maddi eşya olarak görmesine karşı gelen Say, doktorların, müzikle uğraşan kişilerin hizmetleri gibi maddi olmayan ürünler de servet sayılmaktadır. Say örnek vererek bir ressamın eseri değer taşıdığından servet sayılabiliyorsa, müzikle uğraşan kişinin de ortaya koymuş olduğu eser de servet sayılabilmektedir (Connel, 1949: 31). A. Smith'in servet anlayışıyla Say'ın servet anlayışı arasında gerçekten uçurum vardır.

A.Smith'in düşüncelerini açıklayan J.B.Say, onun servet bölünmesi üzerindeki öğretilerinde bazı değışiklikler yapmıştır. İlk olarak "*toprak, say ve sermaye*"yi üretim olarak kullanmak üzere girişimci kavramını ortaya çıkarmıştır. A.Smith, sermaye sahibi ile teşebbüsü düzenleyen kişinin tek ve aynı kişiden oluştuğunu dile getirmiştir. J.B.Say ise, sermayeyi veren ve ticari faaliyeti düzenleyen kişinin aynı kişi olduğu kanısına vararak, bu iki görevin ötekisinden ayrılması sonucu, servet bölünmesi sisteminin daha iyi kavranmış olacağına inanmıştır (Connel, 1949: 223).

1.3.5. John Stuart Mill (1806-1873)

Pragmatizm (faydacılık) düşüncesiyle ün kazanan Mill'in, Klasik İktisada önemli katkıları olmuştur. Bu düşünürün yaşamı, eserleri, iktisadi görüşlerinden bahsedildikten sonra servet hakkındaki görüşlerine değinilecektir.

1.3.5.1. John Stuart Mill'in Yaşam Öyküsü

Daha sekiz yaşında Yunan Klasiklerini okumaya başlayan J.Stuart, on üç yaşına geldiğinde Ricardo ve Smith'ten etkilenmiştir.1823 yılında Mill, hukuk çalışmalarını başlatma planlarını bırakarak, Doğu Hindistan Şirketinde çalışmaya başlamıştır. Babasının muayenehanesinde asistan olarak işe başlayan Mill, Otuz beş yılını şirketin resmi görevlisi olarak geçirerek, en sonunda muayene memurunun en yüksek görevine yükseltilmiştir (Barber, 1967: 95-96).

Faydacılık ilkesiyle şüphesiz ün kazanmış olan John Stuart Mill'dir. Jeremy Bentham ve babası James Mill'in desteğiyle çok iyi bir eğitim görmüştür ve faydacılık ilkesini savunmuştur. Mill'e göre bireyin faydası maksimum seviyeye çıkarken aynı zamanda toplumsal faydanın da maksimum olacağı düşüncesini savunmuştur (Yayla, 2000: 77). Pragmatizm diye adlandırılan düşünce, Mill'in babasının desteğiyle bulunduğu Jeremy Bentham'ın siyasal fikir anlayışına yaptığı ilavedir. Faydacılara göre, akıllı kişileri egoistlik harekete geçirir. Bu faydacılık düşüncesi, kendisini ortaya koyan kişilerin egoistlikten yararlanmasını gerektiğini düşünmektedir. Ona göre haz iyi, ıstırap kötü olarak yorumlanmıştır ve kişiler, hazzı sürekli takip eden hayvanlar gibi olduğu görüşünü savunmuştur (Tannenbaum ve Schultz, 2007: 358-359).

1.3.5.2. Mill'in Eserleri

Mill'in "*Özgürlük Üstüne*" isimli yapıtında liberal düşünceye katkıda bulunduğu anlamak mümkündür. Özgürlüğü, fayda temelinde açıklamaya çalışmıştır (Yayla, 2000: 79-80).

Mill, 1848 yılında yayınladığı "*Ekonomi politığının eleştirisine katkı*" adlı yapıtında üretim ile dağılımın birbiriyle ilişkili olduğunu belirtmiştir (Denis, 1997b: 505-506).

J.S.Mill'in "*Politik Ekonomi İlkelerinin Esasları*" adlı eserinin ilk bölümünde milletin servetinin üretiminden bahsetmektedir. İkinci bölümde, ulusal çıktı veya sınıf gelirlerinin dağılımından, yani emekçilere giden maaşlar, sermayedarların karları, toprak sahiplerinin kira payı ve ulusun yasal ve geleneksel kurumların, mülk düzenlemeler gibi özelliklerden nasıl etkileneceğini açıklamıştır (Taylor, 1960: 249).

1843 yılında yazdığı "*Bir Mantık Bir Sistem*" adlı eseri mantık biliminde en çok okunan kitaplardan birisi olmuştur (Ersoy, 2008: 375). 1844 yılında "*Siyasi İktisadın Açıklığa Kavuşmamış Bazı Sorunları Üzerinde Yazılar*" adlı eserini yayınlamıştır. 1873 yılında "*Kendi Hayatı*", 1859 yılında "*Özgürlük Üzerine*", 1874 yılında "*Din Üzerinde Üç Yazı*" ve 1951 yılında da "*Faydacılık*" isimlerinde eserlerini basmıştır.

1.3.5.3. Mill'in İktisadi Düşünceleri

Mill'in üretimi takip etmesinin ardı sıra, ekonomideki çeşitli ürünlerin pazarlarda fiyatlandırılmasından önce geldiği düşüncesi, klasik ürünün modern görüşten farklı olduğunu savunmuştur (Taylor, 1960: 251).

J.S. Mill, Malthus ve Ricardo'nun izini sürerek nüfusun artmasını cemiyeti büyük zarara sokacağını, toprakta "*azalan randımanlar kuramını*" gıda fiyatlarını ve ücretleri artırarak bir dönem sonrasında toplumları ekonomik durgunluğa götüreceğini düşünmektedir (Ulutan, 1978: 321).

David Hume ve Adam Smith fayda kavramının var olduğunu ve bu iki yazarın da teorilerinin esasını fayda oluşturduğunu dile getirmişlerdir. David Hume ve Adam Smith'ten sonra faydacılık kavramı artık o kadar değişmiştir ki, Hume ve Smith yerine Bentham, James Mill, John Stuart Mill faydacılık denildiğinde akla gelen isimler arasında olmuştur (Yayla, 2000: 74-75).

Mill, Benthamcı faydacılık ilkesini yitirdiğinden dolayı yirmi yaşında bunalıma girmiştir. Bentham'ın, mutluluğu bir haz peşinde koşma değil de, olabildiğince yüksek hedeflere varma gayretiyle oluşacağını dile getirir. Mill, faydacılığı insanın menfaati üstüne oluşturulan bir fayda olarak ifade eder. Mill, tüm bireylerin eşit olduğunu düşünerek faydacılık ilkesinin de eşit olduğunu dile getirmiştir. Mill'in insan doğası

hakkındaki düşüncesi eşit bireyleri temel almaktadır (Tannenbaum ve Schultz, 2007: 361-362).

Mill, “*Faydacılık*” yapıtında zevk, insan güdüsünü oluşturmaktadır. Düzenin çok sayıda bireylerin saadetini oluşturduğunu ifade eden Bentham’cı düşüncüyü onaylayarak işe girişmiştir. Fakat haz görüşü Bentham’ın görüşüyle farklıdır. Bentham, hazla özellik açısından ayırım yapılmaması gerektiğini, hazzın miktarını ele alınması gerektiğini söylemiştir. Mill ise hazzın vasıflara uygun bir şekilde bölümlendirilmesi gerektiği düşüncesindedir. Ruhsal hazzın bedensel hazza oldukça daha üstün olduğu kanaatindedir (Yayla, 2000: 78).

Mill, kişisel özgürlük düşüncesin insanların ortaklaşa biçimde içlerinden belli olmayan birinin özgürlüğüne karışmasını sağlayan tek amacının kendisini müdafaa etmek olduğu görüşünü dile getirmiştir. Mill, özgürlüğü, başka kişilere zarar vermeden uygun biçimde istediğini gerçekleştirmesiyle meydana geleceğini dile getirmiştir (Tannenbaum ve Schultz, 2007: 365-366).

J.S.Mill, sosyalist düşünürlerin görüşlerine katılmamıştır. Liberalizmin yok edilmesini istememiştir. Teknik ve ekonomik ilerlemeyi savunmuştur. Liberalizmin sınırını belirlemiştir. Liberalizmin, doğa kanunlarının en mükemmel kanunun olduğu konusunda şüpheli bir tavır sergilemiştir. J.S. Mill’e göre tabiat iki manada anlaşılmaktadır. Birincisi, tüm durumların toplamı ve meydana getirdikleri çıktılar olarak açıklamıştır. İkincisini, bireylerin hevesleri ve etkinlikleri sonucunda oluşan tüm şeylerdir. Bu isimde kullanılınca tabii düzen, tüm medeniyet, tabiat için bir kusur olmaktadır. Bunları bireylerin zekâsı ve yaratıcılığı belirlemektedir (Hamitoğulları, 1978: 143).

Mill, dış ticarete serbestliği savunmuştur. Ricardo’nun “*karşılaştırmalı maliyetler*” kuramını onaylamıştır. Mill, ekonomik olayları açıklamak için servetin sürekli takip ettiği varsayılan, “*Ekonomik insan*” düşüncesini geliştirmiştir (Ulutan, 1978: 320).

Mill’in gözlemlemiş olduğu iktisadi dünya, Ricardo ve Malthus’un kaygı duyduğu durumdan daha büyük ölçüde değişime uğramıştır. Daha önceki klasiklerin katılmış olduğu belirli politika savaşlarından çoğu sürekli olmasa da kazanılmıştı. 1846 yılında Mısır Kanunları yürürlükten kaldırılmış, bankacılık ve para birimi tekrardan

hazırlanmıştır ve uluslararası ödeme aracı olan altına bağlılık sürdürülmüş ve geçici sistem aracılığıyla kabul edilen hareketlilik sınırlamalarına Zayıf Kanunlar uygulanarak değiştirilmiştir (Barber, 1967: 94-95).

J.S. Mill, Ricardo'nun rant kuramını endüstri üretimine uygulamıştır. İstihallerin farklı maliyetlerle üretim ettikleri bir malların fiyatı pazarda maliyetin üstünde olacağından az maliyet ile emek harcayan üretim sağlayan kişiler bir çeşit ranta sahip olacaktır. İstihsal etmenlerindeki üretim farklılığı rantı oluşturmaktadır. Toprak rantının dışarısında olan bu ranta “*mutlak rant*” adı verilmiştir (Kumbaracıbaşı, 1976: 69).

Ücret fonu düşüncesini ilk ortaya koyan düşünür A. Smith olmasına rağmen bazı düşünürler de (Turgot, Malthus vb.) dile getirmiştir. Ancak ücret fonu kuramının genel düzeyini tek çözümleme yolu olarak kabul eden John Stuart Mill'dir. Sermayesi olan kişiler sermayesinin bir bölümünü, hizmete bulunacakları işçilerin ücretlerini ödemek için önceden avans olarak koymaktadırlar. Bu avansların toplamından ücret fonu oluşmaktadır ve ücretlerin düzeyini ayarlayıcı bir davranış göstermektedir. Emeğin arzı nüfusun artmasına bağlı olmuştur. Öyleyse ücretler emeğin arz ve talebine bağlı olmuştur. Mill'in nüfustan bahsetmek istediği, emeğini kiralayan işçilerin adedidir. Sermayedeki amaç, tedavülde bulunan sermaye ve emeğin satın almasından dolayı harcanan bölümüdür (Yalçıntaş, 1969: 32).

Mill, çocukların çalışmasına engel olup, çalışanların saatlerinde azaltma yapmıştır, sendikacılığın ilerlemesindeki güçlükleri ortadan kaldıran yasalar ileri sürerek ve köy halkının toprağı mülkiyetine almalarını dile getirmiştir (Ulutan, 1978: 320).

J. S. Mill'e göre tabiat yasasına benzer başka yasalar da vardır. Bu yasalar fizyokratlarda olduğu gibi ahlaka uygun ve yararlı şeyler değildir. Bu yasa kişi hürriyetinin sonucudur. Ekonomide önemli olan bireydir. Bireyin yapması gereken de kendi menfaatini düşünmektir. Fakat toplulukta ruhsal ve kurumla ilgili şartlar meydana gelmişse Mill, toplumun menfaatinin de bireyin tutumuna yol gösteren bir faktör olmuştur (Kumbaracıbaşı, 1976: 68).

Çalışmalarında bazı terimleri yeniden tanımlamaya çalışan Mill, ekonomi teorisi üzerine ilk denemelerinden birinde verimli emek ve verimsiz emek tanımına yer

vermiştir. Ona göre emeğin yeniden üretilmesinde maddi nesnelere üretilmesinde sadece üretken olmasından oluşmaktadır. Yetenekler belirli şartlar altında üretken görülmektedir. Hâlbuki Mill geleneksel düşünce içinde olmuştur. Bazı maddi nesnelere somutlaşmış olduğunu görse de yine de verimsiz olacağını dile getirmiştir (Barber, 1967: 97).

J.S.Mill'e göre gelir dağılımı ile ilgili kuralları insanla ilgili olan keyfi ve ihtiyari olarak hazırlamaktadır. Mallar üretildikten hemen sonra insanlar, ortaklaşa veya kişisel olarak bu mal ve hizmetleri istediği gibi dağıtabilir. Şöyle ki, zenginliklerin paylaşılması topluluğun alışkanlıklarına bağlı kalmıştır. Bu paylaşımında belirlenen kurallar fikir ve duygulardan meydana gelmiştir (Hamitoğulları, 1978: 145).

1.3.5.4. Mill'in Servete Yönelik Düşüncesi

İngiliz düşünür hayatında birçok alanda önde olan iktisatçı olmasına rağmen, servet hakkında düşünceye yeni bir özellik katabilmiş değildir. A.Smith ile başlayan klasik okulda özellikle Mill, Say'ın düşünceleri benzer olmuştur. Bilhassa servet ile ilgili düşünceleri de benzer olmuştur. S. Mill'e göre servet, bir mübadele değeri olan bütün yararlı ve beğenilen şeylerdir; bunlar maddi ve tasarruf yapabilmeye uygun olması gerekmektedir. J. B. Say gibi J.S. Mill de yetenek ve becerikliliği servet olarak kabul etmişlerdir (Connel, 1949: 32). Doktorların, müzisyenlerin vermiş oldukları hizmet servet Mill'e göre servet sayılmaktadır ve müzisyenlerin, ressamın ortaya koymuş oldukları eser servet sayılmaktadır. Maddi şeyler servet sayılırken maddi olmayan şeyleri de (hizmet gibi) servet olarak kabul etmektedir.

1.4. DİĞER DÜŞÜNÜRLER

Bu başlık altında Klasik düşünürlerinden olan Bentham ve Senior'ün servete bakış açısı ayrı incelenecektir.

1.4.1. Jeremy Bentham (1748-1832)

Düşünce ve felsefi açıdan "*Benthamizm*" olarak anılan Bentham, yaşamı, eserleri iktisada katkıları ve en önemlisi de servete bakış açısı açıklanacaktır.

1.4.1.1. Jeremy Bentham'ın Yaşam Öyküsü

Jeremy Bentham, on dokuzuncu yüzyılın başlarında “*felsefi radikalizm*” adında bir grup tarafından oluşturulan okulun öncüsü olmuştur. Bentham kendini hukuk alanına adanmış bir insandır. Nesnelere yarar ve etkinliği adına bir dene yazmaya karar veren Bentham, faydacılık ilkesinin insan davranışları ve hukuk biliminde en önemli ilke olduğunu belirtmiştir. İyi kelimesinin yerine bundan sonra fayda kelimesinin alması gerektiğini dile getirmiştir. Bentham’a göre fayda hesaplanabilmektedir. Bentham’ın ilk kitabı olan “*Ahlak ve Hukuk İlkeleri*” yapıtında faydanın hesaplanabileceğini kanıtlayan çabalara kalkışmaktadır. Hazzın değeri; süreye, kesinliğe, yakınlığa, verimliliğe, şiddet, arılık ve yaygınlık gibi kavramlara bağlı olması gerektiğini belirtmiştir. Şiddet Bentham’a göre haz duyusudur. Süre ise zamanın bir kısmıdır. Yani şiddet ve süre tam sayı olarak sıralanacaktır. Kesinlik ile yakınlık, tüm olduğunda kesirlerle ifade edilecektir. Böylece hazzın şiddetini ifade eden sayı ile süreyi belirten sayının çarpılması sonucu, çıkan sonucu kesinliği ve yakınlığı belirten iki kesirle tekrar çarparak ölçülebilir. Hazzın verimliliği ise en baştaki hazzın oluşturduğu ölçüt ile diğer hazzdaki değerlerin toplamı, en baştaki hazzın verimliliğine eklenerek oluşturulmaktadır. Arılık ise, en baştaki hazzın meydana getireceği acının ya da hazzın ölçütünden çıkarılması sonucu elde edileceği görüşündedir (Denis, 1997a: 232-233).

Hayatını, hukuk ve siyasi yazıları yazmakla geçiren Bentham, bunları kitaba dönüştürerek bazılarını kendisi basmıştır. Eserlerinin basılmasında yardımcı olan John Stuart Mill olmuştur. Bentham hukuk dışında başka alana da yönelmiştir ve devlet çalışmalarının iyileştirilmesi için uygun olan düzeltmeleri araştırmaya çalışmıştır. Cezaevlerinin ve yoksul kişilerin evlerinin ne şekilde olması gerektiğini araştırmıştır. Yapıtlarını 1787-1789 yıllarında yayımlayan yazar, A.Smith’ten sonra ve D. Ricardo’dan önce gelen bir iktisatçı olmuştur. Pek çok iktisatçıyla arkadaş olan Bentham, özellikle John Stuart Mill ile arkadaşlığı sayesinde birçok düşünürü etkisi altında bırakmıştır. Bentham, iktisatın ve politik liberalizmin kurucusu olmuştur. Fransız fikirlerinden büyük ölçüde etkilenen Bentham, yapıtlarının çoğunu Fransa çevirerek Fransız milletinin, şeref vatandaşı olarak anılmıştır (Savaş, 2007: 303).

Bentham öldüğünde de sürekli olarak anılmak istediğini yaşarken dile getirmiştir. Vasiyetinde öldükten sonra cesedinin mumyalanmasını ve Bentham'ın izini takip edenlerin toplantılarında bulunmasını dile getirmiştir (Skousen, 2003: 133).

1.4.1.2. Bentham'ın Eserleri

Bentham 1787 yılında *“Tefeciliğin Savunucusu”* isimli kitabında Quesnay ve Smith'i aşarak faiz oranının sınırlandırılması hususunda ortaya konan kuralın faydalı olmayacağını kanıtlamaya çalışmıştır. Bentham, Smith'in pazar anlayışına karşı çıkarak kendi düşüncelerini ortaya koymuştur. Bentham'a göre yeni bir pazar açarsanız ya da eski pazar yerini kapatsanız dahi ticaretin miktarında artma azalma olmayacaktır. Sadece rastlantısal olarak çok sürmeyen artma ve azalma olduğunu dile getirmiştir. Aslında Bentham'ın amacı *“Tefeciliğin Savunucusu”* adlı eserinden hareketle ekonomi politikasını yeniden inşa etmek istemesidir. 1793-1795 yıllarında hazırlamış olduğu *“Ekonomi Politik Elkitabı”*nda ve 1781-1804 yıllarında hazırladığı *“Ekonomi Politik Enstitüsü”* adlı yapıtlarında görmek mümkündür. Bentham'a göre ekonomi politikası bilim ve sanatla içi içedir görüşünü savunmuştur (Denis, 1997a: 235-236).

J. Bentham, *“Jeremy Bentham'ın İktisadi Yazıları”* adlı eserini 1952 yılında üç cilt olarak yayınlamıştır. *“Yasama ve Ahlaki Konuların İlkelerine Giriş”* eserini 1789 yılında yayınlamıştır. *“Siyasal İktisadın El Kitabı”* eserini 1795 yılında basmıştır. *“Anarşist Yanılgılar”* isimli eserini 1795 yılında yazmıştır. *“Medeni Hukuk Kurallarının İlkeleri”* eserini 1802 yılında basmıştır. *“Jeremy Bentham'ın Çalışmaları ve Onunla İlgili Doküman”* isimli çalışması Oxford Üniversitesi tarafından hazırlanmıştır (Ersoy, 2008: 313-314). Böylece Bentham hem siyasi hem felsefi hem de ekonomi alanına ilgi duymuştur.

1.4.1.3. J. Bentham'ın İktisadi Düşünceleri

Klasik iktisat teorisinin temelini oluşturan Ulusların Zenginliği adlı eserde, Say'ın desteğinin yanı sıra ikinci desteği veren kişi ise Bentham olmuştur. Bentham'ın önermiş olduğu *“Faydacılık ilkesi”* Klasik kuramın *“Bırakınız yapsınlar...”* düşüncesini desteklerken öbür yandan fayda ve marjinal fayda kavramlarının oluşmasını sağlamıştır (Savaş, 2007: 297).

Bentham bireylerin işlerini, ilişkilerini sürdürebilmeleri için, hangi varlığın kime ait olduğunu öğrenebilmek için de sivil hukuk organı olması gerektiğini savunmuştur. Bentham'ın ideal ekonomisi özel mülkiyet sistemini gerekli kılmaktadır. Bentham mülkiyet hakkını doğal hak olarak kabul etmez. Bentham'a göre bu hak, yasalara göre bazı bireylere verilmiş olan bir haktır. Özel mülkiyet insanı daha çok çalışmaya ve daha çok üretim yapmaya özendirir. Bu durum toplum için de faydalıdır. Üretimin artması, birey ile toplumun refahını yükseltmiş olduğu görüşündedir (Taylor, 1960: 138-139).

Bentham hazzın ve ıstırapın temel ölçüsünün para olduğunu belirtmiştir. Ona göre haz ve acı ancak para ile ölçülebilir. Daha sonra para ile sahip olunan niteliklerin, harcanan para ile bir tutarsızlık olduğunu belirtmiştir (Denis, 1997a: 234).

Bentham aslında yöntem bilimcidir. Toplumu varsayımsal bir varlık olarak düşünmektedir. Asıl doğru olan birey olduğu göz önünde tutulursa, fertlerin fayda düzeylerini en yüksek seviyeye çıkarabilmeleri için serbest çalışmaları gerektiğini ve Bentham "*Bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler*" ilkesini savunmuştur (Yayla, 2000: 76-77).

Suçlulara insanca davranılması gerektiğini savunan Bentham, büyük suç işleyenlerin sayısının azaltılması gerektiğini, merkezi polis örgütünün kurulmasını dile getirmiştir. Hayvanlara kötü bir şekilde davranılmaması için kanunlar çıkarılmasını ve spor amacıyla balık tutanların yasaklanması gerektiğini açıklamıştır (Skousen,2003: 132).

Bentham'a göre hal ve hareketler, haz ve ıstırap arasında gider gelir. "*Rasyonel Hedonizm*" olarak isimlendirilen görüşe göre haz ve ıstırap duyusu bireylerin aşırı tutku ve arzuyu denetleyerek, arzu düşünceye yönelecek, haz ve ıstırap ise belirlenerek bir yargıya varıp bu yargı sonucunda uygulanarak, kişi bilinen bir yola doğru yönelecektir. Bu fikirler sonucunda Bentham, "*faydacı ahlak*" ile "*faydacı devlet*" düşüncesini ortaya atmıştır. Bentham'a göre bireylerin hal ve hareketlerini haz ve ıstırap ile yol gösterildiğinde, bireyin ve toplumun fayda ilkesinin dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir. Böylece birey ile devlete teşebbüs eden her davranış, bu davranışın oluşturacağı haz ve ıstırapa göre yol gösterecektir. Bireye yarar sağlayan hareket "*iyi ve*

mutluluk” verici, ıstırap sağlayan ise “*kötü ve üzüntü*” şeklinde yorumlamıştır (Savaş, 2007: 303-304).

1.4.1.4. Bentham’ın Servete Yönelik Düşüncesi

J.Bentham, milletin servetini ve mutluluğunu artıran şey devletin teşebbüste bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Devlet için oluşturduğu yasa “*Sesini Çıkarma!*” olmuştur. Böyle demesinin iki sebebi vardır. İlki, devletin görevi lüzumsuzdur. Şundan dolayıdır ki, toplumu zengin yapan bireylerin zengin olmasından kaynaklanmaktadır ve bireyin menfaatini bireyden başkası bilmemektedir. İkinci sebep, devletin görevinin lüzumsuz olmasından çok zararlıdır da. Şundan dolayıdır ki Bentham’a göre devlet bireyler üzerine bir sınırlama koyar, her sınır koyuşunda bireye ıstırap verir (Savaş, 2007: 305).

1.4.2. Nassau William Senior (1790-1864)

Klasik İktisat’a önemli katkılarda bulunan, Fakir Yasası ile meşhur olan Senior’un öncelikle yaşamından bahsedilecek daha sonra eserlerine, iktisadi görüşlerine ve servet hakkındaki yorumuna yer verilecektir.

1.4.2.1. Nassau William Senior’ün Yaşam Öyküsü

Babası papaz olan Senior, baba mesleğini yapmayarak Oxford Üniversitesi’nde okumuş ve orada Politik Ekonomi profesörü olmuştur. Daha sonra bu üniversiteden ayrılarak Londra’da profesörlüğüne devam etmiştir. İleriki yaşlarında istifa eden Senior, birçok önemli eseri geride bırakmıştır. “*Fakir Yasası*” ile “*Fabrika Yasaları*” ile ilgili broşürler yayınlamıştır (Savaş, 2007: 366).

Ricardo’dan sonra, J.S.Mill’den önce İngiltere’de dünyaya gelen Senior, yaşamı boyunca orijinal ve olgun düşünceye sahip bir kişi olmuştur. Özellikle Smith ve J.S. Mill gibi bazı düşünürlerin tersine Senior, sosyal felsefenin kuruluşunu amaç edinmiştir, fakat politik ekonominin konusu olarak gördüğü şeylere sınırlar koymuştur. Tabiatın, üretimin ve servetin dağılımını ele alan Senior, Malthus’un nüfus teorisinin izini sürmüştür (Bell, 1953: 246-247).

1.4.2.2. Senior'ün Eserleri

N.W.Senior' ın 1836 yılında “*Siyasal İktisat Biliminin Bir Özeti*” adlı eserini yayınladıktan sonra bu çalışmayı 1850 yılında “*Siyasal İktisat*” olarak yayınlamıştır. Bu eserlerinde Senior, zenginliği bilimin merkezi haline getirmiştir. Servet, mübadele yoluyla elde edilen değerli şeylerdir olarak tanımlamıştır (Bell, 1953:247-248). “*Nüfus Hakkında İki Ders*” isimli kitabını 1826 yılında yayınlama imkânı bulmuştur. Bu eserinde nüfus ile ilgili düşüncelerine yer veren Senior, Malthus'un kötümser görüşlerine yer vermemiştir. “*Ücretlerin Oranı Hakkında Üç Ders*” adlı eserini 1830 yılında ele almıştır. “*Ücret Fonu Doktrini*” adında bilinen kuramın ilkelerini açıklamıştır. “*Paranın Değeri Hakkında Üç Ders*” adlı eserini 1828 yılında kaleme almıştır. Bu yapıtında para ile mal arasındaki genel denge kavramını açıklamaya çalışmıştır (Ersoy, 2008: 354).

1.4.2.3. Senior'ün İktisadi Düşünceleri

Senior, sosyal felsefe araştırmak yerine Siyasal İktisat üzerinde durmuştur. Siyasal İktisat'ı yalnızca serveti artırmayı amaçlayan bir ilim olarak görmektedir. İlimin konusu olarak, toplumsal huzurun ve mutluluğun ne şekilde sağlanması konusuna yer vermemektedir. Servetin oluşturulması, artırılması ve nasıl bölüşüleceği konusuna dayanmaktadır (Ersoy, 2008: 355).

Marjinal fayda kuramının savunucusu olarak kabul edilen Senior, eşyanın arzını üretimin maliyeti sınırlamaktadır görüşünü savunmuştur. Bu nedenle Senior, değer konusunda üretim maliyetini önemli saymıştır. Ricardo'nun değer ile ilgili görüşlerini eleştirmekten çekinmeyen Senior değeri, eşyanın arzının kıt olmasına bağlamıştır. Ricardo gibi Senior da rantı fiyatın dışına dahil etmiştir (Bell, 1953: 248).

Senior'un en önemli teorilerinden birisi “*Faizin Perhiz*” teorisi olmuştur. Bu teori Klasik İktisat tarihinin önemli konusu sayılmıştır. İnsan emeği ve tabii öğeleri üretimin asıl ögesi olarak düşünmüştür. Senior, üretimin hâsıladan almış olduğu paya perhiz adını vermiştir. Emek ve tabii öğeler yeterli olmayınca üçüncü bir üretim faktörü olan perhize gereksinim duymuştur. Senior, perhiz kavramını, gereksiz alanda kullanmayı ertelemek, gelecekte sahip olacağı üretimi yatırım yapmak amacıyla açıklamıştır. Yani elde etmiş olduğu değerleri harcamaktan kendini tutarak, perhiz

etmesi, böylece üretim araçlarına dönüştürmüştür (Ersoy, 2008: 359-360). Senior, üretimin maliyetini açıkça, üretim için gerekli emek ve üretim için gerekli perhiz toplamı olarak açıklamıştır. Her birinin arzularını doyumak, mallara sahip olmak için gerekli olan özveri olarak davranmıştır (Bell, 1953: 252).

1.4.2.4. Senior'ün Servete Yönelik Düşüncesi

Senior, ekonomi kuramını oluşturan dört düşünce ileri sürmüştür. Bu dört düşüncesini açıklamadan önce servetin tanımını yapmıştır. Ona göre servet, fayda sağlayan doğada az bulunan tüm mal ve hizmetlere denir. Senior özellikle iktisat ile siyaseti birbirinden ayırmıştır. Senior'a göre Politik İktisat serveti yani zenginliği ele alır, Siyaset ise mutluluk ya da refah konusunu incelemektedir. Senior'un dört düşüncesi hipotez aracılığıyla değil bireyin kendisini sorgulamasıyla bulunmalıdır. Senior'un önermelerinden ilki "*rasyonellik*" dediği ilkedir. Rasyonellikten maksat, her bireyin çok az sıkıntı çekerek servetin çoğuna sahip olmak istemesidir. İkinci önermesi, Yaşayan bireylerin sayısı ahlakla ilgili kötülüklerle sınırlanmakta ya da alışkanlıklar sebebiyle arzuladığı servet öğelerinin yeterli olmayacağı kaygısıyla sınırlamaktadır. Üçüncü önermesi, değeri ve serveti üreten başka üretim araçları, onların mahsullerini yeni üretim araçlarıyla yararlanmak amacıyla ebedi olarak artırmaktadır. Senior'un bu önermesi sermaye, faiz kuramının esasını oluşturmaktadır. "*Harcamaktan geri durmayın*" üretim faktörü olarak saymış ve üretim maliyeti kuramını geliştirmiştir. Dördüncü önermesi, tarımsal yetenek değişmedikçe, toprağın üzerinde kullanılan emek, emekteki artışa göre az kazanç sağlamaktadır. Yani, emeğin artmasıyla toplam gelir de artsa bile, aynı oranda olmaz demiştir (Savaş, 2007: 367-368-369).

Senior, servet kavramını Siyasal İktisat Biliminin temeli olarak benimsemiştir. Serveti, hızlı bir şekilde değiştirilen ve değer içeren şey olarak düşünür. Serveti, doğada az olan, yararlanılabilen, aktarılan nesnelere olarak tanımlamaktadır. Kullanılabilirlik açısından serveti, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde zevk veren ya da ıstırabı azaltan nesne olarak açıklamıştır (Ersoy, 2008: 357).

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM VE OSMANLI TOPLUMUNDA İKTİSAT DÜŞÜNÜRLERİ VE SERVETE BAKIŞ AÇILARI

2.1. İSLAM DÜNYASINDA İKTİSAT DÜŞÜNÜRLERİ VE SERVET KAVRAMI

Bu bölümde Osmanlı toplumu iktisat düşünürlerinin servet hakkındaki görüşlerini açıklamadan önce İslam Dünyasında İktisat düşünürlerinden olan servet hakkındaki görüşlere yer veren Gazali ve İbn-i Haldun hakkında bilgi verilecektir.

2.1.1. Muhammed El-Gazali (1058-1111)

İslam düşünürlerinden biri olan Gazali, iktisada önemli katkısı olan bir düşünür olmuştur. Bu başlık altında Gazali'nin yaşamı, genel olarak eserlerine, iktisadi düşünceleri ve servete yönelik düşüncesine yer verilecektir.

2.1.1.1. Muhammed El-Gazali'nin Yaşam Öyküsü

Asıl adı Ebu Hamid Muhammed bin Muhammed el-Gazali, Milattan sonra 1058 yılında (Hicri 450) Tus şehrinde doğmuştur. Gazali'nin babası ilimle uğraşan bir insan değildir fakat ilimle uğraşan insanlara büyük ilgi duymuştur. En önemlisi de iki oğlunu, Gazali ve Ahmet'i bilgin bir insan olarak yetiştirmek istemiştir ancak bunu dünya gözüyle görememiştir. Gazali'nin babası ölmeden önce yakın bir arkadaşına oğullarının ilim sahibi olması için yanlarında olmasını ve ilim için oğullarına miras bıraktığı malların hepsini ilim için harcamaması gerektiğini söylemiştir. Babasının yakın arkadaşı Gazali ve Ahmet'e ilim öğretti ancak mallar tükenince onların medresede eğitimlerine devam etmelerini söylemiştir. Böylece Gazali ve kardeşi medresede eğitim görmeye devam etmişlerdir (Güzel, 1988: 9). Gazali Tus ve Cürcan şehrinde medresede eğitim almıştır. Bu medreselerde birçok alanda dersler almaya başlamıştır. Matematik, İslam hukuku, felsefe gibi alanlarda kendini geliştirerek tüm dikkatleri üzerine toplamıştır (Ersoy, 2008: 124).

Gazali'nin babası yün satımıyla uğraştığı için aileye Gazali ismi verilmiştir. Gazal kelimesi de iplik oluşturmak anlamında kullanılmıştır (Numani, 1972: 11).

Medrese eğitiminin ardından Tus'a dönmek isteyen Gazali, yolda giderken haydutların saldırısına uğrayarak eşyaları çalınmıştır. Gazali'nin yazmış olduğu ders notları da çalınmıştır. Bu ders notlarının arasında "talikatı" da bulunmaktadır. Haydutların peşinden giderek çaldıkları talikatı geri istemiştir. Haydutlar talikat nedir diye sorunca Gazali de; işitmek, yazmak ve bilgi edinmek şeklinde cevap vermiştir.

Bunun üzerine haydutlar gülerak notların olmadan bilgi sahibi de olamazsın demiştir. Gazali üç sene içinde bu notlarını ezberlemek amacıyla almıştır. Daha sonra Gazali, Nişabur Nizamiyesi'nde eğitim almıştır ve Nizam el-Mülk'ün yanına uğramıştır. Nizam el-Mülk'ün etrafında çok fazla bilgin insan olduğundan Gazali de onların arasında yer alarak üstün tutulan bir insan olmuştur. Nizam el Mülk'te bilim danışmanı ve hukukçu olarak görev aldığı bu yerde devlet yönetimi ve politik meseleler hakkında bilgi edinme fırsatı yakalamıştır. (Orman, 2014: 49).

Gazali iki kez kuşku krizine yakalanmıştır. İlk krizini genç yaşta yaşamıştır ve her şeyden şüphelenmeye başlamıştır. Taklit ederek öğrenmiş olduğu bilgiler Gazali'yi tatmin etmemiştir ve gerçeğin peşinden gitmeye karar vermiştir. Gerçeği duyu veya zaruri bilgi olarak ifade etmiştir. Ancak duyuların bireylerin yanıltmasına yol açtığını anlayınca zaruri bilgilere yoğunlaşmıştır. Zaruri bilgilerin doğru olduğuna inanmıştır, fakat duyuların da akli yanılttığını düşünerek şüpheyeye kapılmıştır. Sonuç olarak manevi duygulardaki zaruri bilgilerin gerçek olduğunu anlamıştır. İkinci krizini 38 yaşındayken geçirmiştir. Bağdat'ta tanınmış, makamı iyi olan bir hocaydı. O zamanlar elde ettiği şeyleri makam, ün, mal için yaptığını anlamıştır. Kendisini Allah'a adayan biri olarak görüyordu hâlbuki makamı ve ünü bırakamıyordu. Böylece Gazali ikinci kez şüphe krizine girmiş oldu. Yeme, içmeden kesilerek her şeyi bırakmıştır. Bağdat'tan uzaklaşıp tekrar ders vermeye geldiğinde maneviyata iyice yönelen Gazali, kuşkudan imana geçişi, hem din felsefesi hem taklidin üstesinden gelme açısından ders alınan büyük İslam âlimlerinden biri olmuştur (Çubukçu, 1977: 39-40).

2.1.1.2. Gazali'nin Eserleri

“İlmin Ölçüsü”, “Kelam İlmi”, “Geçmiş Devlet Başkanlarına Nasihat”, “Kıyamet ve Ahiret”, “İlimlere Giriş” isimli eserlerini yazan Gazali, birçok eseri olmakla birlikte diğer eserlerine bu çalışmada yer verilmemiştir.

2.1.1.3. Gazali'nin İktisadi Görüşleri

Gazali bir iktisatçı olmamasına rağmen iktisat ile ilgili araştırmalar yapmıştır ve bu araştırmalarını yazmıştır.

Gazali, İbn-i Haldun üzerinde önemli bir düşünür olmuştur. İbn-i Haldun “Mukaddime” adlı eserinde Gazali’ye de yönünü çevirmiştir. Gazali’ye göre kimi insanlar çalışmak için yediler içtiler kimi insanlar da kazandıkları paraları harcamayarak servet edindiler. Lüks mallar edinip sırf bu insan mal mülk sahibi denilsin istemişlerdir. Hâlbuki asıl amaçlarını unutmuşlardır. İnsanlar böyle yaparak her şeyden yabancılaşımlardır (kendini kaybetme) (Kozak, 1999: 106-107). İbn- Haldun’un iktisadi görüşlerinde yabancılaşıma kavramına yer verildiği için bu başlıkta üstünde durulmamıştır.

Gazali’ye göre dini ahlaki yaşam ile iktisadi yaşamın birbirleriyle bağlantılı olduğunu ve bunu sağlayan unsurun da insan olduğunu söylemiştir Ona göre bu iki yaşamın konusu insandır. Ancak Gazali, meseleyi en çok dini ahlaki boyuttan ele almıştır. Asıl ilgi alanının din ahlak olduğu sonucuna varılmaktadır. Gazali bireylerin, dini ahlaki yaşama nasıl ulaşılması gerektiğini incelemiştir. İktisadi yaşam ve sorunları böylelikle dini yaşamla ilişkisine göre incelenmiştir. Bu yüzden Gazali, dini yaşamı iktisat yaşamı bakımından araştırmak yerine, iktisadi yaşamı dini yaşam yönünden araştırmıştır. Dinimizde de iktisadi mevzular iman, ahlak ve ibadetten bağımsız olamaz. Ahlakın esasını din oluşturmaktadır. Bireylerin ahlaki boyutta düzen sağlamasında din etkili olmuştur. Ahlak bozulduğu zaman da iktisadi ahlak da bozulmaktadır. Şundan dolayıdır ki ahlak bozulduğunda bireyler vicdanlarını dinlemek yerine midelerinin sesine yöneleceklerdir. Yani ahlak ve sosyal yaşam iktisada bağlı olmak zorundadır. Bu yüzden Gazali yapıtlarında iktisada yönelik düşüncelerini belirtmiştir (Coşkun, 1988: 210).

Gazali, dünyayı akıl yöntemiyle kavramaya çalışmıştır. Dini konuları kendi dönemindeki düşünürlerden daha ayrıntılı olarak araştırmıştır (De Boer, 1960: 119).

Gazali’ye göre devlet adamlarının ödemiş oldukları haracı yasal kabul etmemektedir. Yasa dışında toplanmış bu paraları doğru görmemektedir. Gazali, gelirlerin ona göre kayıt altına alınmasını bunun yapılmaması durumunda Yasanın çiğnenmiş olduğunu ifade etmiştir (Şirvani, 1965: 109).

Gazali, İbn- Haldun’da önce, ticaret ve tarımla ilgilenmeyi dini bir görev olarak yani zaruret olarak düşünmektedir. Ona göre bunlar olmadığı durumda geçim de olmamaktadır. Çünkü insanlar açlıktan ölebilirler. Gazali, insanların gereksinimlerini en

azını karşılamamaları gerektiğini, bunu yaptıklarında ise hem dünyaya hem de dine zarar verdiklerini ifade etmiştir (Kozak, 1999: 23).

Gazali iktisadi yaşamın oluşmasında ve ilerlemesinde paranın meydana geldiği süreci araştırmıştır. Ona göre elbise ile besin maddesi satın almak isteyen bir bireyin, besin maddesinin ne kadarı elbiseye denk geleceğini bilememektedir. Bunların birbirlerine uymadığını anlayan Gazali, aracı bir öğenin olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu aracı unsurların en sağlamı altın, gümüş, bakır olduğundan paraların da bu madenlerden yapılmasını istemiştir. Madeni paraların basılmasını sağlayan yere de ihtiyaç duyulacağını dile getirmiştir (Orman, 2014: 149).

Çift maden standardında (bimetalizm) altın ve gümüş sikkeler para değerine göre oluşmaktadır. Dolaşımdaki altın ve gümüş sikkeler para olarak kabul edilmektedir (Ergin, 1983: 66). Gazali'nin döneminde çift maden standardı (bimetalizm) yürürlüktedir. Gümüş paralara "dirhem", altın paralara da "dinar" denilmektedir. Gazali'nin iki nakit olarak bahsettiği dinar ve dirhemdir. Gazali'ye göre dinar ve dirhem değerli olmayan bir taşın ibaret olduğunu söylemiştir. Ancak insanların vazgeçemeyeceği şeylerden birisi olmuştur. Örneğin, safran otuyla deveye binmek isteyen bir insan ile kendi işine yaramayan bir devesi olan iki insanın ihtiyaçlarını karşılaması için safran ve deveyi değiştirmeleri gerekmektedir. Ancak bunu yapmak için miktarları belirlemeleri gerekir. Bir başka örnekte, elindeki kıyafetlerle ev almayı isteyen kişinin de durumu aynı olacaktır. Gazali'ye göre bu yol iyice güçlenmekte buna eşit bir şekilde karar veren ve aracı olan bir şeye ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Bunların yapılmasıyla nesnelere birbirine eşit olup olmadığı anlaşılır böylece güçlük de sona erecektir. Gazali, malların birbirleriyle kıyaslanmasını sağlamak ve ortadaki güçlüğü sona erdirmek için dirhem ve dinarların ortaya çıktığını savunmuştur (Orman, 2014: 156-157).

Gazali'ye göre, akla ulaşmak yerine insanın kişisel tecrübesini ve maddecilik yerine maneviyata değer vermektedir. Gazali kuşkucu bir insan olduğu için döneminin onaylanmış kuramlarına çok önem vermiştir ve hep kendi yolundan devam etmek istemiştir (Şirvani, 1965: 98).

Gazali, paranın "nadirlik" yani dayanıklı olması gerektiğinden yana olmuştur (Orman, 2014: 159). Gazali'nin önem verdiği konu, paranın kullanım değerinin

olmamasıdır. Ona göre paranın mal olarak bulunması, değişim fonksiyonunu tamamlamasını karşı görmektedir. Yani Gazali, mal para düşüncesini kabul etmemiştir (Kumbaracıbaşı, 1974: 153-156).

Gazali işbölümü ve uzmanlaşmanın olması gerektiğini vurgulamıştır ve iktisadi faaliyet olarak tarımı, çobanlığı, toplayıcılık ve dokumacılık gibi bölümleri söylemiştir. İş bölümü sayesinde oluşan meslek ve kuruluş arasındaki bağlantıyı sağlayan devlettir demiştir. Ticaret, iş bölümünü ve buna bağlı olarak uzmanlaşmayı artırdığından dolayı, kişilerin de isteğine bağlı olduğu için ve özgürce yapıldığından helaldir demiştir. İnsanların rızasını gerektirmiyorsa geçerli sayılmamaktadır. Yani Gazali açıkça, bireylerin ihtiyaçlarını sağlayan çalışma, ibadet sayılmaktadır demiştir. Aynı zamanda borç verilen parayı ve mala faiz koyulmasını eziyet olarak görür. İbn-i Haldun ise, bireylerin ihtiyaçlarının iş bölümü ve uzmanlaşmaya sebep olduğunu, göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçen bireylerin ihtiyaç türlerinin arttığını ve buna bağlı olarak üretim şeklinin de değiştiğini belirtmiştir. İklim ve tabiat koşullarının da üretim şeklini ve büyüme düzeyini etkilediğini söyleyen tek düşünür olmuştur. Haldun'a göre, üretimin asıl bölümü emek olduğunu, kazancın da çalışarak ve emek harcanarak oluşacağını söyler. Haldun'un önemli eseri olan "Mukaddime"sinde bir malın değeri ve kazancın değeri harcanan emekle oluşacaktır, görüşü A. Smith ve Ricardo'dan yıllar öncesinden emek- değer kuramını Haldun'un dile getirildiği anlaşılmaktadır (Savaş, 2007: 134-135).

2.1.1.4. Gazali'nin Servete Yönelik Düşünceleri

Serveti tek olarak düşünmeyen Gazali, serveti ne iyi ne kötü olarak görmüştür. O servete, faydalı ve zararlı olarak baktığından fayda sağlayan iyidir, fayda vermiyorsa kötü olarak ele almıştır (Orman, 2014: 95).

Gazali'ye göre servet; bireylerin saygınlığını, vücut ve ruh esenliğini koruyan bir öge olarak düşünmüştür. Ona göre bireyin vücudunu koruması için dört olanağı bulundurması gerekmektedir. Bunlardan birincisi sağlık, ikincisi güç, üçüncüsü güzellik dördüncüsü de uzun yaşamdır. Servet de bu olanakların sürekliliği için bulunmaktadır. Servetin saygınlığını koruması için iki yolla sağlanması gerekmektedir. Hediye, eğlence ve sunulan şey bireye toplumda saygınlık kazandırır. İkincisi, servet sahibi saygınlığını şairlerin yergisinden (hiciv), görgüsüz ve bilgisiz insanların zarar vermesinden

korumaktadır. Gazali'ye göre servet iyi ya da kötü değildir. İyiliği veya kötülüğü araç olarak ifade etmektedir. Çünkü birey, serveti kendisi için ya da ibadeti için kullanmaktadır. Kendisinin yapamayacağı, yetişemeyeceği işlere başka birini tutarak ibadete vakit ayırmış olur. Servetin kötü yanı ise, bireyi isyana sürükleyebilmesidir. Çünkü isyana sürüklenen insan ibadetini yapamamaktadır. Servet ile zehir arasında ilişki kuran Gazali, zehrin yeterli kullanılmasında doktorun elindeki ilaca benzetmiştir. Nasıl kullanacağını bilmeyen bir insana da belaya sebep olacağını söylemiştir. Bu yüzden servetin hem fayda sağladığını hemde zarara yola açtığını dile getirmiştir (Coşkun, 1988: 210-211).

2.1.2. İbn-i Haldun (1332-1406)

İbn-i Haldun sadece İslam dünyasının değil Batılı insanların da değer verdiği düşünürlerden biri olmuştur ve Mukaddime adlı eseriyle ün kazanmıştır. Hem tarihçi hem sosyolog olan İbn- Haldun'un önce yaşamına, eserlerine ve servet hakkındaki yorumu açıklanacaktır.

2.1.2.1. İbn-i Haldun'un Yaşam Öyküsü

İbn- i Haldun 1332 yılında Tunus şehrinde dünyaya gelmiştir. Edebiyat ile ilgilenen babası Haldun'un eğitimine büyük önem vermiştir. Bazı bilgileri oğluna kendisi öğretti ve diğer bilgileri de Tunus şehrindeki en iyi hocalardan ders almasını sağlamıştır. Haldun edebiyatla ilgili birçok eserleri okumuştur ve şiirler ezberlemiştir. Daha sonra ayrıntılı olarak fıkıh ve hadis dersleri görmüştür. Edebiyata ve ilime ilgisinden dolayı o dönemde ilim adamları ve edebiyatçıların arasında ismini yazdırmıştır. Daha sonra Haldun'un babası bu âlimlerle yakınlık kurmuştur. O yıllarda Tunus'ta veba salgını yayılmıştır ve Haldun hocalarıyla ailesini bir anda bu hastalık yüzünden kaybetmiştir (Husri, 2001: 72-74).

1374 yılına gelindiğinde Haldun bu dört yıl boyunca çalışıp Mukaddime isimli eserini 1378 yılında hazır hale getirmiştir. Mukaddimesini bitirir bitirmez Tunus'a gidip Tunus Sultanına vermiştir. Tunus Sultanı Haldun'a, mukaddimedeki metotlarla bir tarih kitabı yazılmasını söylemiştir. İbn-i Haldun da bu metotları birleştirerek "*Kitab-ul İber ve Divan-ul Mübtede-i ve'l Haber*" adlı eserini yazmıştır. Haldun Kahire'ye gittiğinde

adı çoktan duyulmuştu. Orada Ezher Üniversitesi'nde hocalık yapmıştır (Ersoy, 2008: 134).

1406 yılında tam 74 yaşında hayata gözlerini yummuştur. *Makberetu's –sufiyye* adındaki bir mezarlıkta yatmaktadır. En çok sufiler yer aldığı için mezarlığın adına bu isim verilmiştir. *Baybars Tekkesi*'nde en yüksek dereceye ulaştıran İbn-i Haldun, sufilerin mezarlığında toprağa verilmiştir (Haldun, 2016: 53-54).

2.1.2.2. İbn-i Haldun'un Eserleri

İbn- Haldun, “*Kitab-ul İber ve Divan-ul Mübtede-i ve'l Haber*” adlı eserini 1382 yılında hazırlamıştır. “*Mukaddime*” adlı eserini 1378 yılında bitirmiştir ve “*Tasavvufun Mahiyeti*” adlı çalışmasını 1977 yılında hazır hale getirmiştir.

İbn-i Haldun'un *Mukaddime* adlı eserinde olayların sebep ve sonuçlarına yer vermiştir. Uygarlıkların gelişmesi, duraklaması, bilimsel bir inceleme ile ortaya konulmuştur. Haldun eserinde bilimsel bir zamana yer vermemiştir. Haldun eserinde toplumların bedevilikten hazeriliğe geçişte üretim tarzındaki değişiklikleri açıklamıştır ve iktisadi gelişmeyi ümran ile oluşacağını ifade etmiştir (Ersoy, 2008: 135).

2.1.2.3. İbn-i Haldun'un İktisadi düşünceleri

Haldun, iktisatçı olmamasına rağmen iktisada yönelik araştırmaları sayesinde düşüncelerini iktisadi başlıklar altında açıklayan bir düşünür olmuştur. Haldun, işbölümü A. Smith'ten, emek değer kuramını Ricardo'dan, nüfus kuramını Malthus'tan ve devletin ekonomideki yerini de Keynes'ten önce düşünmüş ve açıklamıştır (Falay, 1978: 60). Haldun, toplumların ilerleyişinde ve kültürleri açıklayan tarzı ile tarihin kültür bilimi oluşmasına katkıda bulunmuştur (Mahdi, 1957: 8).

İbn-i Haldun, üretmeyi, bireyi diğer canlılardan farklı kılan bir özellik olduğunu düşünmüştür. Hayvanlar gereksinimlerini karşılamak için üretim faaliyetinde yer alması gerekmez çünkü onlara çevredeki her şey hazır olarak ayaklarına gelmektedir. Ancak insan için aynı şey geçerli değildir. İnsanlar, çevresinde hazır olanları üretim aşamasından geçirmekte mecburdur. İnsanların geçimlerini sağlamada üretimin olması gerektiğini vurgulayan Haldun, insanı iktisattan ayrı

düşünülmeyeceğini ifade etmiştir. Bu yüzden yazılarında insanların ihtiyaçları, kazançları gibi konuları diğer konulardan önce açıklamıştır (Kozak, 1999: 21).

İbn-i Haldun'a göre birey için toplum yaşamının mecburi olduğunu söylemiştir. Ona göre devleti toplumun dışında düşünülmemelidir. Toplumda sürekli kargaşanın olması imkânsızdır. Bunun için yöneten ve yönetilenler yer almaktadır. Haldun'a göre medeniyetlerin oluşmasında iklimlerin büyük önemi vardır. Büyük medeniyetlerin ılıman iklimde yaşadıklarını ifade etmiştir. İlıman iklimlerin bireyin doğasına uyum sağladığı görüşündedir. Eğer ılıman iklim yerine sert iklimde medeniyetler kurulmuş olsaydı, bireyler daha çok yorulacak, doğa ile iç içe olmak onları daha çok zorlamış olacaktı. İlıman iklimlerde yaşanması bireylerin daha çok çalışma olanağı sağladığını düşünmüştür (Çubukçu, 1977: 101).

İbni Haldun'a göre iki türlü üretim tarzı bulunmaktadır (Hassan, 2011: 147-150):

- **Bedevilik (göçebelik).** Haldun ilk üretim tarzı olarak bedevilik üstünde durmuştur. Haldun'a göre bireyler için maddi yaşamın üretilmesini gerçekleştirmek, diğer durumlardan öncelik sağlamaktadır. Yaşam için gerekli olanı bulup işe girişmek, hayatı tamamlamaktır. Yani bu üretim tarzının en önemli özelliği, yaşamı sürdürmek ve içgüdüden hareketle gıda maddesi bulmaktır. Bedevilerin yaşamlarını sürdürebilmeleri tarım ve hayvancılık yaparak sağlanmaktadır. Bu yüzden bedevilerin köylerde yaşamaları zorunludur.
- **Hazerilik (yerleşiklik).** Haldun'a göre hazerilik şehirleşme anlamına gelmektedir. Hazerilik bir tüketim evresidir. Bolluk ve refahı ölçülü olarak tüketime dayatılmaktadır. Bundan dolayı üretim tarzı, memleketlerin geçirmiş olduğu aşamalara dayanmaktadır. Hazeriler bedevilere göre kazançları daha fazladır. Çünkü onlar daha iyi yaşam sürdürmektedirler. Daha fazla kazanç elde ettikleri için yaşam koşulları da genişlemiş olur.

Bireylerin ihtiyaçlarını sağlayan şeyin işbölümü olduğunu söyleyen düşünür, bireylerin ihtiyaçlarını gidermek için farklı iş bölümlerinde çalıştıklarını ve ticaret sonucunda sahip olduğu malları birbirleriyle paylaştığını açıklamıştır. İnsanoğlunun ihtiyaçlarını gidermesinde ticaretin önemli olduğunu vurgulamıştır. İnsanların gereksinimleri değiştiği gibi ekonomik ve toplum yapısının da değiştiğini söylemiştir.

Haldun, bedevilikten (göçebelik) hazeriliğe (yerleşikliğe) geçişi, üretim düzeninin değişmesine ve yeni üretim makinelerinin keşfedilmesiyle oluştuğunu söylemiştir. Böylece bedeviliği, topluluğun ilk örgüt şekli olarak düşünmüştür (Falay, 1978: 20). Haldun'a göre, göçebelik aşamasına geçmeden yerleşikliğe geçiş olmamaktadır. İlk aşamayı yaşamadan öteki aşamaya geçen toplumlarda kültür farklılıkları oluşacağını ifade etmiştir (Zeytinoğlu, 1986: 38).

İbn-i Haldun, insanların kendisini güçlü hayvanlardan koruması için iki yeteneği kullanarak kendilerini koruyabileceklerini ifade etmiştir. Bunlardan ilki, akıl ve düşünce, ikincisi de "el"dir. Düşüncenin sonucunda oluşan el ticaretteki becerinin göstergesidir. Hayvanlardan kendilerini korumak için kesici, zarar verici araçları yapan farklı el değildir. Darwin'in de bahsettiği gibi, bireylerin keyfine göre hareket edip ellerini kullanmadan yaşasalardı dünyanın böyle baskın olmayacağını dile getirmiştir. Haldun'un "el"e verdiği değer çalışmaya ve emeğe verdiği önemi ifade etmektedir. (Kozak, 1999: 97).

Haldun, din üzerinde toplumsal etki olduğunu savunmuştur. Devlette serbest bir politika ve hürriyetin olmasından yana olmuştur. Devletin düzenli olmasını ve görevini severek yapmasını dile getirmiştir. Bireyler üzerindeki baskıyı doğru bulmamıştır. Umran bilimi olarak adlandırdığı medeniyet bilimini önemli görerek sosyoloji alanında çalışmıştır. Devletin ekonomik durumunun bireysel gayretlerle gelişme göstereceğini, zenginliğin ise çalışılarak elde edileceğini dile getirmiştir. Dinine bağlı olan Haldun; dini, bireyin toplumsal yaşamının bir manzarası olarak görmüştür (Çubukçu, 1977: 102).

İbn- Haldun'a göre devleti yönetenler topluma iyi ve kötü yönden ders vermektedirler. Adaletli yöneticilerin hal ve hareketleri toplum tarafından örnek alındığını ifade etmiştir. Yöneticilerin ahlaka uymayan davranışları ve çıkarıcı yaklaşımları toplumun günlük yaşamına etki etmektedir. Ahlaka uygun olmayan bir yönetim sistemini benimseyen toplumda bozulmalar görülecektir. Eğer ahlaka uygun bir idareci ise toplumun desteğini alarak devleti güçlendirmiş olur. Haldun'a göre yasal yönetim toplumun desteğini almaktadır. İnsanlara söz ve davranış özgürlüğü tanımayan yönetime karşı çıkmıştır (Bağce, 2005: 206-207). İbn-i Haldun'a göre idareciler arta kalan masraflarını artırmak için vergi miktarını da artırmaktadırlar. Böylece vergi

miktarında artış olduğunda toplumun çalışma isteği gitmiş olur (Mieczkowski, 1987: 193).

Haldun'a göre idarecilerin ticaretle ilgilenmesi cefayı artıracaktır. Toplumsal yaşamdaki dengesizliğe ve uygarlığın yıkılmasına neden olacağını belirtmiştir (Falay, 1978: 49). Devletin üretime karışması halinde üretim elde etmesi piyasadaki çekişmeyi önlemektedir. Bu da adaletsizliğe yol açmaktadır. Devletin üretimde bulunması devleti zenginleştirmeyecektir aksine gelirinde azalmaya ve fakirleşmesine neden olacaktır (Mieczkowski, 1987: 185).

Nüfusun fazla olmasından yana olan İbn-i Haldun, nüfusun fazla olmasında bir sakınca olmadığını ifade etmiştir. Çünkü nüfusun miktarı ile üretim birbiriyle bağlantılıdır. Yani, nüfus üretime üretim de nüfusla ilişkilidir. Haldun'a göre üretim çok olduğunda nüfus artacak buna bağlı olarak da refah seviyesi de yükselmiş olacaktır. Üretim arttığında nüfus çoğalmakta ve böylece ülke zenginleşmiş olacaktır. Nüfustaki artış talebe dayalı olduğundan nüfus arttığında talep de artar denilmektedir. Bu talebe göre üretim de belirlenmiş olur (Özgüven, 1992: 43).

Haldun'a göre işbölümünü hareketsiz yani durağan olarak düşünmemektedir. Ona göre işbölümünü farklı üretim biçimlerinin olduğu farklı toplumlarda, aynı olmayan üretim aşamaları arasından farklı nitelikleri ortaya çıkartan bir durum olarak düşünmek yeterli olmayacaktır. Haldun'a göre işbölümü, daima gelişen ve değişen bir durumdur ve toplumsal yaşamın maddi yönüyle bağlantısı bulunmaktadır. Yaşam seviyesinin artması, tüketimin artması, sanayiye dayalı üretimin artması işbölümünün gelişmesiyle ilişkilidir. Böylece üretime dayalı işbölümü toplumun bulunmuş olduğu zamanda, yerde değişme göstermektedir. Emek değer teorisiyle de nitelik elde edecek ve değişecektir. Emeğin armasıyla servet de çoğalıp artacaktır. Servet ve zenginlik toplumun yaşamında bolluk, geçim rahatlığı vermenin yanında evlerini güzelleştirmeye, süslü giyinmelere vs. itecektir (Hassan, 2011: 153).

Ülgener (1981: 135)'e göre İbn-i Haldun, cesareti ticaretin koşullarından birisi olarak görmüştür. Haldun'a göre ticaret, karşı tarafta güçlü, matematik ve kitapta yetenekli kişi olarak tanımlamıştır.

İbn-i Haldun, ticaretin bireyin karakteri üzerinde yıkıcı etkisi olduğunu ifade etmiştir. İnsan kendi işini yaparken hizmetçi kullanması, zenginlikten kendini

yükseklerde gören insanları eleştirmiştir. İnsanların gösterişli ve gereksiz yere harcamaları sonucunda bu dünyada ve öbür dünyada bir anlam ifade etmediğini söylemiştir. Böyle olduğu zaman, maneviyatı unutmakta ve kendini tamamen kaybetmektedir. Haldun bunu “yabancılaşma” olarak açıklamıştır. Yani insan kendisine ve maneviyata karşı yabancılaştığını dile getirmiştir (Kozak, 1999: 104).

2.1.2.4. İbn-i Haldun’un Servete Yönelik Düşüncesi

İbn-i Haldun’a göre devlet idaresinde rütbe ya da onur sahibi olduğu zaman da servet sahibi olunmuş sayılmaktadır. Onur ve rütbe servet elde etmeyi kolaylaştırdığını ifade etmiştir. Bu da ancak parasız iş yaptırmak ve iş yapmak amacıyla harcayacakları parayı ceplerinde tutarak elde etmiş olurlar (Hassan, 2011: 157).

Rızık ve serveti emek sayesinde oluştuğunu dile getiren Haldun, emeğin değerinin toplumsal yaşamın değişmesiyle birlikte değişeceğini ifade etmiştir (Husri, 2001: 402).

İslam’a göre servet: hırsızlık, tefecilik yapılmadığı sürece zekât, sadaka, yardım gibi amaçlarla sahip olunur. İslam bu koşullar altında servet sahibi olmayı ve serveti kullanmasını açıklamıştır (Ayengin, 2003: 658). Buna ilaveten servet ile mülkiyetin adaletli gelir dağılışı, İslam iktisat politikasının gayesinden biridir. İslam, zekât ve üremi mutlak yargılara dayandırırken, refahın yayılması gibi başka şeylere özendirmiştir. Servetin malum olan kişiler tarafından alınması ve topluma yayılması amacıyla yasal uygulama ve özendirme olduğu belirtilmiştir (Özer, 2014: 4).

2.2. YAKINÇAĞ OSMANLI İKTİSAT DÜŞÜNÜRLERİ VE SERVETE BAKIŞ AÇILARI

Tanzimat hem geçiş evresi hem de buhran dönemi olmuştur. Hükümet yapmış olduğu yeniliklerin sonuçlarından rahatsız olmaya başlamıştır ve bu sonuçları durduramadığı için sıkıntıya düşmüştür. Tanzimat, eşitlik ve özgürlük düşüncelerini getirmeyi amaçlamıştır. Tanzimatın vermiş olduğu izinler, İmparatorluğun dağılmasını sağlayacak bir iç krize doğru sürüklemiştir. Müslümanlar ve Hristiyanlar ayrı ayrı özgürlük istemişlerdir. Ayrı ayrı özgürlük vermek İmparatorluğun yıkılmasına sebep olurdu. Kabul edilmediğinde ise Tanzimatın meydana getirdiği düşünceleri reddetmek

demektir. Yani büyük bir ikilem içerisinde kalmışlardır. Mısırlı Mustafa Paşa, gençleri korumak ve düşüncelerini Türkiye dışında daha iyi yaymalarını sağlamak için maddi yardımda bulunmuştur (Ülken, 1994: 56).

Osmanlı İktisat düşünürlerinden iktisada önemli katkıları olan yazarlar arasında Ziya Gökalp, Tekin Alp ve Hüseyin Hilmi de olmasına rağmen servet hakkındaki görüşleri olmadığı için bu çalışmada sadece Namık Kemal, Sakızlı Ohannes, Mehmet Cavid Bey, Ahmet Mithat Efendi, Akyiğitzade Musa Bey ve Ahmed Cevdet Paşa'ya yer verilecektir.

2.2.1. Namık Kemal (1840-1888)

Yeni Osmanlı düşünürü olarak anılan Namık Kemal'in öncelikle yaşam öyküsüne, eserlerine, iktisadi görüşlerine ve servet hakkındaki düşünceleri açıklanacaktır.

2.2.1.1. Namık Kemal'in Yaşam Öyküsü

1840 yılında Tekirdağ'da doğan Namık Kemal'in asıl adı Mehmet Kemal'dir. Takma adı Namık olan Kemal'e bu ismini veren Binbaşı Eşref Beydir. Binbaşı Eşref Bey, sadrazam, kumandan ve ders veren hocalar yetiştiren bir insandır (Bolayır, 1998: 15). Annesini sekiz yaşındayken kaybeden Kemal, dedesi Abdülatif Paşa'nın yanında kalıp ondan birçok konu hakkında bilgiler edinmiştir. Kemal daha sonra Bayezid Rüştüyesinde ardından Valide Rüştüyesinde eğitim görmüştür. Kemal, yabancı dil öğrenimini geliştirmiştir ve okumaya olan ilgisi artmıştır. Arapça ve Farsçasını geliştirmiştir. Divan şiirleri de yazan Kemal, Mehmet Kemal yerine Namık Kemal olarak anılmıştır. Namık kelimesi yazar anlamına geldiği için Mehmet Kemal'e bu isim verilmiştir (Aydın, 2013: 452). Otuz üç yaşında yazmış olduğu tiyatro oyunu İstanbul'un ayaklanmasına sebep olmuş ve Magosa'ya sürgüne gönderilmiştir. Birinci Meşrutiyetin ilan edilmesinde rol almış, Osmanlı ile Rus savaşını o dönemde yaşamıştır. Genç yaşta (kırk sekiz yaşında) hayata gözlerini yummuştur (Çadircı, 1991: 39).

1860 yılında Yeni Osmanlılar adı altında düşünüler ortaya çıkmıştır. Bu düşünürler devlet adamlarıyla gözetim içinde olmuşlardır ve bu adamlarla ilişki kurabilmekteydiler. Bu düşünürlerin diğer insanlardan farkı, yeni düşünceler ortaya

koymaları ve bu düşüncelerinin sonun kadar arkasında olmalarıdır. Bu düşünürler düşüncelerini gazete yoluyla bildirmede ayak diremişlerdir (Yiğit, 2014: 14).

“Yeni Osmanlı” olarak anılan Namık Kemal, geçmişteki hayatına tutkulu olan ve yenilik bulmaya çalışan Tanzimat düşünürlerinden birisi olmuştur (Uçan, 2012: 65). Namık Kemal’in fikrilerindeki kavramlar hürriyet ve millet olmuştur. Hürriyet ve vatan ile ilgili yazmış olduğu şiirleri onu edebiyatta ünlü yapmıştır. Dönemindeki konulara çözüm yolları aramış ve buna yeni fikirler getirmiştir. Bu yüzden Yeni Osmanlı hareketinin savunucularından olmuştur (Çağan, 2012: 260-261).

Namık Kemal *İbret* adlı gazetesini bir kaç arkadaşları ile birlikte kiralamıştır. Bu gazete dört ay hükümet kapatma kararı almıştır. İstanbul’dan uzaklaştırılıp Gelibolu’ya gönderilen Kemal, burada yazmış olduğu *Vatan Yahut Silistre* tiyatro oyunu büyük ses getirmiştir ve İstanbul’a döndüğünde arkadaşları ile beraber tutuklanarak Magosa’ya sürgün edilmiştir. Kemal, 1876 yılında İstanbul’a tekrar dönerek Danıştay üyesi olarak çalışmaya başlamıştır. Kanun-i Esasi’yi yani anayasayı hazırlamakla görevlendirilmiştir. Osmanlı ile Rusya arasında savaş çıkması üzerine Meclisi Mebusan kapatılır ve Namık Kemal’in tutuklanma kararı alınmıştır. Daha sonra Midilli’ye sürgüne gönderildiğinde oradaki halkın problemlerine çözüm üretmeye başlamıştır. Onlara cami, okul vs. yapımında yardımcı olmuştur. Bu çalışmalarının üzerine 2. Abdülhamit ona nişan vermiştir. Midilli’den sonra Rodos’a ardından Sakız Adası’na sürülen Namık Kemal hastalanıp orada vefat etmiştir. (Kara, 2011: 7-8).

2.2.1.2. Namık Kemal’in Eserleri

Namık Kemal’in tiyatro eserleri, romanları, biyografileri, gazete yazıları olmak üzere çok fazla eseri mevcuttur. Bu çalışmada bunların bazılarına yer verilecektir.

1873 yılında *Vatan Yahut Silistre* adlı tiyatro oyununu yazmıştır. 1876 yılında *İntibah* adlı romanını yazmıştır. 1872 yılında *Evrak-ı Perişan* adında biyografisini yayımlamıştır. Daha sonra *Tasvir-i Efkâr*, *Hürriyet*, *Muhbir*, *İbret* adında gazeteleriyle meşhur olmuştur.

Namık Kemal yirmi beş yaşında iken *Tasvir-i Efkâr*’ı yazmıştır. Üç yıl Avrupa’da yaşayan Namık Kemal, bu süre boyunca Avrupa ile Osmanlı’yı

kıyaslamıştır. Yirmi yedi yaşına geldiğinde *Muhbir* ve *Hürriyet* gazetesini yazmıştır. Otuz iki yaşında *İbret* gazetesinin başyazarı olmuştur (Uçan, 1992: 65).

“*İttihad-ı İslam*” adlı eserinde Namık Kemal, İslam milletleri arasındaki uygunluğun sonradan oluşan dağınıkların sebebinin araştırmıştır. “*Maarif*” adlı eserinde, kültür ve eğitime önem verilmediğinden oluşan zararlar ve sonuçları ele almıştır (Ülken, 1994: 101).

2.2.1.3. Namık Kemal’in İktisadi Düşünceleri

Namık Kemal, ekonomi ile ilgili düşüncelerini kitap yerine gazetelerde yazmayı uygun görmüştür. Osmanlı toplumunun meselelerine çözüm yolu bulmaya çalışan Kemal, yeniliklere dayalı görüşleriyle ün kazanan bir düşünür olmuştur. Dış borçlar ve kapitülasyonlar üzerinde duran Namık Kemal, alınmış olan borçların lüzumsuz yere harcandığını ifade etmiştir. Bütçe açığını da iç borç ve tasarruf yapılarak giderilmesi gerektiğini savunmuştur. Osmanlı Devleti’nin de dış borç almasını sürekli eleştirmiştir ve iç borç alınmasını dile getirmiştir. Böylece ekonomiye daha faydalı olunacağını belirtmiştir (Çadırcı, 1991: 46-47).

Namık Kemal, medeniyet kavramını vazgeçilmesi mümkün olmayan bir kavram olarak görmüştür. Ona göre modern bir insan, toplum ve millet esasında medenileşme ya da uygarlaşma olarak incelemiştir. Kemal’e göre medeniyet, bireyin toplumsallaşmasıdır ve iyi bir bireyin kazanmış olduğu değerlerin tümü şeklinde ifade etmiştir (Ayдын, 2013: 454-455).

Namık Kemal’e göre insanın hürriyeti toplum içinde ve toplum halinde olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Toplum içinde bireyin tüm imkânları değerlendirmesi gerekmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için adaletin ve eşitliğin olması gerektiğini ifade etmiştir. Bireylerin hür olarak doğacağını ancak eşit olarak doğmayacağını ifade etmiştir (Çadırcı, 1991: 42). Namık Kemal, insanların özgür olarak dünyaya geldiğini, hürriyetin ilahi bir güç olduğunu belirten Kemal, bireylerin hürriyetlerini elinden almak ilahi güce aykırı olacağını ifade etmiştir (Yiğit, 2014: 39). Namık Kemal, Osmanlı ekonomisine yazmış olduğu yazılarda iktisadi bakımdan liberal bir düşünceyi benimsemiştir ancak vatanın çıkarı söz edildiğinde milliyetçiliği savunmuştur (Kaplan, 2011: 71). Namık Kemal, bazı düşüncelerinde serbest ticaretin tarafında (*Bırakınız*

geçsinler bırakınız yapsınlar), bazı düşüncelerinde de merkantilistlerin tarafında olduğu anlaşılmaktadır. Çelişkili düşüncelere yer vermiş olsa da liberalizmi ağır basmaktadır (Sayar,2000: 352).

Namık Kemal'in tarım ile ilgili yazmış olduğu yazıları fizyokratların fikirlerine benzediği düşünülmektedir. Fizyokratlara göre toplumun hayatı için doğal bir düzen bulunmaktadır. Doğal düzen yasaların idaresinde bulunmaktadır. Birey düşündüğünde, olayları araştırdığında bu yasayı bulacaktır. Yaşanılan bu düzen sayesinde bulunan bu yasalara bağlı kalarak doğal düzene uygun hale getirilecektir. Fizyokratlara göre, doğal düzeni idare eden yasaların önünde özel mülkiyet yer almıştır. Bireylerin taşınır ve taşınmaz mal üzerinde mülkiyet hakkı bulunmaktadır. Taşınmaz mal durumunda toprağa sahiplenmek, ürünleri tasarruf etmek ve toprağı elverişli hale getirmek için sermayeye sahip olunması gerektiği ifade edilmiştir (Çakmak, 2011: 128).

Namık Kemal'e göre devlet, halktan ayrı düşünülemez. Halk ile birlikte düşünüleceğini ifade etmiştir. Yani devlet toplum için vardır. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin varlığı da onun için önemlidir (Çağan, 2012: 270).

Kemal, devletin ahlaklı olması gerektiğini vurgulamıştır. İnsanlar arasında birlik oluşturmak ve devlet yönetimindeki bozukluğu gidermek için eğitim ve öğretime yönelmesi gerektiğini savunmuştur. Batıdaki bilim öğretiliğinde, Doğu'nun da inancı ve geleneklerinin de benimsenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Namık Kemal, tüm insanların eşit olduğunu belirtmiştir (Çubukçu, 1986: 38-39).

Namık Kemal gibi diğer düşünürlerin Batı'ya olan ilgisi aslında onların sanayide gelişmeleri ve onlarda olan makinelerin bizde niye olmamasıdır. Namık Kemal, Batı'ya benzemek yerine onların hünerlerini almak gerektiğini belirtmiştir (Yiğit, 2014: 19).

Namık Kemal, iktisadi özgürlüğü savunmuştur. Bağımsız gümrükleri, şirketleri, bankaları ve fabrikaların mevcut olduğu bir Osmanlı ekonomisi öngörmüştür. Namık Kemal pozitif- normatif bir ayırım üzerinde durmamıştır (Sayar, 2000: 352-353).

Kemal, ülkenin sanayi ve ticaretini korumak için uygulanan yüksek gümrük tarifelerini doğru görmemiştir (Çakmak, 2011: 133).

Namık Kemal'in emek değer teorisine ve marjinal fayda kuramına bir ilgisi olmadığı ve J.S.Mill'in emek-değer kuramı Kemal'in üzerine bir etki uyandırmamıştır (Sayar, 2000: 336).

Malthus nüfus teorisinde, yirmi beş yılda bir geometrik biçimde, besin maddeleri de aritmetik biçimde arttığını belirtmiştir. Namık Kemal Malthus'un bu düşüncesinden yola çıkmış ve nüfus artışı üzerinde durmuştur. Özellikle Osmanlı toplumunun nüfusunun artmasından yana olmuştur. Çünkü Avrupalı devletlere benzer kalabalık bir nüfus olunacağını belirtmiştir. Ancak Malthus, bu konuda karamsar olmuştur. Malthus'a göre besin maddesini artışı ile nüfustaki artış aynı oranda olmayacağını ifade etmiştir. Bu yüzden Malthus nüfusun fazla olmasından yana olmamıştır (Kaplan, 2011: 73). Namık Kemal'in bu düşüncesinden hareketle her ne kadar batıya benzememek gerektiğini söylese de nüfus konusunda batılılar gibi olmayı istemiştir.

Namık Kemal'e göre Osmanlı'nın yıkılışını "*killet-i rical, killet-i mal, killet-i asker, killet-i esbab*" tüm şeylerde killet olarak görmüştür (Donbay, 1992: 207). Ahmet Mithat Efendi Osmanlı'nın yıkılmasını ahlaki huzursuzluğun tüm insanlara yayılması olarak ifade etmiştir (Uçan, 2012: 64).

2.2.1.4. Namık Kemal'in Servete Yönelik Düşüncesi

O dönemde Osmanlı'nın gerilemesinde, fabrika, banka ve ticaret şirketlerinin kurulmaması ve yeterli servetin bulunamaması görüşü yaygın olmuştur. Ancak Namık Kemal bu görüşü kabul etmemiştir. Namık Kemal'e göre Osmanlı'nın sermaye birikiminin olmaması servetin olmamasından değil fabrika, şirket ve bankaların gelişmemesinden kaynaklanmaktadır. Bankaların, şirketlerin ve fabrikaların kendilerini geliştirmesiyle birikim sorununun ortadan kalkacağını belirtmiştir (Çavdar, 1992: 45).

Namık Kemal, liberal kapitalizmi savunduğundan ona göre altın bir araçtır, servet de insanların gereksinimlerini karşılama konusunda yardımcı olan şeydir. Bu düşünceleri onun merkantilizme olan uzaklığı olarak anlaşılmaktadır. Namık Kemal'in merkantilist düşünürlerle ortak olduğu ifade edilmektedir ancak Namık Kemal bir merkantilist olarak görmek yanlış olur (Çakmak, 2011: 124). Namık Kemal, merkantilistlerin savunmuş olduğu, servet altın ve gümüş madenlerden oluşur görüşünü

kabul etmemiştir. Kemal'e göre servet sadece insanların arzularını gerçekleştirmesini sağlayan bir araç durumundadır.

2.2.2. Sakızlı Ohannes Paşa (1836-1912)

İktisada önemli katkıları bulunan Ohannes Paşa'nın yaşam öyküsüne değinilecek daha sonra eserleri iktisadi düşünceleri ve servet hakkındaki görüşü açıklanacaktır.

2.2.2.1. Ohannes Paşa'nın Yaşam Öyküsü

Ohannes Efendi, Sakız soyundan gelen 1936 yılında İstanbul şehrinde doğmuştur. Paris şehrinde yedi seneden fazla Ermeni Katolik okulunda okumuştur. Paris şehrinde eğitimini bitirdikten sonra 1852 yılında İstanbul'a dönmüştür. 1856 yılında Babîâli Tercüme Odası'na kayıt olmuştur. 1863 yılında Basın Müdürü olmuştur. 1872 yılına gelindiğinde Altıncı Belediye Dairesinde göreve başlamıştır. 1877 yılında Mülkiye'nin yüksekokul haline gelmesiyle okul müdürü Ali Nizami Paşa sayesinde İdare Hukuku ve İlm-i Servet-i Milel ders hocası olmuştur. Daha önceleri Maliye öğretmenliği yapan Ohannes Efendi, öğretmenlik konusunda tecrübeli bir insan olmuştur. 1897 yılında Hazine-i Hassa Nazırlığı'na paşalık rütbesi alarak göreve başlamıştır. 1904 yılında görev yaptığı Nazırlıktan emekli olmuştur (Sakızlı Ohannes, 2015: 21-25).

Ohannes Paşa'nın iktisada yönelik bilgilerini yedi yıldan fazla yaşadığı Paris'te öğrendiği düşünülmektedir. Çok erken yaşlarda iktisada merak sardığı ve öğrencilik döneminde başlayıp kendini iktisada yönelttiği ifade edilir (Sayar, 2000: 357).

2.2.2.2. Ohannes Paşa'nın Eserleri

Ohannes Paşa, Ermenice, Türkçe, Fransızca ve İngilizce dillerini çok iyi bilmektedir. “*Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel*” ve “*Nefise Tarihine Medhal*” adındaki eserleri Ohannes Paşanın ne kadar kültürlü biri olduğunu ve Türkçeye olan bilgisi açıklanmaktadır. Ohannes Paşanın bir zamanlar öğrencisi olan Recaizade Mahmut Ekrem; edebiyata başlamayıp kendisini iktisada yöneltmeseydi şuan hocası kadar iyi yazan bir insan olmayacağını ifade etmiştir (Sakızlı Ohannes, 2015: 25-26).

Ohannes Paşa yazılarını *Mecmu-i Fünun* dergisinde çıkarmıştır. Ohannes Paşa'nın en önemli özelliği, Osmanlı tarihinde Klasik iktisat kitabını düzenli bir biçimde yazan kişi olmuştur. 1881 yılında yazmış olduğu “*Mebadi- i İlm-i Servet-i Milel*” adlı çalışmasında *İlm-i Servet* denilmesinin sebebi Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği adlı eserini hatırlatmak olmuştur (Kaplan, 2011: 60).

2.2.2.3. Ohannes Paşa'nın İktisadi Düşüncesi

Ohannes Paşa, toplumların ekonomik yaşamlarını üretim yaparak, çalışarak, alışveriş ve paranın kullanılmasına dayandırmaktadır. Toplumun refahını artıran unsurun da mülkiyet, güvenlik, üretimin özendirilmesi gibi sebeplerdir. Ohannes Paşa ayrıca ticaret ve sanayide serbestlik ilkesini savunmuştur (Karaoğlu, 2013: 285). Serbest ticareti engelleyen yurt içi gümrükleri eleştiren Ohannes Paşa, dış ticarete serbestlik olması ülkeyi olumsuz etkileyeceğini ifade etmiştir. Ohannes Paşa, korumacı ve dış ticaret dengesini elde edilmesini sağlayan bu ekonomi politikalarının savaşa sebep olacağını belirtmiştir. Çünkü değerli madenlerin ülke dışına çıkmasını engellemek, dış ülkeden değerli madenlerin gelmesi için bazı değişikliklerin yapılması ve ticaretin serbest olması durumunda dış ülkeden iç ülkeye gelmeyen sermayenin zorla sahiplenilmesi savaşın belirtisi olduğunu açıklamıştır (Çakmak, 2011: 147).

Sakızlı Ohannes Paşa, Mektebi Mülkiyede İktisat İlmi okuttuğu sıralar müdahaleciliği ve korumacılığın olumsuzluklarından bahsetmiştir. Namık Kemal de iktisadi eserlerinde Müslüman bankaları ve şirketlerinin özendirilmesini ve korumacılığını ifade etmiştir. Böylece Osmanlı İslam ekonomi girişimcilerinin etkinliğini artırmasını hedef almıştır (Ülken, 1940: 5).

Ohannes Paşa, iktisada katkısı olan kişinin Adam Smith olduğunu düşünmüştür. Adam Smith'ten sonra iktisadın genel ilkelerinin oluşmasında ve bu ilkelerin çözümünü sağlayan kişi Jean Baptiste Say olmuştur. Ohannes'e göre Adam Smith'ten sonra gelen ikinci önemli düşünür olmuştur (Sakızlı Ohannes, 2015: 33).

Ohannes Paşa, Türkiye'de liberalizm fikrini oluşturan ilk düşünürlerden olmuştur (Akalin, 2011: 6). Liberal kapitalizmi savunan Ohannes Paşa; sermayeyi, faydalı ve kıymetli olan üstelik tasarruf ve değiş tokuşun yapıldığı her şey olarak açıklamıştır. Ohannes Paşa'nın bu tanımı Klasik ekonomideki sermaye tanımıyla aynı

olduğu için Klasik ekonomiyi kabul ettiği söylenmektedir. Ohannes Paşa'ya göre sanayi kavramı, ekonomik faaliyetlerin tümü, tarım ve ticaret olarak ifade etmiştir. Ohannes Paşa, fizyokratlar gibi sermayenin birikim kaynağını tarım olarak görmemiştir. Aksine Klasik İktisatçılar gibi sanayiye kabul etmiştir (Çakmak, 2011: 140).

Ohannes Paşa'ya göre bir ekonomide korumacılık, devletçilik ve tekel varsa bunların ekonomiye zarar vereceği görüşünü savunmuştur. Ohannes Paşa, modernleşmenin ancak serbest ticaret yapılmasıyla oluşacağını ifade etmiştir. Ona göre bireysel ve toplumsal çıkardaki uyum görünmez el sayesinde sağlanmaktadır. Bunun sağlanması için de devlete bazı kısıtlamalar getirilerek gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Devletin yalnızca altyapı çalışmalarında, para basımında, eğitim vb. işlerde görev yapmasını belirtmiştir (Akalin, 2011: 7).

Ohannes Paşa'ya göre rekabet, endüstrinin hareketini sağlamaktır. Ona göre eşyanın, birikimin, gelirin oluşmasını sağlayan rekabettir. Bilim ve eğitimde yeterli bilgisi olmayanların rekabeti iyi bir şekilde kullanamadıklarını, bazı tüccarların ürünleri hileli yollarla müşterilere sattıklarını ifade etmiştir. Ohannes Paşa bu durumun serbest rekabet ile ilgili olmadığını davranış biçimiyle ilgili olduğunu belirtmiştir (Çavdar, 1992: 56). Osmanlı Devleti'nin sanayileşmesini doğru görmeyen Sakızlı Ohannes Paşa, sanayileşmeyi savurganlık olarak düşünmüştür ve Osmanlı'nın tarım ülkesi olarak devam etmesini belirtmiştir (Cengiz, 2012: 24-25).

Ohannes Paşa, nüfus artış sorunu, medeniyetin ilerlemesiyle birlikte Malthus'un geleceğe yönelik düşüncesinin değiştiğini, nüfusun da artmasıyla gelişmiş ülkelerde hâsılat ile miktarın orantılı olacağını belirtmiştir. Nüfustaki artış ile ekonomide gelişme arasında doğru orantı olması Osmanlı düşünürleri tarafından ilgi uyandıran bir durum olmuştur (Çavdar, 1992: 74). Malthus'un, gıda maddelerinin aritmetik biçimde artacağı, eğer nüfusta çok fazla artış yaşanırsa buna engel olunmadığı durumda bireylerin açlıkla karşılaşacağını, nüfusun ise geometrik biçimde artacağı bilinmektedir. Ohannes Paşa Malthus'un bu teorisine kuşkuyla bakmıştır.

Ohannes Paşa, fizyokratların servetin kaynağı hakkındaki düşüncesini kabul etmemiştir ancak fizyokratların "*Laissez faire –Laissez passer*" ilkesini benimsemiştir. Ohannes'e göre serbest girişimin sağlanmasında ilk olarak üretimde serbestlik, ikinci olarak da serbest ticaret olmuştur. Ona göre, devletin vermiş olduğu tekel ve ayrıcalıklar

özgürlüğe zarar verdiğini ifade etmiştir. Bu ayrıcalıklardan yararlananlar ürünlerin kalitesini artırmak ya da düşük fiyatla mal üretmek yerine, kazanç artırma amacını taşıdıklarını belirtmiştir (Sakızlı Ohannes, 2015: 35).

Mülkiyetin kanunlar gereğince sorumluluk altına alınmasını, korunmasını isteyen Ohannes Paşa, insanların birbirlerinden ne kadar ayrı olduğunu buna bağlı olarak da başka insanların sahip olduğu şeylerin de birbirinden ayrı olmasını istemiştir. Mülkiyet hakkını başka insanların karışmadan özgürce kullanabilmesini ifade etmiştir (Çakmak, 2011: 145).

Özellikle Ohannes Paşa, klasik değer teorisinden uzaklaşıp faydacı düşüncüyü benimseyen J.B. Say'ın değer teorisini kabul etmiştir. Malın değişim değeri ve kullanım değeri ayrımında malın kıtlığını, fayda düzeyini ve tüketici talebini göz önünde bulundurmıştır. Onun değer teorisindeki düşüncesi klasik objektif değer düşüncesinden ziyade subjektif değer düşüncesini ifade etmektedir (Sayar, 2000: 362-363).

Ohannes Paşa, devletin ekonomiye karışmasını doğru görmemiştir. Müdahale ettiği durumunda Klasik İktisat'a aykırı olduğu görüşündedir. Sermayenin birikim yapılarak elde edileceği görüşüne karşı çıkan Ohannes Paşa, sermayeyi para olarak düşünmek yerine sermaye üzerine harcanacak mal ve araçların tümü olarak açıklamıştır. Böylelikle Ohannes Paşa, insanlar arasında yanlış benimsenmiş olan sermaye kavramını açıklamıştır. Sermayenin birikimle oluştuğunu söyleyen Ohannes Paşa, birikimin ise tasarrufla yapılacağını açıklamıştır (Çavdar, 1992: 58).

Ohannes Efendi'ye göre üretimde ve ülkede en önemli ihtiyacın güvenlik olduğunu düşünmüştür. Güvenliğin olması için de emniyet güçlerinin, mahkemelerin iyi bir şekilde düzenlenmiş olması gerekmektedir. Güvenlik kavramlarının da adalet, özgürlük, disiplin kavramlarını içine aldığını ifade etmiştir (Sakızlı Ohannes, 2015: 41-42).

Özel mülkiyet ve ticaretin özgür bırakılmasını savunan Ohannes Paşa, bunların sağlanması sonucunda bireylerin maddi refahı ve servetinde artışlar yaşanacağını vurgulamıştır (Sayar, 2000: 367).

1875 yılında Osmanlı devleti mali bir bunalıma girmiştir. Borçlarını ödeyemez duruma gelmiştir ve Osmanlı Devleti ekonomik bunalıma girdiğini duyurmuştur. Padişah Abdülaziz'in yerine 5. Murat geçmiştir ve kanunda bir takım problemler

oluşmuştur. Böylelikle 5. Murat'ın yerine 2. Abdülhamit geçmiştir. 1876 yılında ilk anayasa “*Kanun-u Esasi*” hazırlanmıştır. 1. Meşrutiyet adıyla belirtilen bu dönemde Meclis-i Mebusan 1877 yılında açılmıştır ve ilk anayasayı meydana getirenleri sürgün etmiştir. Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla 2. Abdülhamit'in yönetim biçimi düşünürler arasında gelişmiştir. Özellikle Namık Kemal, Şinasi ve Ziya Paşa'nın yazıları lise ve askeri okullarda gizli gizli okutulmuştur. Okutulan bu eserler 2. Abdülhamit'in yönetimine karşı gelen “*Jön Türk*” adında bir düşüncenin oluşmasını sağlamışlardır. *Jön Türk* kelimesi, Abdülhamit'in yönetimine karşı gelen gruplara denilmiştir (Cengiz, 2012: 22).

2.2.2.4. Ohannes Paşa'nın Servete Yönelik Düşüncesi

Ohannes Paşa, merkantilistlerin serveti altın ve gümüş olarak görmesini eleştirerek, servetin kaynağının sanayinin özendirilmesi ve ticaretin gelişmesi olarak düşünmüştür ve paranın servet olarak kabul edilmemesi görüşüne yani Klasik düşünürlerin fikrine dayanmaktadır. Ohannes Paşa da Adam Smith'in görüşüne benzer bir yorum yaparak, paranın sadece gereksinimleri gidermede yardımcı olduğunu ve değer belirtmediğini ifade etmiştir (Karaoğlu, 2013: 286).

Ohannes Paşa'ya göre servet, fayda ve değer barındıran her şeydir. Ancak servetin fayda ve değer içermesi için tasarruf ve mübadele yapılabilir olması gerekmektedir. Böylelikle Ohannes Paşa Klasik İktisatın servet tanımını doğrudan kabul etmiştir (Çavdar, 1992: 55). Liberal kapitalizme bağlılığından dolayı Ohannes Paşa'yı “*Osmanlı'nın Adam Smith'i*” denilmektedir (Çakmak, 2011: 158).

Klasik İktisada olan bağlılığından dolayı ve servet kavramını birebir doğrulayan Ohannes Paşa, Adam Smith'in servete bakışıyla da aynı düşündüğünü de belirtilebilir. Adam Smith'e göre servet tarımdan oluşmamaktadır. Ona göre servet altın ve gümüş gibi değerli madenlerden de oluşmamaktadır. Serveti sadece emek olarak görmüştür. Adam Smith'in bu düşüncelerinden yola çıkarak Ohannes Paşa'nın da servet hakkında böyle düşündüğünü söylemek yanlış olmaz.

2.2.3. Mehmet Cavid Bey (1875-1926)

Maliye ve İktisat bilimine birçok katkısı olan Mehmet Cavid Bey'in yaşam öyküsü, eserleri, iktisada yönelik düşünceleri ve servet hakkındaki yorumuna yer verilecektir.

2.2.3.1. Mehmet Cavid Bey'in Yaşam Öyküsü

1875 yılında Selanik şehrinde dünyaya gelen Mehmet Cavid Bey, ilköğretimini Selanik şehrinde Şemsi Efendi İbtidai Mektebinde okumuştur ve ortaokulu da Feyz-i Rüştîyesi'nde bitirmiştir. Daha sonra Dersaadet lisesinde öğrenimini tamamlamıştır. 1896 yılında Mekteb-i Mülkiye'yi üçüncülükle bitirmiştir (Karaman, 2001: 1). Mehmet Cavid Bey, Ziraat Bankası Muhasebe bölümünde çalışmaya başlamıştır. Bankacılık dışında iktisat ve maliye alanında dersler vermiştir. Siyasi nedenlerden dolayı görevini bırakan Mehmet Cavid Bey, Selanik'e gidip Fevziye Mektebi'nde müdürlük yapmıştır ve dersler vermiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girerek yabancı dilini, iktisadını geliştirme fırsatı bulmuştur (Eroğlu, 2008: 14-15).

Cavid Bey, iktisat alanını ve istatistik yöntemini eksiksiz bir şekilde ülkemize getirmiştir. Liberal ekonomi yönteminin gerekli kıldığı maliye bilgisi bulunmaktadır. Bu yüzden Maliye Bakanlığı görevini hak etmiştir (Çavdar, 1992: 85). 1329 yılında Maliye Nazırı (Bakanı) olan Cavid Bey, bir süre sonra bakanlık görevini bırakmış ve Düyun-ı Umumiye Türk Dianler Vekilliğinde çalışmaya başlamıştır. Fakat Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa yurt dışına kaçmış ve Cavid Bey bütün tepkileri üzerine çekmiştir. Damat Ferit Paşa'nın oluşturmuş olduğu Divan-ı Harb-i Örfi'de beş yıl boyunca kürek çekmiştir. Ekonominin gelişmesi için milli bir bankanın kurulmasını isteyen Cavid Bey, İtibar-i Milli Bankası'nın kurucusu olmuştur. Hüseyin Cahit ve Tevfik Bey de diğer kurucuları arasında yer almıştır. 1926 yılında Cavid Bey, İzmir suikastı ile bağlantısı olduğu düşünülerek Haziran ayında tutuklanarak, Ağustos ayında ölüm cezasına çarptırılmıştır (Karaman, 2001: 5-6).

2.2.3.2. Mehmet Cavid Bey'in Eserleri

Mehmet Cavid Bey, 1896 yılında öğrenimini tamamladıktan sonra 1899-1901 yılları arasında yazmış olduğu *İktisat İlmi (İlm-i İktisat)* adındaki dört ciltten oluşan

eserini basmıştır (Karaman, 2001: 7-8). Mehmet Cavid Bey, ilk eserlerini Servet-i Fünun dergisine yazmıştır. Bu dergide yazmış olduğu yazıları daha çok sosyoloji, ekonomi, maliye ve felsefe ağırlıklı olduğundan, fikirlerini daha sonra İktisat İlmi'nde yazmaya başlamıştır (Eroğlu, 2008: 311).

Cavid Bey'in yazmış olduğu günlükler "*Zindandan Mektuplar, Şiar'a Mektuplar ve Felaket Günleri*" isimli yapıtlarında görüşlerini ve o dönemin tarihi olaylarında da değinmiştir (Cengiz, 2012: 79).

2.2.3.3. Mehmet Cavid Bey'in İktisadi Düşünceleri

Mehmet Cavid Bey de Ohannes Paşa gibi klasik liberal devletin olmasını dile getirmiştir (Karaman, 2001: 14). Cavid Bey de devletin sadece altyapı çalışmalarında, eğitim ve mali yönde çalışması gerektiğini belirtmiştir. Bir ekonominin kalkınmasını sağlayan faktörün serbest ticaret olduğunu belirten Cavid Bey, ülkelerin üretemedikleri faydalı ve zorunlu olan ürünleri dış ülkelere almak zorunda olduğunu söylemiştir. Böylece bu ürünlerin dışarıdan alımı, içerde üretmekten daha karlı ve ucuz olacağını ifade etmiştir (Akalin, 2011: 7-9). Serbest ticaret sayesinde bütün ülkelerde az emek harcanarak çok ürün üretilebileceğini açıklamıştır (Karaman, 2001: 18).

Maliye Bakanlığı'nda çalışmış olan Cavid Bey, Osmanlı'nın sermaye sayesinde rahatlığa kavuşacağını ifade etmiştir. Sermaye olmazsa emeğin de olamayacağını, sermayesiz toplumda emeğin boşa gideceğini belirtmiştir. Sermaye sayesinde ülkeye medeniyetin girdiğini, toprağın sermaye sayesinde işlendiğini, fabrikaların sermaye sayesinde açıldığını, sermaye sayesinde ticaret yerlerinin açıldığını ifade etmiştir. Ülkede sermaye varsa emekçilerin yoksulluktan kurtulacağı görüşünü de savunmuştur (Toprak, 1982: 24). Cavid Bey'in bu sözlerinden anlaşılacağı üzere sermaye olmadan Osmanlı toplumunda bir gelişme bir ilerleme olmayacağını belirtmiştir. Sermayeye büyük önem veren Cavid Bey, sermayesiz bir toplumu emeksiz bir toplum olarak görmüştür.

Cavid Bey, kapitalizm ile sermaye kavramını aynı keseye koymamaktadır. Cavid Bey'e göre kapitalizm ömür boyu devam etmez, fakat sermayenin devam edeceğini belirtmiştir. Sermayelerin daha önce mevcut olan sermaye aracılığıyla

üretildiğini ifade eden Cavid Bey, gelişmenin sağlanmasında birikimin rol oynadığını vurgulamıştır (Çakmak, 2011: 166-167).

Cavid Bey şirketler üzerinde durarak, sermayenin birikiminde önemli rol oynadığını belirtmiştir. Cavid Bey'e göre ticarete kısıtlama olmadan tüm evrene hitap ettiği görüşündedir. Böylelikle şirketler tasarrufları artırmakta ve işbölümünü yaygın hale getireceğini belirtmiştir (Karaman, 2001: 29).

Osmanlı Devleti'nde kapitalistleşmeye engel olan müsadere uygulanması Cavid Bey'e göre sermaye birikimine engel olmaktadır. Devletin tekelleştirdiği üretimleri (patlayıcı madde, tuz), içki üretmek, afyon pazarlamak gibi devletin yapmadığı ve insanların da yapmaması gerektiği bu sanayi dallarını önemli bir problem olarak görmüştür (Çakmak, 2011: 172).

Cavid Bey'in düşüncesine göre, "*sanat, sanat içindir*" görüşü ekonomik alanı ifade etmemektedir. Bundan dolayı mallar üretildiği için üretilmemektedir. Tarım, ticaret ve sanayi tek başına değer taşımaz. Tarım, ticaret ve sanayi sahip olduğu fayda ile ele alınırlar. Böylelikle daha uygun fiyatla alınan malların pahalı üretilmesi çalışanların ve eldeki sermayenin boşa gitmesine sebep olur. Çok sayıda sanayi kurarak refaha ulaşamayacağını, işbölümü kurallarına göre elde edilen kaynakların sahip olunmasıyla sağlanır. Bunlar değerlendirildiğinde Osmanlı ülkesinin ilerlemesindeki yol ortaya çıkmış olacaktır. Osmanlı ülkesi tarıma dayalı olduğundan sanayilerin inşa edilmesinde sermayeye, teknolojiye ve nitelikli işgücüne ihtiyacı olacaktır. Böyle olması durumunda da sanayiler kanunların korunmasıyla devam edecektir (Karaman, 2001: 16). Cavid Bey'in bu sözlerinden anlaşılacağı üzere Osmanlı'nın tarıma dayalı bir ülke olduğundan bu alanda devam etmesini istemiştir. Sanayileşmesini doğru görmemiştir.

Sosyalistlerin liberalizme karşı olmalarının nedenini *bireycilik* olarak açıklayan Cavid Bey, bireyciliğin toplumun gelişmesinde en fazla katkısı olan bir davranış olarak ifade etmiştir. Cavid Bey, bireyciliğin hür ve hiçbir şeye bağlı olmadığını, ancak sosyalizmin köle gibi olduğunu belirtmiştir. Yani sosyalizm, topluma kişiliği ve özgürlüğünü gözden çıkarmak zorunda olduğunu ifade etmiştir (Çavdar, 1992: 92).

Cavid Bey'in iktisadi düşüncelerine bir takım eleştiriler gelmiştir. Bu düşünceleri serbest ticarete aynı fikirde olmadıkları, koruma yanlısı ve milli iktisat kurallarına bağlı taraftan gelmiştir. Bu eleştirilen ilki serbest ticaretin, tüm bireylerin

faydasını düşünmek amacıyla ülkelerin kendi menfaatlerini korumasını sağladığı düşüncesi olmuştur. Cavid Bey, koruma yanlılarına, ülkenin sanayi dallarını kurmasını gerçek olmadığını ifade etmiştir. Ülkelerin üstün oldukları alanda gelir elde ettiklerini, ihtiyacı olan ürünleri de diğer ülkeden temin ettiklerini ifade eder. Bunun karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde belirtildiği söylemiştir. Cavid Bey, liberalizmin tümüyle uygulanamayacağını bilincinde olmuştur. Bu yüzden liberal politikaları aşama aşama ve ülkelerin karşılıklı politikaları değerlendirmesi görüşünü savunmuştur (Akalin, 2011: 12-13).

Liberalizmin insanlara sorumluluk yükleyeceği görüşünü savunan Cavid Bey'e göre, toplumun mülkiyeti ve serbesti o toplumun ne kadar geliştiğini göstermektedir (Çavdar, 1992: 99).

Cavid Bey'e göre hürriyet ekonomik ilerlemenin en temel şartıdır. Ticaretin sağlanması hürriyet ile olacağını belirtmiştir ve hürriyet devlet müdahalelerinin olmadığı durumda oluşacağını açıklamıştır. Bazı durumlarda hürriyet kavramının yanlış anlaşıldığını belirten Cavid Bey, istenilen her şeyin yapılması olarak düşünenlerin olduğunu böyle insanlara hürriyet kavramını açıklamanın bir görev olduğunu ifade etmiştir (Karaman, 2001: 14).

Akalin (2011: 14)'e göre Cavid Bey'in suçlanarak ölüm cezasına çarptırılması sonucunda, ölümünden sonra gelenler bile liberal düşüncüyü Cavid Bey gibi savunan olmamıştır.

2.2.3.4. Mehmet Cavid Bey'in Servete Yönelik Düşüncesi

Cavid Bey'e göre servet emekten oluşmamaktadır. Emekten başka bir kaynağı olduğunu düşünen Cavid Bey, servetin keşif ve icatların uyumlu hale getirilip birleşiminden oluştuğunu düşünmektedir. Cavid Bey, keşif ve icadın birleşimini emeğin ortaya koyduğunu önemsemeyişini ve emeğin tarafında olmadığını bu sözlerinde belirtmiştir (Çakmak, 2011: 178).

Cavid Bey'e göre servet, "*Les biens economique*", ekonomik malların toplamı olarak ifade etmiştir. Cavid Bey, servet kavramını Fransızca olarak açıkladığı için bu kavramlar Türkçeye yeni girmiştir (Çavdar, 1992: 88).

Cavid Bey'in düşüncesine göre, bireyler arasında eşitlik yoktur bu yüzden servetler arasında da eşitlik olmayacağı görüşündedir. Servetin eşit olması sefaletin oluşmasını sağlar. Devletin servet eşitliğini oluşturması sermayenin lehine olmayan bir davranış olacaktır. Cavid Bey, devletin ekonomi politikasında serveti korumalı ve birikimini sağlamasını ifade etmiştir (Toprak, 1982: 24).

Cavid Bey, özel mülkiyet haklarının kaldırılmasında bireylerin çalışmaya teşvik edici gücün olmayacağını, bundan dolayı bireylerin istekli olarak çalışmayacağı ya da baskı altında çalışarak üretim elde edeceğini vurgulamıştır. Ona göre, özel mülkiyet olmasaydı tasarruf, sermaye oluşmayacak ve arazilerin iyi duruma gelmesi sağlanmamış olacaktır. Bütün bunların devletin yapmasını vurgulayan Cavid Bey, bunları yapmaya devletin gücü yetmeyeceğini ve böyle görevlerin devletin üstüne yıkılmaması gerektiğini açıklamıştır (Çakmak, 2011: 163-170). Böylelikle Cavid Bey, özel mülkiyetin ne kadar önemli olduğunu ifade etmiştir

2.2.4. Ahmet Mithat Efendi (1875-1926)

Osmanlı- Türk düşünürlerinden biri olan Ahmet Mithat Efendi yenileşme hareketlerinin yoğun olduğu bir dönemde yaşamıştır (Gürkaş, 2010: 66). Bu başlıkta A. Mithat Efendi'nin yaşamına, eserlerine, iktisadi görüşlerine ve servete yönelik düşüncesine değinilecektir.

2.2.4.1. Mithat Efendi'nin Yaşam Öyküsü

Rus işgali yüzünden annesi ve babasıyla Kafkasya'dan İstanbul'a göç eden Ahmet Mithat Efendi, henüz beş yaşlarındayken babasının vefat etmesiyle aktar dükkânında çalışmaya başlamıştır. Daha sonra abisinin yanına Vidin'e giden Ahmet Mithat Efendi eğitime orada devam etmiştir. *Niş Rüştüyesi*'ni bitirince memur olarak çalışmaya başlamıştır. Çalışırken aynı zamanda Fransızca da öğrenden Ahmet Mithat Efendi, Tunus Valisi olan Mithat Paşa'nın gözüne girmiştir. Böylece Ahmet isminin yanına Mithat ismi eklenerek Ahmet Mithat Efendi olarak anılmıştır. 1868 yılında *Tuna Gazetesi*'nin yazarı olmuştur ve matbaacılığı da öğrenerek gazetenin yazarı olarak hayatına devam etmiştir. Ahmet Mithat Efendi yönünü batı kültüründen doğu kültürüne doğru çevirmiştir. Mithat Paşa Bağdat'a gidince Ahmet Mithat Efendi'yi de Bağdat'a götürmüştür. *Zevra* adında bir gazete çıkararak okuması yazması olan toplumla

tanışmasına yardımcı olmuştur. Bu toplumla birlikte olması onu Batı kültürüne yöneltmiştir fakat yeni tanıştığı Bağdatlı Zühavi ve Can Muattar, Ahmet Mithat Efendi'nin Doğu kültürüne yönelmesinde etkili olmuştur (Doğan, 2013:195-196).

Ahmet Mithat Efendi küçük yaşta ağır koşullarda çalışmıştır. Küçük yaşından beri sürekli ezilen Mithat Efendi, okuma yazma öğrenmeye karar vermiştir. Mithat'ın kendisini eğitime vermesiyle birlikte duygu ve düşüncelerinde, hayata bakış açısında değişimler olmuştur. Artık onu kimse dövmüyor, ona saygılı davranmaya başlamışlardır (Yiğit, 2006: 4-5).

Ahmet Mithat Efendi, felsefeyi “*garip felsefe*” olarak adlandırmıştır ve bu da materyalist felsefedir. Mithat Efendi'ye göre materyalist felsefe yenilik, meydana gelen sonuçların doğayı ve manevi şeyleri kabul etmemektedir. Materyalistler, esas olanı maddiyat olarak benimseyip açıklamaktadırlar. Bunu yaparak insanlığı kendi varlığından nefret ettirmektedir. Materyalistler, felsefe adıyla maddiyatı incelemiştir (Gürkaş, 2010: 71).

2.2.4.2. Mithat Efendi'nin Eserleri

Yüzden fazla eseri bulunan Ahmet Mithat Efendi'nin tüm eserlerine bu tez kapsamında yer verilmeyip sadece önemli olanlara değinilmiştir. 1872 yılında yazmış olduğu “*Devir*” adlı gazeteyi yayınlamıştır. Ardından “*Bedir*”, “*Osmanlı*”, “*Tercüman-ı Hakikat*” adlı gazetelerini çıkarmıştır.

Ahmet Mithat Efendi'nin iktisadi düşüncelerini içeren eseri “*Ekonomi Politik*” adlı eseridir. Bu eseri “*Tercüman-ı Hakikat*” gazetesinde yayımlandıktan sonra kitap olarak bu eserini oluşturmuştur (Çakmak, 2011: 181).

Ahmet Mithat Efendi 1870 yılında yazdığı ilk yerli hikâyeler arasında “*Kıssadan Hisse*” ve “*Letaif-i Rivayet*” bulunmaktadır (Yiğit, 2006: 21).

2.2.4.3. Mithat Efendi'nin İktisadi Düşünceleri

Ahmet Mithat Efendi, liberal kapitalizmin kabul edildiği dönemde müdahaleci kapitalizmden yana olmuştur (Çakmak, 2011: 181).

Bilimde ilerlemenin olması gerektiğini düşünen Ahmet Mithat Efendi, dinin arka planda olmasını doğru görmemiştir. Ona göre, dini kabul etmeyen Avrupalılar,

manevi bir eksiklik yaşayarak intihar etmeye başlamışlar hatta ailelere ve topluma gözdağı vermişlerdir. Toplumda böyle şeylerin yaşanması Osmanlı toplumunda da yaşandığını ifade etmiştir (Yiğit, 2006: 29).

Ahmet Mithat Efendi, dış ticarete fazla vermek şartıyla enflasyonist baskının oluşmasını sağlayacak miktarda hazinede değerli madenlerin birikmesini ülke için problem oluşturmayacağını söylemiştir. Ahmet Mithat Efendi de merkantilist düşüncüyü savunmuştur. Müdahaleci kapitalizmi kabul eden düşünürler merkantilist düşünceye yakın fikirler ortaya koymuştur. O halde Ahmet Mithat Efendi de müdahaleci kapitalizmi savunduğu için merkantilistlerin düşüncesine yakın fikirler üretmiştir. Müdahaleci kapitalizmi savunmasının sebebi, dış ticarete liberalizmi eleştirmiş ve yerli sanayinin korunmasında Osmanlı ekonomisinin dış ticaret açığında azalmalar görüleceğini ifade etmiştir. Lüks tüketim mallarında fazla vergi alınmasını isteyen Mithat Efendi, Osmanlı toplumu için lüks tüketimlerin probleme yol açacağını ifade etmiştir. Mithat Efendi, çalışmaya ve tasarruf etmeye önem vermiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin kalkınmasında “yenilikçi” olunması gerektiği görüşündedir (Çakmak, 2011: 185-193).

Ahmet Mithat Efendi, korumacı ve milli iktisat düşüncesini savunan bir düşünürdür. Tekel yöntemine karşı çıkan Ahmet Mithat Efendi, tekellerin rekabeti yok edeceği görüşünü ifade etmiştir. İktisadi liberalizme karşı devletin bebek endüstriyi koruması gerektiğini savunmuştur (Sayar, 2000: 385- 386).

Ahmet Mithat, halka Batı kültürünü yaymak, insanlara okuma alışkanlığı kazandırmak ve insanlara yeni düşünceleri yerleştirmeyi amaç edinmiştir. İnsanların anlayabileceği sade bir dille eserler yazmaya başlamıştır. Dilde sadeleşmenin nasıl olacağını anlatmıştır. Yabancı kelimeler yerine Türkçe kavramlar kullanmayı ve konuşma dilini de yazı dili olarak kullanılmasını istemiştir (Ülken, 1994: 114).

Mithat Efendi, batılılaşmayı hem eski geleneğe dayalı olduğunu hem de batılılaşmanın getirmiş olduğu kültürlerin farklılıklarına yoğunlaşmıştır. Bu kültür farklılığı devlet içinde olduğu gibi halk arasında da görüldüğünü belirtmiştir. Bu yüzden Mithat Efendi eserlerinde okuma yazma bilmeyen insanlara seslenerek onları aydınlatmak istemiştir. Mithat Efendi sürekli Doğu ile Batı'yı karşılaştırmıştır. Batı'dan

alınan bilim ve teknik ile Doğu'daki ahlakı bir araya getirip farklı bir kültür ortaya koymaya çalışmıştır (Karaca, 2010: 18-19).

Mithat Efendi, yeni sermayelerin oluşmasını fazla ürün üreterek sağlanacağını vurgulamıştır. Fazla olan bu ürünlerin tümünü harcamayıp bir kısmını sermaye olarak elde edileceğini ifade etmiştir (Çakmak, 2011: 183).

Özgür girişimciliği ve yerli şirketleri destekleyen Ahmet Mithat Efendi, özgür girişimcilerin bireysel servetler meydana getirdiğini ve ülke ekonomisinin menfaatini korumuş olduğunu ifade etmiştir (Sayar, 2000: 390).

Materyalist bir düşünceyi benimseyen Mithat Efendi daha sonraları bu görüşten vazgeçip İslam'a kendisini adamıştır. Materyalizmden vazgeçmesinin nedenleri arasında; İslam toplumunda yaşadığından dolayı kendisini sonradan İslam'a yönelttiği düşüncesi olmuştur. Diğer bir düşünce de eserlerinde yazmış olduğu materyalist düşüncelerinin okuryazar bir toplumun beğenilmemesi olarak ifade edilmiştir (Doğan, 2013: 205-206).

2.2.4.4. Mithat Efendi'nin Servete Yönelik Düşüncesi

Ahmet Mithat Efendi'ye göre servet, güneşin vermiş olduğu ısı, denizin suları, toprak vs. bunların hepsi ona göre birer servettir. Ona göre doyum noktasına ulaştıran, bireyleri kötü şeylerden koruyan, hem maddi hem manevi ihtiyaçların karşılanmasında yardımcı olan her şey servettir (Ülken, 1994: 121). Bu tanımından da anlaşılacağı üzere, havayı, toprağı, suyu, bitkiyi, güneşi servet olarak düşünmüştür. Bunları tek tek ele alınırsa, hava soluduğunda insan nefes alır, toprağı eker ve ürün elde eder, güneşin ışınları sayesinde hem ısınır hem ortamın aydınlığından yararlanır. Böylece fayda sağlayan insanların işine yarayan her şey birer servettir.

Mithat Efendi servet ve sermaye kavramları üzerine yoğunlaşmıştır. Ona göre servet, işe yarayan her şeydir. Ona göre servet altın ve gümüş bolluğundan oluşmamaktadır. Yani merkantilistlerin savunduğunu savunmamaktadır (Sayar, 2000: 383). Ahmet Mithat Efendi serveti tanımlarken merkantilist düşünce yerine Adam Smith'in düşüncesine benzer bir fikir ortaya koymuştur. Mithat Efendi'ye göre sermaye, birikmiş emekten oluşmuştur (Çakmak, 2011: 183). Yani o, birikmiş olan emeği de servet olarak düşünmüştür.

2.2.5. Akyiğitzade Musa Bey (1865-1923)

İktisada olan bağlılığıyla bilinen Musa Bey'in önce yaşam öyküsü, eserleri, iktisadi düşünceleri ve servet hakkındaki düşüncesine yer verilecektir.

2.2.5.1. Musa Bey'in Yaşam Öyküsü

1985 yılında Kazan'da dünyaya gelen Akyiğitzade Musa Bey, babası Mehmet Can Efendi, bir devlet kurumunda memur olarak çalışmıştır. İki tane oğlu olan Mehmet Can Efendi Musa ve Hasan'ı iyi bir eğitim almalarını sağlamak için Penza şehrine götürmüştür. Bu sırada Musa genç yaşlarda Türkiye'ye olan sevgisi ortaya çıkmıştır. Eğitimini bitirmeden Türkiye'ye gelmek istemiş ancak babası eğitimini yarıda bırakmasını doğru görmemiş ve izin vermemiştir. 1885 yılında eğitimi bitince Kazan'a gitmiştir ve "*Hüsamettin Molla*" eserini orada basmıştır. 1887 yılında kitabın kötü eleştirilmesi sonucunda İstanbul'a gitmiştir. Mülkiye yüksek okuluna girip 1894 yılında okulunu birincilikle bitirmiştir (Ülken, 1994: 221-222).

Asıl mesleği iktisatçı olan Musa Bey, yakınçağ tarihinde Harp Okulu'nda iktisat hocası olarak devam etmiştir. O zamanlarda Mustafa Kemal'in öğrencisi olduğu düşünüldüğünde Musa Bey, Mustafa Kemal'in hocası olduğu düşünülmektedir (Çakmak, 2011: 195).

2.2.5.2. Musa Bey'in Eserleri

Akyiğitzade Musa Bey'in fikirleri iki kitapta toplanmıştır Bunlardan birisi "*Azadegi Ticaret ve Usul-ü Himaye*" ve "*İlm-i İktisat*" adlı eserleridir. İlk kitabı 1898 yılında ikinci kitabı da 1900 yılında basılmıştır. Müdahaleci kapitalizmi savunan Musa Bey, eserlerinde Alman Tarihçi Okulundan etkilendiği görülmüştür (Çakmak, 2011: 195).

Hüsamettin Molla isimli romanını yazan Musa Bey bu eserinde, Kazan'ın geri kalmış düşüncesiyle kültürlü bir genç arasındaki çabayı anlatmıştır (Ülken, 1994: 221).

2.2.5.3. Musa Bey'in İktisadi Görüşleri

Musa Bey, Kazanlı olduğundan "*serbest ticaret*" kavramı yerine "*azadegi ticaret*"i kullanmıştır. Musa Bey'e göre devletin en önemli sorunu ticarete hangi

yöntemin kabul edileceği olmuştur. Musa Bey, Osmanlı'nın liberal düşünceden vazgeçmesi gerektiğini vurgulamıştır. Liberallerin korumacılığı kabul etmelerini çağın dışında tutmalarını Musa Bey doğru görmemiştir. Musa Bey, korumacılığın; milletlerarası işbölümünün ilerlemesine engel olduğu, malların pahalılaşmasına sebep olduğu ve zenginliği azaltıp birikmiş olan sermayenin daha verimli bölgelere yayılmasına engel olduğu düşüncesine karşı çıkmıştır (Çakmak, 2011: 196).

Akyiğitzade'ye göre bireylerin siyasal ve milli menfaatlere destek çıkması, örf ve adetleri korumak gibi manevi endişelere takıldıkları, ekonomik fayda ile milli menfaat uyuşmadığında maddi servetten fedakârlık yapılması gerektiğini, serbest pazar alanları milletin geleceğinden endişe ettiriyorsa koruyucu bir dış ticaret yöntemi uygulanacağını ifade etmiştir. Akyiğitzade koruyuculuğa bağlı birisi değildir. Bebek endüstriyi savunmuştur ve dış koruma olduğunda giderek iç rekabetin meydana geleceğini, aktif bir üretimin sağlanacağını, böylelikle fiyatlarda düşme görüleceğini ve ithal mallarla rekabetin kolaylaşacağı bir endüstrinin kurulacağı görüşünü savunmuştur. Akyiğitzade korumacılık olmadan sanayileşmiş bir ülkenin de olmayacağı görüşündedir. Osmanlı Devleti de sanayileşmek istemiştir. Akyiğitzade'ye ticareti kendi haline bırakılmasından mı ya da korumacılığın mı ülke için fayda sağlayacağı sorulduğunda memleket için korumacılık şarttır cevabı alınmıştır (Toprak, 1982: 106-107). Korumadan dolayı, korunmayan yerlerin sermayesinde azalma olacağını Musa Bey doğrulamaktadır. Böylelikle ülkenin becerikli olduğu sanayi alanlarına geçici olarak uygulanması gerektiğini ifade etmiştir. Yani Musa Bey, korumacılığın geçici olduğunu vurgulamıştır (Çavdar, 1992: 131).

Musa Bey, korumacılığı kanıtlayan cümleleri şunlardır (Ülken, 1994: 223-224):

- Memleketler ona göre açık pazar değildir. Bireylerin amaçlamış oldukları faydanın sadece iktisadi fayda olmadığını, bireylerin faydadan daha üstün amaçları olduğunu bunların da politik ve milli çıkarlar ile örf ve adetlerin korunması gibi manevi amaçlardır.
- Korumacılığın insanlar arasında sıcak ilişkiler kurmadığını vurgulamıştır.
- Korumacılık eşyanın fiyatlarını artırdığı için, artan fiyat yerli tüketiciye değil de yabancı tüketicinin üzerine yüklenir. Şu sebepten dolayıdır ki korunmuş olan

sanayi sahiplere aralarında iç rekabeti doğurur. Bu rekabet sonucunda korunmuş olan sanayiler ilerlemiş olur.

- Yardım alan sanayiciler, sermayenin eklenmesiyle diğer sanayilerde sermayenin azalması, sermayesi çok az olan memlekette farkına varılacaktır.

Frederich List'in korumacılık düşüncesini savunmayan Musa Bey, ekonomik gelişmenin tek bir sektöre bağlı olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak List'in, ekonomide gelişme olması için o ülkenin sanayi sektörüne yoğunlaşması gerektiğini savunmuştur (Çakmak, 2011: 203). Musa Bey, ülkenin tarım, sanayi, ticarete dengeli olarak gelişmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak List, sanayileşmenin gelişmesi gerektiğini ifade etmiştir (Çavdar, 1992: 137).

Akyiğitzade Musa Bey, dengeli ekonomik kalkınmayı savunmuştur. Musa Bey'e göre, dengeyi sağlayan görünmez el değil devletin eli olması gerektiğini vurgulamıştır (Çakmak, 2011: 203). Musa Bey'in bu ifadesinde Adam Smith'in görünmez el kavramını kabul etmediği açıkça bellidir.

Musa Bey, ücretlerin meydana gelmesini "*Tunç Kanunu*"na bağlamıştır. Eğer ücretler belli bir seviyenin altına düşerse yoksullaşma görüleceğini bu yoksullaşmayı önlemek için işçi sendikaları kurulmuştur. Ancak sendika kelimesi Batılı ülkelerde şirket birleşmesi anlamına geldiğinden dolayı "*İşçi Sendikası*" yerine "*İşçi Şirketleri*" ifadesini kullanmıştır. İşçi ücreti kuramı; ücret çok fazla düşerse sendikaya bağlı olan işçiler çalışmayı bırakmak zorunda kalır. Bu yüzden sermaye sahipleri işyerlerinin tatil olmamasını engellemek için fazla ücret vermeyi kabul ederler. İşçilerin üretimini az veya çok yapmasını belirleyen de çalışma saatleri olmuştur. Günlük çalışma saati ondan sekize düşerse o işi bitirebilmek için işçiye gereksinim duyulacaktır. Çok fazla işçi alınması işsizlerin sayısını azaltmış olur ve işçiye olan talep artar. Böylelikle her işsiz olan işe başladığında ücreti artmış olur. Günlük çalışma saati yediden on saate çıkarsa işçilerin ücretlerinde azalma görülmüş olur. Çalışma süresi arttığından dolayı az işçi ile çok iş görülmeye başlanır ve işçiye olan ihtiyaç azalır. Eğer işçiler ailesi ile birlikte çalışıyorsa işçi ücreti erkeklerin çalıştığı mekâna oranla daha az olmuş olur. İşçilerin çalışmasındaki neden ailesini geçindirmek olduğundan kadın çalışanlar daha hafif işlerde çalıştırılacaktır. Kadınlar çalışmadığı durumlarda erkekler ailesini geçindirmek için daha fazla ücret isteyeceklerdir (Çavdar, 1992: 139).

2.2.5.4. Musa Bey'in Servete Bakış Açısı

Ödemeler Bilançosu kavramı üzerinde duran Musa Bey, bir ülkede ithal edilen mal miktarının, ihraç edilen malın miktarından fazla oluşu ülkenin servetinde artış yaşatmayacağı görüşündedir. Ancak bir ülkenin dış borçları üzerine kurulmuş olmasından dolayı böyle bir ticaret dengesinin oluşması Musa Bey'e göre mantıklı olmuştur. Bir ülkenin alacağı, borcundan fazla olduğu durumda o ülkede servet artışı yaşanacaktır (Çakmak, 2011: 198-199).

2.2.6. Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895)

Önemli devlet adamından olan hem politikaya hem de hukuk alanında olan bilgisinden ziyade iktisat alanında da düşünceleri olan Ahmed Cevdet Paşanın ilk olarak yaşam öyküsüne değinilecektir. Daha sonra eserlerine, iktisadi görüşlerine ve servet hakkındaki yoruma değinilecektir.

2.2.6.1. Cevdet Paşa'nın Yaşam Öyküsü

Gerçek ismi Ahmed olan Paşa'nın Cevdet ismini, eğitim aldığı dönemlerde şair Fehim Bey tarafından verilmiştir (Ölmezoğlu, 2002: 4). 27 Mart 1822 yılında dünyaya gelen Ahmed Cevdet, Bulgaristan'da doğmuştur. Babası Hacı İsmail, annesi Aişe Sünböldür. Hafız Ömer Efendiden Arapça öğrenmiştir ve ilk yazıları temize geçirmiştir. 17 yaşında İstanbul'a gelerek medrese eğitiminde ilerlemiştir. Sadrazam Reşit Paşa, hazırlamış olduğu kanunlarda gerekli dini bilgileri almak için açıkgözlü ve bilgili bir din adamına ihtiyaç duymuştur. O din adamı da Cevdet Paşa olmuştur. (Keskiöglü, 1966: 221). Devlet adamlarıyla ilişkileri olmasından dolayı tanınan bir isim olmuştur.

Eğitimini ilk olarak dedesi El-hac Ali Efendi'den almıştır. Daha sonra dedesi sayesinde Ulum-ı Arabiyye öğrenmeye başlamıştır. Hızlı bir şekilde öğrenerek ardından Ulum-ı Şer'iyye öğrenmeye başlamıştır. Ardından mantık öğrenimine de başlamıştır. (Oğuz, 2014: 37-38).

1857 yılında Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa ile Rumeli olaylarını denetlemeye gönderilmiştir. 1861 yılında da İşkodra'ya memur olarak görevlendirilmiştir. 1867 yılında Şura-yı Devlet ile birlikte "Divanı Ahkâm-ı Adliye" başkanı olarak atanmıştır. Daha sonra fıkıh kararlarını içine alan "Mecelle-i Ahkâm-ı

Adliye Cemiyeti”nde çalışmasını sürdürmüştür. Mecellenin dört kitabını iki sene içinde yayımlamıştır. 1870 yılında Mecelleden uzaklaştırmışlardır. Bu cemiyet daha sonra Bab-ı Fetvaya yerleştirilmiştir. 1868 yılında Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkanlığının yeni ismi “Nazaret” olmuştur ve Cevdet Paşa Adliye Nazırı olarak görevlendirilmiştir. Bab-ı Fetva’ya taşınan Mecelle Cemiyeti reisliğine tekrar getirilmiştir (Keskiöglü, 1966: 223).

Ahmed Cevdet Paşa almış olduğu hukuk öğrenimi ile tarih, edebiyat, dini konular hakkında eserler üretmiştir. İstanbul’a geldiğinde talebelik dönemlerinde kitap yazmaya heves etmiştir. Ömrü boyunca da kitap yazma hevesi sürmüştür (Oğuz, 2014: 77).

2.2.6.2. Cevdet Paşa’nın Eserleri

Medrese öğrencileri için Ahmed Cevdet Paşa “Beyanü-l-Unvan” adında Türkçe küçük kitap yazmıştır. Talebelere önem veren Ahmed Cevdet Paşa, onların iftar saatlerini kolaylaştırmak amacıyla “Ta’rifü’l-İrtifa” adında eserini yayınlamıştır (Oğuz, 2014: 44).

Ahmed Cevdet Bey’in Türkçe ile ilgili yazmış olduğu eserleri: “Kavaid-i Osmaniye”, “Medhal-i Kavaid”, “Kavaid-i Türkiyye”, “Belagat-ı Osmaniyye olmuştur.

Tarih ile alakalı olan eserleri: “Tezakir-i Cevdet”, “Maruzat”, “Kıyas-ı Enbiya” ile “Tevarih-i Hulefa” adlı eserleri yazmıştır.

Cevdet Paşa’nın “Maruzat” adlı eseri 1876 yılında hem tarihi hem de siyasi olayları bir arada açıklayarak yazdığı eserdir (Oğuz, 2014: 80).

Hukuk ile ilgili yazmış olduğu eserin adı “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye” olmuştur.

2.2.6.3. Cevdet Paşa’nın İktisadi Görüşleri

Cevdet Paşa, tarihi olayların sebebini ve sonucunu kıyaslama yoluyla incelemesinden dolayı döneminin Avrupalı tarihçileri ile aynı seviyesinin aynı olduğunu fakat üslup bakımından farklı olduğunu belirtmiştir (Oğuz, 2014: 155).

Ahmed Cevdet Paşa, devlet felsefesinde devletin üç çağdan ilerlediğini belirtmiştir. Bunlar, serpilme, duraklama ve çöküştür. Politika adamları ve hukukçular

devletin çağdan çağa geçmesine dikkat etmişlerdir. Ülgener'in düşüncesine göre Cevdet Paşa, geçiş alanlarında hızlı değişimi doğru görmemiştir. Bu görüş Cevdet Paşayı hukuk anlayışın ve devlete yönelik bilgisinden kaynaklanmaktadır. Cevdet Paşa iktisat bilimini, devlet adamlarına gelir kaynaklarını belirten ve kaynakları iyi bir şekilde kullanmak için uygun yollar öğreten deneyimsel bir bilgidен oluşmaktadır. İktisat biliminin görevi; devletin hazinelerini muhafaza etmek, devletin emri altında olanlardan vergi almayı basitleştirmek, siyasi ilişkilerin memleket açısından olumlu sonuçlanmasına yardımcı olmaktır. Ahmed Cevdet Paşa, merkantilist düşünürlerden farklı olarak iç ticaret ve dış ticaret faaliyetlerin hazırlanmasında liberalizme dayandığını ifade edilmiştir (Özgiraz, 2000: 84-85).

Cevdet Paşa'ya göre devlet, bir alandan diğer alana ilerlerken, "hukuk çatısı" farklılaşan çevre koşullarıyla vaktinde eksiksiz ayarlanmazsa veya hızlı ve aceleci karara varılırsa sosyal hayat, zarara uğrayabilir. Güçsüz ve yorgun olan toplumsal yapı sarsılmadan eski devrin kurumlarına yenilerini sağlamıştır. Bu sözlerden anlaşılmaktadır ki Cevdet Paşa geçiş alanında hızlı değişimlere sıcak bakmamıştır. Cevdet Paşa'ya göre yeni koşullar sonucunda eskiyi bütünüyle reddetmek yanlış bir davranış olmuştur. Bu fikirler Cevdet Paşayı "hukuk relativizmine" ve "devlet reformuna" yöneltmiştir (Ülgener, 2016: 135).

Cevdet Paşa, insanların hayvanlardan farklı olarak yalnız değil topluluk halinde yaşaması gerektiğini vurgulamıştır. Toplulukların ise ihtiyaçlarını gidermede ve nesillerini kuşaktan kuşağa aktarmak dışında bir amaçları olmadığını belirtmiştir (Oğuz, 2014: 170).

Cevdet Paşa'ya göre büyük devletlerin oluşmasıyla iş bölümü gelişecektir, ihtiyaçların türü artacak ve buna bağlı olarak da refah seviyesi de artmış olacaktır (Ülgener, 2016: 132).

Devlette zenginlik ve lüksün artması devleti daha da yaşlandırdığını belirten Cevdet Paşa, devleti insana benzeterek devletin de insanlar gibi davranış sergilediğini belirtmiştir (Oğuz, 2014: 178).

Cevdet Paşanın yapmış olduğu hizmetler aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Keskiöglü, 1966: 233-234):

- Türkçeye önemli katkıları olan Cevdet Bey, grameri yazıp dilde sadeleştirmeler yapmıştır.
- Tarihi incelemelere kendini adanmıştır.
- Hukuki çalışmalara yoğunluk vermiştir.
- Olayları soruşturup araştırdığı için Cevdet Paşa'nın tarihi ders alınarak okunacak bilgiler içermektedir.
- Politikada ve dilde Türkçü olmuştur.
- Maliyenin yanlış takvim uygulama yöntemini ortadan kaldırıp "Takvimül-Edvar" adında yapıtını ortaya koymuştur.
- İleri düşünceli bir din adamı olmuştur ve her zaman yeniliği savunmuştur. Doğru olan yeniliğe açık olduğunu ifade etmiştir.

2.2.6.4. Cevdet Paşa Ve İbn-İ Haldun

Ahmed Cevdet Paşa'nın medeniyet hakkındaki fikirleri İbn Haldun yönünden değerlendirmiştir. Cevdet Paşa, İbn-i Haldun'un "Mukaddime" adlı eserinin yarım kalan çevirisini bitirmesi, üstelik İbn-i Haldun'un fikirlerine yakın düşünceler ortaya koymasıyla tanınma fırsatı doğmuştur. Cevdet Paşa'ya göre insanlar devletin himayesi altında yaşamlarını sürdürmeleri medeniyet olarak görmüştür. Medeniyetin var olmasıyla bireyler birbirlerinin, diğer milletlerin ve devletin zararını görmüş olurlar. Ahmed Cevdet Paşa, medeniyet hakkındaki düşüncesini köylü, göçebe yaşam şeklinin tersi olarak İbn- Haldun'un göçebelik (bedevilik), yerleşiklik (hazerilik) kelimesi için söylemiştir. Toplumlar ilerledikçe bireye doğuştan gelen medenilik, bilimde ve sanatta kendini geliştirme ve şehirlerde yaşama düşüncesi de artmış olur. Cevdet Paşa toplumda sınıflandırma yaparken bedevilik ve hazerilik kavramlarından yola çıkarak açıklamıştır. Bedevilik dediği kırsal göçebe yaşam şekli ve gereksinimleri gidermektir. Medeniyet ile birlikte ihtiyaçlar, ilim, fen, endüstri ve sanatta ilerlemeler olmuştur (Oğuz, 2014: 169-175). Cevdet Paşa medeniyet kavramının öneminden bahsederek, doğuştan gelen bu medeni özelliklere sahip çıktığı ve sabit olmayıp sürekli bilimde ve endüstride ilerlemeler yaşadığını belirtmiştir.

2.2.6.5. Cevdet Paşa'nın Servete Bakış Açısı

Ahmed Cevdet Paşa, memleket için önemli olan taraf paranın fazla olmasından çok, paranın dolaşımında olması ve devretme özelliği olmasıdır. Böylece insanlar çalışarak alışverişlerini artıracak ve keyfi yönlerini de artırmış olacaktır. Yapılması gereken saklanan paraların çıkarılarak akıcı hale getirip dolaşımında bulunmasına yardımcı olmaktır. Bunu da serbest piyasa sayesinde olacaktır. Böylelikle devlet ve politika adamları gerçek gücünü bu yönde kanıtlamış olacaktır (Ülgener, 2016: 147).

Ahmed Cevdet Bey, servetin ve refahın kaynağını milli üretim kaynakları olarak görmüştür. Ona göre ödünç alınan paralar verimli yerlere yatırılırsa borçlanmanın engelleri kaldırıldıktan sonra farklı faydalara rastlanılabilmektedir. Eğer böyle yapılmayıp tüketim için harcanırsa, faizsiz para elde edilse bile çok fazla zararlara sebep olur (Ülgener, 2016: 148).

Cevdet Bey, sermaye birikimini hem iç hem de dış ticaret faaliyetlerinin düzenlenmesini serbestlik yöntemine dayandırmıştır (Ülgener, 2016: 152).

Ona göre servet ve lüks harcamalardaki artış devleti yaşlandırdığını ifade etmiştir. Bu yüzden servete iyi olarak bakmamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**CUMHURİYET DÖNEMİ İKTİSAT DÜŞÜNÜRLERİNDEN SABRİ ÜLGENER
VE SABAHATTİN ZAIM'İN SERVETE BAKIŞ AÇISI**

3.1. SABRİ ÜLGENER(1911-1983)

Sabri Ülgener ortaçağ zihniyetinden yola çıkarak Osmanlıda da benzer zihniyet yapısının olduğunu ifade etmiştir. Ülgener'in ilk önce yaşam öyküsünden bahsederek daha sonra eserlerine, iktisadi düşüncelerine ve en son da serveti nasıl ele aldığı açıklanacaktır.

3.1.1. Sabri Ülgener'in Yaşam Öyküsü

Mehmet Fehmi ile Emine Behice'nin oğlu olan Sabri Ülgener'e babalarının ilk isimlerini koymuşlardır. Mehmet Fehmi'nin babasının adı İsmail, Emine Behice'nin babasının adı da Hasan Sabridir. Böylelikle doğan çocuğuna İsmail Sabri ismini koymuşlardır (Özgiraz, 2000: 29). İstanbul'da dünyaya gelen Sabri Ülgener'in baba tarafı Safranboluludur. Dedesi eğitim görmek için İstanbul'a gelmiştir. Böylece babası da dedesi sayesinde İstanbul'a gelmiştir. Dedesinin Nakşibendî yoluna bağlı olduğu bilinmektedir. Ülgener'in ailesinin de Osmanlı ilmiyye sınıfından olduğu bilinmektedir (Deniz, 2009: 1).

1911 yılında Ülgener, "İstanbul Sultanisi"nde eğitim görürken 1923 yılında bu okul isim değiştirerek İstanbul Erkek Lisesi olmuştur ve eğitimine yine bu okulda devam etmiştir. 1932 yılında mezun olduktan sonra devlet okullarında öğrenimine devam etmiştir ve babasından dini eğitimler almıştır. Babasının ilmiyye sınıfından olan arkadaşlarının sohbetlerinde bulunarak eğitimini sürdürmeye devam etmiştir. Osmanlı iktisat zihniyetini babası sayesinde anlamıştır. Babasından dini bilgiler öğrenmenin dışında hüsni hat derslerini de öğrenmiştir (Özgiraz, 2000: 31).

Ülgener ilk, W. Sombart ile tanışmıştır ve Sombart, kapitalist sistemde önemli şeyin zihniyet olduğunu belirtmiştir. Sombart'tan etkilenen Ülgener daha sonra M.Weber'in de etkisi altında kalmıştır (Deniz, 2009: 3). Ülgener Sombart ve Weber'den sonra ünlü iktisatçı Hegel ile tanışmıştır ve *objektif fikir*'e ulaşmıştır. Hegel'in fikri, Ülgener'de din üzerindeki toplumsal değişimi etkili hale gelmesini sağlamıştır (Özgiraz, 2000: 34) ancak bu durum Sabri Ülgener'i Hegel'ci yapmamıştır (Sayar, 1998: 62).

Sabri Ülgener'in dine ve maneviyata yönelik düşkünlüğünden dolayı Arapça ve Farsçayı babası sayesinde öğrenmiştir. Anne ve babasının tasavvufa olan ilgisi ile

Sabri Ülgener'in İslam'a yönelik bilgi birikimi din ve zihniyet sorunlarına yol göstermiştir (Uyanık ve Akkaş, 2016: 51-52).

3.1.2. Ülgener'in Eserleri

Sabri Ülgener'in çok sayıda önemli eseri bulunmakla birlikte bu tezde tüm eserlerine yer verilmeyecektir.

“*İktisadi İntihat Tarihimizin Ahlak Ve Zihniyet Meseleleri*” adlı kitabını 1951 yılında okuyucularla buluşmuştur. “*Tarihte Darlık Buhranları*” adlı eseri yine aynı yılda basılmıştır. “*İktisat Dersleri*” yapıtını 1952 yılında yazmıştır. “*Milli Gelir, İstihdam Ve İktisadi Büyüme*” kitabını 1962 yılında yazmıştır. “*Zihniyet Ve Din*” kitabını 1981 yılında “*Zihniyet, Aydınlar Ve İzm'ler*” kitabını 1983 yılında basmıştır. “*Darlık Buhranları Ve İslam Siyaseti*” eserini 1984 yılında ve “*Makaleler*” adlı kitabını 2006 yılında kaleme almıştır.

Ülgener'in ilk bilime yönelik makalesi olan “*İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürleri*” adında çalışması bulunmaktadır. “*İktisat Dersleri*” ve “*Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme*” adlı eserleri ders kitabı niteliğindedir (Özgiraz, 2000: 48).

Karl Marx ile Max Weber gibi Alman iktisatçıların eserlerini okuyan Ülgener, hukuk alanı yerine iktisat alanı ile ilgilenmeye başlamıştır. Böylelikle Ülgener, 1951 yılında iktisat profesörü olmayı hak etmiştir. Bu yılda “*İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*” adında eserini yazmıştır (Uyanık ve Akkaş, 2016: 53).

3.1.3. Ülgener'in İktisadi Görüşleri

Ülgener bir iktisatçı olduğundan, iktisat teorisiyle gelişmesi sonucunda bir sosyolog unvanı elde etmiştir (Sayar, 1998: 229). Sabri Ülgener araştırmış olduğu konuları tarihten, sosyolojiden ve antropoloji biliminden yararlanarak araştırmasını yapmıştır ve sosyal bilimci özelliğine sahip olmuştur (Özgiraz, 2000: 48).

Ülgener, Türkiye'nin modernleşme macerası konusunda fikirlerini açıklayan düşünürlerin tersine din ile modernliğin uyum içinde olduğunu belirtmiştir. Aydınlanmacı düşünceye göre toplumun Batı'ya yakın bir modern yapıya sahip olmasındaki sorun din olmuştur. Bu düşünceyi kabul etmeyen Ülgener, ona göre İslam, temiz görünüşü ile ilerlemede sorun yaşanmadığını ve modernlik ile din arasında

herhangi bir uyumsuzluk olmadığını ifade etmiştir. Kapitalizm ile dinin uyum içinde olduğunu belirten Ülgener, oluşan zihniyet sayesinde uyumun bu toprakta meydana gelmediğini söylemiştir. Sabri Ülgener'in zihniyetten bahsettiği şey, gizemcilik (mistisizm), Antik çağın inancı ile harmanlanmış yerel- sıradan görünüşlerdir (Uyanık ve Akkaş, 2016: 50).

Sabri Ülgener'de iki çeşit ortaçağdan bahsetmektedir. İlki, Yeniçağ olarak bilinen 15. ve 16. yüzyılda biten ortaçağdır. Diğeri ise, Osmanlı öncesindeki İslam dünyasında devam etmiş ve “*zihniyet dönüşümü*” nedeninden dolayı Batı'da son bulmuş ancak bu “*zihniyet dönüşümünü*” ortaya koyamadığı için Osmanlı ortaçağı devam etmiştir. Batıdaki ortaçağ 13. ve 14. yüzyıllarında yok olmaya başlamış ve Osmanlı Döneminde yönetim ve askeri yükselme döneminden sonra sürdürmüştür. Bundan dolayı Ülgener, Osmanlıda yaşanan bu durumu “*Ortaçağlaşma*” olarak isimlendirmiştir. Böylece Ülgener, Batı'nın gerilemesine neden olan zihniyete atıfta bulunmuştur (Çağman, 2016: 107). O dönemde batı modern çağı yaşıyorken, Osmanlı da ortaçağda kalmıştır. Bundan dolayı Ülgener bu zihniyete “*ortaçağ zihniyeti*” demiştir.

Sabri Ülgener “*çözülme dönemi*ni” “*ortaçağlaşma*” şeklinde ele almıştır. Ülgener, ortaçağı siyasi ve politika yönüyle toprağa dayalı mülkiyet olarak ifade etmiştir. Bu siyasi yapının gücü toprağın başlangıcı ile bitişi arasındaki çizgi ile belirlenecektir. Buna bağlı olarak yüksek makam ve derece geçerli olmuştur. Böylelikle ortaçağ iktisat yaşamında şehrin dışında tarım, şehrin içinde de loncalar ve esnaf olacaktır. Bu durum toprak ağası, sözü geçen zengin soyluların oluşmasını sağlayacaktır (Ülgener, 2006a: 23). Ülgener'in bahsetmiş olduğu “*ortaçağ*” ve “*ortaçağlaşma*” kavramı aslında “*tip*” yani “*yaşama stilini*” belirtmektedir. Daha önceden belirtilmiş olmasına rağmen Weber'in “*insan insan*” ilişkilerini açıkladığı özelden genele ulaştığı “*ideal tip*” kavramı bir soyutlamadan ibaret olduğunu vurgulamıştır (Özlem, 1990: 110). Prekapitalistte oluşan ticaret şehirleri ve taşımacılık merkezlerinin meydana gelmesinde tacir ifadesi ve o alanda olan gruplar anlamlarını değiştirerek “*esnaflaşmışlardır*” (Özkeraz, 2000: 52). Ortaçağın iktisat yaşamını ve zihniyetini yayanlar tüccar ve sanat ulvileri olmuştur (Ülgener, 2006a: 33). Ülgener'in düşüncesine göre ortaçağ iktisat yaşamının önemli bir boyutunu bu grup oluşturmuştur (Özkeraz, 2000: 52).

Ülgener'e göre tüketime bağlı anlayış, çalışmanın ve kazanmanın vermiş olduğu iş hazzından çok harcama ve tüketimin vereceği hazza dayanan bir anlayış olmuştur. Çözülme dönemi tüketime dayalı olmuştur. Böylece gelir kaynağı tüketime ve harcanan paraya göre belirlenmektedir. Ülgener çözülme dönemi iktisat ahlakı ve anlayışı üzerine yapmış olduğu çalışmada ruh ve anlayışın ruhsal yaşamın tümünü ortaya çıkardığı düşüncesiyle sonuca bağlamıştır (Özkeraz, 2000: 58-60).

Ülgener'e göre ekonomik ve politik sistemin meydana gelmesinde insanın önemli olduğunu belirtmiştir (Ülgener, 2006a: 5). İnsanı ön plana çıkaran Ülgener'in asıl amacı "insan insan" ilişkisini "insan madde" olarak ortaya koymak olmuştur. Ülgener'e göre olan biten şeylere madde ve insan olarak bakmanın yanlış olmadığını ifade etmiştir. Marshall bunu en iyi açıklayan iktisatçı olmuştur. Marshall'a göre iktisat, bir yüzü madde ve servete diğer yüzü de bireye yani bireylerin davranışlarına dönük olmasıdır. Böylece servet bilgisini ve araştırmasını öte yandan birey araştırmasını tamamlamış olacaktır. Bundan dolayı insanın karakteri yani zihniyeti ve din ile iktisat öncelikli olmuş olur. Ülgener, psikolojinin iktisat bilimine yardımcı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre tüketicinin davranışı ruhsal bir davranıştır. İnsanı sosyal olmayan bir düşünceye iten neoklasığe uzak kalmıştır. O dönemde Keynesyen iktisada yoğunlaşmıştır (Sayar, 1998: 239).

Ülgener'e göre Ortaçağın yaşanılmaya değer olması, uygun yaşamın iktisat dışı fikirden farklı olmamıştır. Ortaçağ ahlakı dayanak gördüğü değerleri maddi, iktisadi yaşam dışına çevirmesi niteliğini korumuştur. Madde dünyasına karşı bireyin yüreğinde geniş aralıklarla, içine kapalı, sessiz, azla yetinen bir yaşam şekli oluşmaktadır. İktisat dışı değerlere bağlı olmak, birey ile maddi eşya arasında geçilmesi zor olan ve geçilmesi uygun olmayan bir duruma koşullandırılmıştır. Böylelikle ortaçağ ahlakı mesafe bilinci olarak adlandırılmıştır (Ülgener, 2006a: 77).

Sabri Ülgener'in anlaşılır duruma getirdiği iktisadi anlayışın kapitalizme karşı olduğu düşüncesinde üretimde tembellik olmasından ziyade lüks tüketim ve bolluğa dayanan bir iktisadi yapının olduğunu belirtmiştir. (Bülbül, 2013: 3).

Ülgener'in M. Weber'in yolundan gittiği bilinmektedir. Bu iki önemli düşünürün benzer yönlerini bir kaç maddede ele alırsak (Sayar, 1998: 253-254):

1. M. Weber hukuk eğitimi almasına rağmen iktisada ve iktisat tarihine yönelmiştir. Böylece iktisat profesörü olmuştur. Sabri Ülgener de Weber gibi hukuk alanından ziyade iktisada yönelmiştir ve iktisada yönelik çalışmalar yapmıştır.
2. Weber ile Ülgener iktisat ile sosyolojiyi birbirine karıştırmadan çalışmışlardır.
3. Weber din ile çalışmamıştır. Ancak dinin toplum, ekonomi ile devletle olan ilişkisini incelemiştir. Ülgener İslamiyet ile ilgili araştırmalar yapmıştır. Böylece dinin ekonomi üzerindeki etkisini incelemiştir.
4. Weber siyasal olaylara merak salmıştır ve bu alanda yazılar yazmıştır. Ancak Ülgener siyaseti bilim adamına yakıştırmamıştır ve bu alanda yazılar yazmamıştır.

Ülgener, Neoklasiklerin *homo economicus* anlayışını eleştirmiştir. Ülgener'e göre birey, yalnızca iktisadi ilkelere yola çıkan soyut bir ekonomik insandır. Klasiklerin iktisadi miktar ve değer ilmi olarak ve kendi açıklamalarını görmediklerinin bilincinde olmadığını ifade etmiştir (Sayar, 1998: 231).

İslam, Ülgener'e göre baştan itibaren şehirli bir din olmuştur. Feodal yapıya dayalı olmak yerine feodalizme karşı savaşçı bir kimliğe sahip olmuştur. İslam'ın ilk kaynakları olan cizye ve savaş sırasında ele geçirilen mallar dışında kişilerin razı olmaları el emeği ve ticarete çalışmayı özendirerek; "Doğuda piyasa ekonomisinin yerleşip ilerlemesini istemeyen nedenler sıralandığında İslam son sıralarda bulunacaktır" diye ifade eden Weber'in söylediklerini doğru görmemiştir (Özgiraz, 2000: 63).

"Türk Weberi" olarak isimlendiren Sabri Ülgener, Weber'in Avrupa'da Modern Kapitalizmin oluşturduğu Protestan ahlakına benzeyen ahlakın Osmanlı toplumunda da görüldüğünü ifade etmiştir. Bu yüzden Sabri Ülgener, zihniyet üzerinde fazla durmuştur ve Avrupa ile Osmanlı toplumunun zihniyetinde karşılaştırma yapmıştır. Ona göre Osmanlı toplum zihniyetini belirleyen tasavvuftur. Ülgener, tasavvuf anlayışının Melamiliğin, Protestan ahlakına benzediğini belirtmiştir. Ülgener'e göre Melamilerin disiplinli olmaları, ibadetleri ile çalışma hayatını karıştırmamaları sonucunda Osmanlı toplumunda kapitalizme dayalı bir düşünce ortaya çıkardığı görülmüştür (Çağman, 2016b: 51).

İslam toplumunda devamlı olarak üretim yapan ve çalışanlar Melamilikler olmuştur. Bir tek cemaat olmaktan çok diğer cemaatlara de yol gösteren ahlakın adı olmuştur. Melami, halkla birlikte ve herkes gibi o da işinde gücünde olup çalışan, kulluğunu da kimse görmeden ve duymadan yerine getirmektedir. Yani görünüşte halkla birlikte ancak gönülde Hak ile birlikte. Ülgener Melamiliği şu şekilde anlatmaya devam eder (Ülgener, 2006b: 103):

“Melami Tanrı varlığında benliğini ifna etmeyi gaye olarak muhafaza ile birlikte, irade ve hareket tarafına yine de bir çıkış ve boşalma fırsatı arayıp bulmayı elden bırakmamıştır: Kendi başına belki bir “hiç”; fakat bütün o hiçliği ile beraber emanet aldığı Tanrı kudretinin taşıyıcı ve aleti olarak “var” oluşun tam ve eksiksiz bilincine sahip!”

Weber, Modern Kapitalizmin ortaya çıkmasında Protestan Ahlakının olduğunu düşünmüştür. Ülgener de bunu tam tersine Osmanlı toplumunda Protestan ahlakı yerine Bayrami Melamilerin ahlakını ortaya koymuştur. Ülgener, Weber’in tezlerini kapitalizmi geliştiremeyen Osmanlı toplumunda uygulamak istemiştir. (Çağman, 2016b: 67). Akalın (2010: 12)’ye göre, Weber, Protestan’da dinde eziyet görme ile tövbe etme, dünyalık faaliyetlere ahireti düşündüren anlam yükleyerek insanlara kişisel güç kazandırmıştır. Protestan mezhebi üyesinin eziyeti dürüstlüğe, sorumluluğa, çalışkanlığa yönelmesini sağlayan güdüler aracılığıyla kazanılan fazla gelirlerin lüks harcamalara gitmesinin önüne geçilmiştir. Weber’in kapitalizme yönelik tezleri sürekli tartışılmaktadır. Ülgener esas olarak tasavvufa yönelmiştir. Esnaf örgütlerinin Bayrami Melamilik ile hemen hemen aynı olduğunu belirtmektedir. Bayrami Melamiler, dini ve siyasi düşüncelerinden dolayı devletin takibine girmiştir ve sonucu ya ölüm ya da sürgün olmuştur (Çağman, 2016b: 68).

Melamilik kültürel merkezlerde gelişebilmiştir ve az miktarda topluluğa seslenebilmiştir. Ancak Bâtınlık çok sayıda topluluğa yayılmıştır (Ülgener, 2006b: 110). Melamilere göre dünya üstesinden gelinmesi gereken bir düşmandır. Melamilere göre dünya pas geçilmeyip mücadelede bulunulması gerektiğini vurgulamışlardır. Melamilere göre iş ve çalışmayı dünyaya yönelik olarak düşünülmemeli, bir görev olarak kabullenilmeli yani ibadet mertebesi ile uğraşıldığı anlaşılmalıdır. Böylelikle ekmeğini alın teri ile çalışıp kazanan Melamilerin çok fazla olması bu yüzdendir. Ancak etki alanları dar ve kısıtlıdır (Özkeraz, 2000: 64-65).

3.1.4. Ülgener'in Servete Yönelik Düşüncesi

Ülgener'e göre servetin kaynağı ve niteliği ile tüketim artışıyla sonuçlanan değer ölçüsüzlüğü incelenirken bununla birlikte çözülme dönemi zenginleri üzerine bir ayırt etme yöntemine kalkışmaktadır. Ülgener'e göre çözülme dönemi servetin kaynağını emek olarak değil siyasi etki olarak görmüştür. Bundan dolayı, servetler kuşaklar arasında yok olabilmektedir. Kazandıkları gibi kaybettiklerinde de bir kereliğine mahsus olan tarihsel ve bireysel grup olmaktan ileri gidememişlerdir. Böylece çözülme döneminde zenginin iki özelliği olduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilki; zevkini ve rahatını düşünen, derdi olmayan insan, ikincisi de; cimri insandır (Özgiraz, 2000: 58).

Çözülme döneminde özel olarak ya da resmi yollardan biriken servet, bir kere kazanıldıktan sonra üretken bir gelir olmaktan çıkmış olur. Bir kereliğine elde edilen servet, bir daha yerine konulamayacağı açıklanmıştır (Ülgener, 2006a: 235). Yani Ülgener, servetin bir kere tüketilmesi durumunda tekrar yerine konulamayacağını ifade etmiştir.

Sabri Ülgener, Weber'ın düşüncelerini ve yöntemini benimsemiş olmasına rağmen eleştirdiği yönleri de olmuştur. Weber'e göre servet, İslamda üretimin devamlılığını sağlamak değil, kaliteli bir yaşam ve giyinmenin unsuru olarak görülmüştür. Weber, İslam'ı savaşta ele geçirilen mal ve mülk dini olarak görmüştür ve bu düşüncesini de ona göre belirtmiştir. Ancak Ülgener, Weber'ın bu görüşünü kabul etmemiştir (Uyanık ve Akkaş, 2016: 57). Weber ilk Müslümanların varlıklı kişilerden olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Müslümanlar sadece ibadetlerini yerine getirmekle mükellef olmuştur. Hâlbuki Protestan toplumu öyle değildir. Onlar ibadeti, devamlı çalışmak ve üretim yaparak olduğunu vurgulamışlardır (Torun ve Duran, 2010: 68-69). M. Weber'e göre serveti, üretimin devamlılığını sağladığı için değil de hayatı iyi yaşamak ve güzel giyinmekle ilgisi olduğunu belirtmiştir (Ercan, 2001: 225).

Ülgener'e göre, İslamın karşı olduğu şey, yaşamın devamını sağlamak ve belirli bir alanda başarılı olmak için çaba harcanmasından ziyade maneviyatı kirletip nefesine göre hareket etmektir. Bundan dolayı İslam, servet biriktirmenin yanında mal elde etmek için yapılan kibire karşı çıkmıştır (Bülbül, 2013: 10).

Altın ve gümüş kazanma ve zenginleşmek için tek seçenek olmamıştır. Bu değerli madenlerin nakde dönüştürülmesi halinde insanların tatminlerine yönelmesinden sayılmıştır. Para da sosyal politik değerlerin özellikle görkem ve göz alıcı arzusunun buyruğundadır. Kısacası para, mal ve hizmete araç olmaktan çok paranın dolaşımını kolaylaştıran bir araçtan oluşmaktadır (Ülgener, 2006a: 153-156). Ortaçağ ahlakının parayı devamlı olarak önem vermemesi bağlamındaki düşünceleri gerçek olmamıştır. Soylu kişiler gibi altın ve gümüşe olan düşkünlükleri saraylarda ve konaklarda ortaya çıkmıştır ve halk kitlelerine yayılmıştır (Ülgener, 2006a: 159).

Üst tabakalar toprak mülkiyetinin sağlamış olduğu güç sahiplerinden, yüksek memuriyetle görevli kişilerden oluşmaktadır. Bunlarda mal mülk tutkusu, bol harcama isteği ve altın gümüşe olan bağlılıkları bulunmaktadır. Ülgener, Osmanlı Devleti'nin askeri başarılar elde ettiği bir dönemde iktisat ve toplum anlayışının feodal yapıya dönük olduğunu, burjuva anlayışının Osmanlı'da gelişmemesinde önemli bir unsur olarak görmüştür. Ona göre altına ve gümüşe düşkünlük, iktisadi faaliyetlerin dışında olan, toplumsal politik değerlerin, özellikle gösteriş hevesinde olmaktır. Başka bir ifadeyle, ortaçağ zihniyetinde altın ve gümüş ekonomik olmaktan ziyade siyasi fonksiyonlara dayanmaktadır. Bu siyasi fonksiyonlar üst tabakadan alt tabakaya doğru bahşiş, alt tabakadan üst tabakaya doğru da rüşvet olarak belirlenmiştir. Ortaçağ ahlakı parayı sürekli küçük görerek, hem alt tabakalarda hem de üst tabakalarda altın ve gümüşe olan düşkünlük görülmektedir (Özkiraz, 2000: 54-55). Ülgener, insanların mal ve servete gösteriş olarak baktığını ifade etmektedir.

3.2. SABAHATTİN ZAIM (1926-2007)

Sabahattin Zaim, insanların sorunları üzerinde araştırmalar yapmış ve İslam dünyasıyla alakalı çalışmalarını sürdürmüştür. İslam düşünürü olmasının yanında iktisada yönelik de fikirleri bulunan Sabahattin Zaim'in bu başlık altında önce yaşam öyküsüne değinilecek ardından eserlerine, iktisadi görüşlerine ve servet hakkındaki yorumu açıklanacaktır.

3.2.1. Sabahattin Zaim'in Yaşam Öyküsü

1926 yılında Makedonya'nın İştup Kasabasında doğan Sabahattin Zaim, ailesiyle beraber İstanbul'a 1934 yılında göç etmişlerdir. 5 yaşında Makedonya'da

öğrenim gören Sabahattin Zaim geri kalan öğrenimini İstanbul'da Fethiye İlkokulu'nda sürdürmüştür. 1943 yılında eğitim gördüğü liseyi başarılı bir şekilde tamamlamıştır. Siyasal Bilimler Fakültesi'ni kazanan Zaim, 1947 mezun olarak kaymakam olarak göreve başlamıştır. Ardından Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirmiştir. 1953 yılına gelindiğinde İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde akademik kariyerine devam etmiştir. Türkiye dışında ABD'de Cornell Üniversitesi'nde misafir öğretim üyeliği yapmıştır. Daha sonra Almanya'da Münih Üniversitesi'nde ekonomi alanında dersler vermiştir. 1977 ile 1979 yıllarında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mütevelli Heyeti üyeliği yapmıştır. 1980 ile 1982 yıllarında Suudi Arabistan Cidde Melik Abdülaziz Üniversitesi Mühendislik Fakültesi'nde dersler vermiştir. 1993 ile 1998 yıllarında Sakarya Üniversitesi'nde İİBF'de Dekan olmuştur. 1998 ile 2000 yıllarında YÖK üyeliği yapmıştır. 2003 ile 2004 yıllarında Milletlerarası Saraybosna Üniversitesi'nde Kurucu Rektör olarak görev yapmıştır. 2006 yılında Makedonya Üsküp'te Uluslararası Balkan Üniversitesi'nde Mütevelli Heyeti üyesi olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin ilk özel motor fabrikası Gümüş Motor kurucusu ve yönetim kurulu üyesi olarak Konya'da TUMOSAN (Türk Motor Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi) Motor Fabrikasında çalışmıştır. Bundan başka İlim Yayma Vakfı ve Cemiyetinde de üye olarak yer almıştır. 81 yaşında vefat eden Sabahattin Zaim'in kabristanı Edirnekapı Mezarlığı'nda bulunmaktadır (www.izu.edu.tr, 2017).

Sabahattin Zaim'in en önemli yönü cemiyete bağlı olmasıdır. Zaim, uluslararası cemiyetlerde üyelik yapmasından ziyade 1950 yılından sonra Türkiye'de kültür ve eğitim faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Sivil toplum örgütlerinde kurucu olarak bulunmuş ve katkı sağlamıştır (Çakır, www.islamveihsan.com, 2017).

3.2.2. Zaim'in Eserleri

“İstanbul Mensucat Sanayiinin Bünyesi ve Ücretler” adlı çalışması 1956 yılında yazmış olduğu doktora tezidir. “Çalışma Ekonomisi” adlı eserini 1968 yılında kaleme almıştır. “Modern İktisat ve İslam” eserini 1969 yılında, “Türkiye'de Nüfus Meselesi” eserini 1973 yılında, “İslam'ın İktisadi Görüşü” adlı yapıtını 1981 yılında kaleme almıştır. 1992 yılında yazmış olduğu eser “İslam, İnsan ve Ekonomi” dir.

3.2.3. Zaim'in İktisadi Görüşleri

Sabahattin Zaim'e göre İslam âleminin en önemli meseleleri olan bilim düşünürleri ve aydınlarının iki zıt gruba ayrılmış olmasıdır. Bu zıt grubun birisinde dini bilgisi olan ve kendi benliğine bağlı fakat Batıyı ve modern bilimler hakkında fazla bilgisi olmayan kesimdir. Diğer grup ise Batıyı ve modern bilimler hakkında bilgisi olan fakat kendi benliğinden uzaklaşmış kendisini aydın olarak gören kesimdir. Sabahattin Zaim aradaki bu farkı yok etmek adına toplum ile iyi ilişkiler kurulması gerektiğini vurgulamıştır ve bilim adamlarının da toplum ile ilişkilerini güçlendirmesi gerektiğini ifade etmiştir (Zaim,2010: 119-120).

Sabahattin Zaim, toplumun kalkınması için insan faktörünü önemli bulmuştur ve insan yetiştirmek gerektiğini vurgulamıştır. Zaim yaşamı boyunca hep insan yetiştirmiş ve yetiştirmiş olduğu talebeleri derece olarak iyi bir yere gelmişlerdir (Zaim, 2010: 120).

“Güzel insan” kavramı üzerinde duran Zaim, barış ve kalkınma açısından bu kavram üzerine yoğunlaşmıştır. Ona göre, çalışanlar ve işverenler “güzel insan” olduklarında çalışma koşullarında verimlilik artmış olacak ve barış ve huzur da sağlanmış olacaktır. Sabahattin Zaim, “güzel insan” kavramında iki önemli noktaya değinmiştir. İlk olarak güzel insan işini en iyi olarak yapmalıdır. Kişi hangi işte çalışırsa çalışsın işini çok iyi öğrenip kendini çalıştığı alanda geliştirmesi gerekmektedir. İkinci özellik ise ahlak düzeyidir. Bir insan ahlak düzeyi zayıf ise çalıştığı işte makam ve mevki sahibi olduğunda toplumu tehlikeye sürüklemiş olur. Bundan dolayı insanda olması gereken özelliklerden birisi ahlaki özelliklere sahip olması gerekmektedir. Ahlaki özelliklere sahip kişilerde işinde tecrübeli olan ve uygulayan kişiler seçilmesi gerekmektedir. Ona göre “*işi ehline veriniz*” sözündeki “*ehliyet*” kavramı mesleki bilginin yanında iş ahlakını da içine almalıdır. İşte bu yüzden “güzel insanlar” işini en iyi şekilde yapan güzel ahlaklı kişilerden oluşmaktadır. Toplumda aydınlar güzel ahlaklı olup işini en iyi şekilde uygularlarsa o toplumda kalkınma, gelişme ve başarı olmaktadır (Zaim, 2010: 121).

Zaim'e göre “*güzel insanların gönül gücü yüksek*” olmaktadır. Ona göre “*gönül gücü*” maneviyata yönelik olmuştur. Gönül gücü yüksek olan bireyler aşırı tutkularına dur diyebilecekler, hem kazanmak hem de kazandıklarını paylaşmak

isteyeceklerdir. Yardımlaşma hevesi içinde olacaklardır. Böylece insanlar çalıştıkları işte verimlilikleri artmış olacak, refah seviyesinde de artış olup birey huzurlu olacaktır (Zaim, 2010: 121-122).

Sabahattin Zaim'in güzel insan yetiştirme, sadece üniversitelerde olmaması gerektiğini, şirketlerin, gönüllü örgütlerin, kamu kuruluşların da güzel insan yetiştirmesi gerektiğini vurgulamıştır (Zaim, 2010: 123-124).

3.2.4. Zaim'in Servete Bakış Açısı

Zaim'e göre, "güzel insan" olan çalışanlar ve işverenler olduğunda verimlilik ve kazançta artış meydana gelecektir. "Güzel insan" işini en iyi ve tecrübeli yapan insandır. Toplumunu tehlikeye atmaz ve bilinçli hareket eder. O toplumda barış ve huzur da sağlanmış olur. Bunlardan yola çıkarak servet'te artar. Yani Zaim'e göre servet olması için "güzel insan" gerekmektedir. "Güzel insan"ın aynı zamanda ahlakı iyi olan insandır. Ahlaklı insan da işini en iyi şekilde öğrenip o işte gelişen insandır Böylece toplum daha aydınlanmış olmaktadır.

Zaim, İslam'da zekâtın önemli bir yer olduğunu ve İslam'a uygun koşullarda zekât verilmesi gerektiğini söylemiştir. Zekât zenginin görevi yoksulun da hakkı olan bir şeydir. İslamiyet'te yasal yollarla elde edilen servet uygundur. Ancak servetin sahibi bir nevi araç görevindedir. Elde edilen serveti Allah'ın buyurduğu ahlaki ve toplumsal yolla kullanılan bir araçtır. Zekât yoksulun hakkı olduğu için hem zorunluluk hem de görev olarak hissetmek servetin birikmesine engel olmaktadır. Ayrıca yoksulla zengin arasındaki ayrımı, çatışmayı da yok etmektedir. Zira yoksulun yanında zengin serveti arttığında fakirin hakkı artmış olur. Söz konusu hak yer almaktadır. Sadaka bir yardım değildir. Böylece İslam, hem maneviyat bakımından insanlar arasındaki düşmanlığı yok etmekte hem de maddi olarak servetler arasındaki farklılıkları da kaldırmaktadır. (Zaim, 1969: 15-16).

Sabahattin Zaim, şans oyunlarının yanında faizin de İslamda yeri olmadığını belirtmiştir. Bu durumların İslami ahlak yönünden ters düşmektedir. Kazancın zor elde edildiğini, alın teri ile emek karşılığında kazanılması gerektiğini belirtmiştir. İslamiyet'te lüks ve gereksiz harcamalar reddedilmiştir ve emek kutsal sayılmıştır (Zaim, 1969: 21).

İslam'a göre bireylerin maddi ve manevi gereksinimlerini gidermesi normal karşılanmaktadır. Ancak gösteriş yapılması yasaklanmıştır (Zaim, 1969: 23).

Sabahattin Zaim madde ile maneviyat arasındaki önemi çok güzel bir örnekle açıklamıştır (Zaim, 1969: 31):

“Kuvvetli bir motora sahip arabanın direksiyonu bozuk olursa, arabanın kaza yapması ihtimali artar. O direksiyon da ahlak ve fazilettir. İkisini birleştirebildiğimiz, yani madde ile mana arasındaki bu dengeyi kurabildiğimiz zaman Türkiye'nin iktisadi kalkınması çok mutlu yarınlara erişilebilir ve dünya için de örnek olabilir.”

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Klasik İktisat düşünürleri servet kavramı üzerinde yoğunlaştığı için bu tezde ilk bölümde Klasik İktisat düşünürleri ele alınmıştır. Düşünürlerin servet hakkındaki görüşlerine benzer ve farklı yönleri incelenerek belirtilmiştir. İktisatın kurucusu olan Adam Smith'in servete yönelik düşüncesinden dolayı İktisat bilimi üzerindeki etkisi çok fazla olmuştur.

Klasik İktisat öncesi dönemde ilk ve ortaçağ toplumunda servet kavramı sadece maddi bir nesne özelliği taşımaktadır. Tanrı'nın vermiş olduğu bir iyilik olarak ifade etmişlerdir. Merkantilistlere göre servet kavramı altın ve gümüşten oluşan değerli madenlerden oluşmaktadır. Onlara göre bir ülkenin zenginliği altın ve gümüş bolluğundan kaynaklanmaktadır. Altın ve gümüş ne kadar bolsa ülke o kadar zengin durumdadır. Fizyokratlara göre ise servetin kaynağı tarımdan yani topraktan sağlanmaktadır. Onlara göre toprak servetin tek kaynağıdır. Üretimin verimli olmasını sağlayan tarımdır. Tarım tüketimden çok üretime sebep olduğu için bu da “*net hâsıla*” olarak adlandırılmıştır. Net hâsıla ise sadece tarımdan elde edilmektedir. Bu yüzden tarımla ilgilenen toplum verimli sınıfa girmektedir ve serveti üretim olarak belirtmişlerdir.

Adam Smith, ekonomide büyümenin sağlanması için mübadelenin olması gerektiğini vurgulamıştır. Ekonomide büyüme artınca zenginlikte artmaktadır. Mübadeleyi artıran şartlar ise, şehirlerin büyüklüğü, ticarete serbestlik, eğitim, ulaşım ve haberleşmenin sağlanmasıdır.

A.Smith, zenginliğin asıl sebebi iktisadi mallara sahip olmak ve bu malları elde etmek için de insanların çalışması gerektiğini belirtmiştir. Bu nedenden dolayı tarımı ve ticareti zenginlik olarak görmemiştir. Ürün veren veya iktisadi malların oluşmasında etkisi olan insanların emeğini zenginlik olarak görmüştür. İşbölümünün servetin ortaya çıkmasında etkili olduğunu ve servetin birikim yoluyla artmayacağını belirtmiştir. İşbölümü sayesinde çok fazla üretim yapılacağını ve verimli sonuçlara ulaşacağını ifade etmiştir.

Altın ve gümüşü servet saymamasına rağmen fizyokratların savunmuş olduğu servetin kaynağının tarım olarak görmelerini eleştiren Smith, emeğin tek servet kaynağı olduğunu belirtmiştir. Bunun için de işbölümünün olmasından yanadır. Ona göre bir

insan hangi alanda uzmanrsa o alanda üretimini yapmalı üretimini yapamadığı yani uzmanı olmadığı alandaki malları başka bir ülkeden alması gerekmektedir. Merkantilistlerin servete bakış açısını da kabul etmeyen Smith, serveti para olarak görmenin yanlış olduğunu servetin para ile değil mal ile ifade edildiği görüşünde olmuştur.

Smith, serveti altın ve gümüş olarak değil emek olarak görmüştür. Ona göre dünyada oluşan bütün servetler emek sayesinde oluşmuştur. Ürünlere şekli veren ve yararlı olmasını sağlayan emek olmuştur. Toplumun elinde var olan emeği eğer verimli bir şekilde kullanırsa servetini de artırmış olacaktır. Böylelikle toplum da zenginleşmiş olur. Üstelik Smith, nüfusun fazla olmasını da zenginlik olarak görmüştür. Çünkü bir ülkenin istihdam edebilmesi için fazla nüfus olması gerekmektedir. Böylece zenginlikte oluşmuş olur. İyimser düşünür olan A.Smith nüfus artışını zenginlik olarak görmüştür. Ancak kötümser düşünür olan Malthus'a bakıldığında nüfustaki artış servette bir artış oluşturmayacaktır. Ona göre zenginliğin sürekliliğini sağlamada üretim araçlarının birleştirilmesinden oluşmaktadır. Nüfusun artmasıyla birlikte besin maddelerinin üretiminde de artış yaşanacaktır. Nüfusun artması, besin maddelerindeki fiyatı da yükselttiği için bilim ve teknikte gelişmeler yaşanacaktır. Böylece servet ve alım gücünün artmasıyla bunların elde edileceği belirtilmiştir.

Malthus ile Smith'in servet görüşü karşılaştırıldığında A.Smith serveti emek olarak açıklamış, Malthus ise serveti faydalı ve gerekli maddi kıymet olarak görmüştür. Malthus'a göre, üretken emek maddi serveti oluşturmaktadır ancak toplumsal hizmetlerle ilgili olan emeği üretken olmayan emek türü olarak ifade etmiştir. Malthus serveti hem maddi hem de manevi olarak düşünmüştür.

Servete başka bir yönden bakan düşünür Ricardo olmuştur. Ricardo, ücretlerin artışı serveti ve sermayeyi de artıracaklarını söylemiştir. Buna bağlı olarak da üretimde de artış yaşanacaktır. Fakirliğe yol açan düşük ücretlerin olumsuz yönünü ortadan kaldırmak için hem nüfusun hızını düşürmek hem de sermayenin süresini hızlandırmak olmuştur. Ekonomide büyüme gerçekleştiğinde servette artış yaşanacağı görüşünde olmuştur. Adam Smith, nüfus artışı zenginliğe sebep olacağını belirtirken, Ricardo ise nüfusun hızını düşürmek gerektiğini belirtmiştir.

Ricardo, Klasik İktisatçıların düşüncesi gibi dış ticarete serbestlikten yana olmuştur. Bu yüzden de ithalatın sınırlandırılmaması gerektiğini belirtmiştir. Ricardo'ya göre dış ticarete büyüme olduğunda ülkenin servetini artırmamaktadır.

Ricardo'ya göre değer ve servet birbirinden farklı kavramlardır. Değer dediği şey, üretim zorluğuyla kullanılan emeğin miktarıyla ilişkili olmuştur. Üretimi kolaylaştırıp milli servette, gelecekteki üretimin gücünü artırıp böylelikle malların değerinde azalma olacağını belirtmiştir. Zira emeğin çaba sarf etmesiyle elde edilen tasarruf, malların değerini azaltacaktır. Servet ve malların üretiminin artması daha çok işçi çalıştırmakla sağlanmaktadır. Böylece malların miktarında ve değerinde artış yaşanır. Servet ve malların değerinde artış olmasında bir diğer unsur, emeğe çok ihtiyaç duyulmadan teknolojiye dayalı sermaye kullanılmasıdır. Ricardo serveti, üretimin artmasını sağlamak için daha fazla işçi alıp bu işçilerin çalıştırmakla sağlandığını ifade etmiştir. Bunların sağlanmasıyla malların miktarında ve değerinde artış olacaktır. Servetin artışı sağlayan başka bir düşüncesi de emeğe çok ihtiyaç duyulmadan teknolojiye dayanarak sermaye kullanmak, üretimin şartlarını iyileştirdiği ve malların miktarında da artış yaşanacağını ifade etmiştir. Ricardo, Adam Smith'in emeği servet olarak görmesini kabul etmemiştir. Ricardo'ya göre emek, serveti artırmamaktadır.

A.Smith'in servet kavramına bir eleştiri getiren düşünür J.B.Say olmuştur. Say, Smith'in değer taşıyan maddi varlıklar servettir, anlayışına karşı çıkmıştır. Say'e göre doktorların, müzikle ilgilenenlerin ortaya koymuş olduğu eser servet sayılmaktadır. Doktorlar hastalarını iyileştirmesi, onlarla ilgilenmesi bir servettir. Müzikle ilgilenen kişiler de beste yaparak, şarkı söyleyerek, ortaya koydukları şey yine servet sayılmaktadır. Üstelik ressamların çizmiş olduğu resimler, yapmış olduğu heykeller de Say'e göre servettir. Görüldüğü üzere A.Smith ile J.B. Say'in servet anlayışı çok farklı olmuştur.

Para konusuna değinen J.B Say, parayı nötr (etkisiz) olarak görmektedir ve bir mal satın alındığında para ödenmiş olsa bile o mal başka bir mal ile satın alınabildiğini ifade etmiştir. Paranın sadece takas olarak düşünülmesi gerektiğini açıklayan J.B.Say, satın alma esnasında takas, parayı elden çıkarma olarak anlaşıldığını belirtmiştir. Böylece paranın dolaşım hızında da artış yaşanmış olur. Sadece dolaşımdan çıkan kısım tasarruf edilebilmektedir. Bu da paranın sürekli ortaya çıkmasıyla sağlanmaktadır.

Önemli bir diğer düşünür J.S. Mill'in servette yeni bir düşünce getirdiği söylenemez. Mill'in de görüşü Say'ın servet görüşüne benzemektedir. Mill'e göre servet düşüncesi, değişim değeri olan ve fayda sağlayan, yararlı şeyler servet olmuştur. Say gibi Mill de yetenek ve becerikliliği servet saymıştır. Bir önceki paragrafta da belirtildiği gibi doktorların, müzisyenlerin, ressamın oluşturdukları birer servet olarak kabul edilmiştir. Maddi şeylerin yanında manevi şeyleri de (örneğin hizmet vb.) servet olarak kabul etmiştir.

Bentham haz ve acının temelini para olarak belirlemiştir. Bentham'a göre haz ve acı para ile ölçülebilmektedir. Bireylerin hal ve hareketleri haz ve acı ile ifade edildiğinde, bireyin ve toplumun fayda ilkesinin göz önünde bulundurulacağını belirtmiştir. Bireye fayda sağlayan şey, iyi ve mutluluk vermekte, acı veren de kötü ve üzüntü vermektedir. Bentham'a göre milletin servetini ve mutluluğunu artırmak devletin girişimde bulunmamasıyla sağlanacaktır. Çünkü ona göre devletin görevi hem gereksiz hem de zararlıdır. Şu sebepten dolayı Bentham devleti, insanlar üzerine sınırlamalar koyar ve bu sınırlama koyduğunda her seferinde insana acı verir.

W. Senior, servet kavramını, faydalı olan, böylece doğada az rastlanan mal ve hizmet olarak tanımlamıştır. Senior, siyaset ile iktisadı farklı görmüştür. Ona göre politik iktisat serveti (zenginliği) esas alır, siyaset ise mutluluğu (refahı) ele almaktadır. Senior serveti, çabucak değiştirilen ve bünyesinde kıymet barındıran her şeyi servet olarak görmektedir. Serveti, doğada az rastlanan, yararlanılan şeyler olarak görmüştür. Kullanılabilirlik bakımından serveti ise, zevk veren veya acıyı azaltan nesne olarak ifade etmiştir. Bu da hem dolaylı hem de dolaysız yoldan olabilmektedir.

İslam düşünürlerinden birisi olan Gazali'nin servete yönelik düşüncesine bakıldığında, ona göre servet tek değildir ve ne iyidir ne de kötüdür. Gazali servete fayda verip vermediğine göre yorumlamıştır ve eğer fayda sağlıyorsa yararlıdır, fayda sağlamıyorsa yararlı değildir demiştir.

Gazali'ye göre servet, insanların saygınlığını kazanan, vücut ve ruh sağlığını koruyan bir unsur olarak görmüştür. İnsanların vücutlarını koruyabilmeleri için de sağlık, güç, güzellik ve uzun bir yaşamın olması gerekmektedir. Servet de bunların devamlılığı için yer almaktadır. Servetin, saygınlığını koruması için birincisi, hediye, eğlence ve armağan edilen şeyler insanlara saygınlık kazandırır, ikinci olarak, servet

sahibi saygınlığını şairlerin yergisinden, görgüsüz insanların zarar vermesinden korumaktadır. Gazali'ye göre servet iyi veya kötü değildir. O iyiliği ve kötülüğü araç olarak belirtmiştir. Zira insanlar, serveti kendisi için veya ibadeti için kullanır. Kendisinin yapamayacağı, vaktinin yetmediği işlere başka birisini tutup ibadetine vakit ayırmış olur. Bu servetin iyi yanıdır. Kötü yanı ise, insanları isyan ettirmesidir. Çünkü ibadetlerini yerine getirmemiş olurlar. Bunu en güzel bir örnekle açıklayan Gazali, servet ile zehir arasında bir benzetme kurmuştur. Zehrin gerekli kullanılmasında doktorun elindeki ilaçla benzerlik kurmuştur. Kullanmasını bilmeyen insana zarar verir, kullanmasını bilene de fayda vermektedir. Bu yüzden gazali, servetin hem faydalı hem de zararlı olduğunu ifade etmiştir.

Bir diğer İslam düşünürlerinden olan İbn-i Haldun, devlet yönetiminde rütbeli olmak servet sahibi sayılmış olmaktadır. Onur ve rütbe sahibi olmak servet sahibi olmayı kolaylaştırdığı düşüncesinde olmuştur. İbn-i Haldun serveti, hırsızlık, tefecilik yapılmadığında zekât, sadaka, yardımda bulunarak servet sahibi olunur görüşünde olmuştur. Servet ve mülkiyetin adaletli dağılımının İslam İktisadının en önemli özelliği olarak görmüştür.

Yakınçağ Osmanlı düşünürlerinden olan Namık Kemal, liberal kapitalizme önem verdiği için altını bir araç olarak görmüştür. Serveti de bireylerin ihtiyaçlarını karşılama yanında yardımcı olduğu düşünmüştür. Namık Kemal merkantilizmin servet anlayışını kabul etmektedir. Ancak Namık Kemal bir merkantilist olarak düşünmek doğru olmaz. Bilindiği gibi merkantilistler serveti altın ve gümüş¹ olarak görmüşlerdir. Ancak Namık Kemal bu görüşü eleştirerek serveti sadece bireylerin ihtiyaçlarını gidermede yardımcı olan bir araç olarak görmüştür.

Yakınçağ Osmanlı düşünürlerinden Ohannes Paşa, özel mülkiyette ve ticarete özgür olunmasını, bunların yapılmasında insanların maddi refahında ve servetinde artışlar olacağını vurgulamıştır. Ohannes Paşa da Namık Kemal gibi merkantilistlerin serveti altın ve gümüş fikrini eleştirmiş ve servetin kaynağını sanayinin özendirilmesi ve ticaretin gelişmesi olarak düşünmüştür. Ohannes Paşa, A. Smith gibi parayı servetten saymamaktadır. Üstelik Smith gibi, paranın yalnızca ihtiyaçları gideren bir araç olarak görmüştür.

¹ Merkantilizmin ilk zamanlarında servet para olarak ele alınmıştır. Para da altın ve gümüş gibi değerli madenlerden oluşmaktadır. Bundan dolayı merkantilistler serveti altın ve gümüş olarak görmüşlerdir.

Ohannes Paşa serveti, fayda ve değer taşıyan her şeyi servet olarak görmüştür. Fakat servetin fayda ve değer taşınması içinde tasarruf ve değişim yapılabilir olması şartı bulunmaktadır. Eğer bunlar yapılabilirse servet sayılmaktadır. Ohannes Paşa Klasik İktisatın servet tanımını doğru bulmaktadır. Liberal kapitalizme bağlı olan Ohannes Paşa, “*Osmanlı'nın Adam Smith'i*” sayılmıştır.

Bir diğer Yakınçağ Osmanlı düşünürlerinden olan Cavid Bey, Adam Smith'in serveti emek kabul etmesini eleştirmiştir. Servetin emekten başka bir kaynağı olduğunu düşünmüştür. Ona göre servet iktisadi malların toplamından oluşmaktadır. Cavid Bey'e göre insanlar arasında eşitlik olmadığı gibi servetler arasında da eşitlik yoktur. Servet eşit olursa yoksulluk ortaya çıkmaktadır. Devletin servet eşitliği yapması olumsuz bir durumdur. Cavid Bey devletin ekonomi politikasında serveti koruması gerektiğini ve birikim yapmasını istemiştir.

Aynı zamanda özel mülkiyete de önem veren Cavid Bey, özel mülkiyetin kaldırılmasında çalışmaya özendirici gücün olmayacağını, insanların içinden gelerek çalışmayacağı veya baskı altında çalışarak üretimde bulunacağını ifade etmiştir. Özel mülkiyet olmasaydı tasarruf, sermaye de olmayacaktı. Tasarruf, sermaye ve arazilerin verimli hale gelmesini devletin yapması gerektiğini belirten Cavid Bey, devletin tüm bunlara da gücünün yetmeyeceğini söylemiştir.

Osmanlı düşünürlerinden olan Ahmet Mithat Efendi'ye göre servet diğer Osmanlı düşünürlerinden çok farklıdır. O, güneşin ısını, deniz sularını, toprağı servet olarak görmüştür. Mithat Efendi'ye göre, insanları kötü şeylerden koruyup hazzı ulaştıran maddi ve manevi gereksinimleri gidermede yardım eden her şeyi servet olarak düşünmüştür. Aslında Ahmet Mithat Efendi doğada olan şeyleri servet olarak görmüştür. Bunlar insanlara fayda sağlıyorsa servettir. Örneğin, bitki, güneş, toprak, hava, su vb. insanlara fayda sağlamaktadır. Öyleyse tüm bunları servet olarak düşünülmektedir.

Merkantilistlerin savunmuş olduğu, servet altın ve gümüşten oluşur görüşünü eleştiren Ahmet Mithat Efendi, servetin altın ve gümüş bolluğundan oluşmadığını ifade etmiştir. Merkantilistlerin görüşünü kabul etmemiştir. Mithat Efendi daha çok Adam Smith'in servet düşüncesine benzer görüşler ifade etmiştir. Mithat Efendi'ye göre

sermaye birikmiş emekten meydana gelmektedir. Böylece birikmiş emeği de servet olarak düşünmüştür.

Ödemeler bilançosu kavramına önem veren Yakınçağ Osmanlı İktisat düşünürlerinden olan Akyiğitzade Musa Bey, ithal mal ihraç edilen malın miktarından fazla olursa ülkede servet artışı olmayacağını belirtmiştir. Ülkenin alacağı, borcundan fazla olursa o ülkede servet artışı olmuş olur. Yani Akyiğitzade Musa Bey, ülkede borçtan çok alacak fazla olursa servet iyidir.

Sabri Ülgener'in özellikle üstünde durduğu devlet adamlarından birisi Cevdet Paşa'dır. Ona göre büyük devletlerin oluşması işbölümünün sağlanmasıyla oluşacaktır. Böylece ihtiyaçların çeşidi ve refah da artmış olacaktır. Servete devlet yönünden yaklaşan Cevdet Paşa, devlette lüks ve servet arttığında devleti insana benzeterek yaşlandığını belirtmiştir. Demek oluyor ki Cevdet Paşa'ya göre servet kötüdür. Ahmet Cevdet Paşa, servet ve refahın kaynağını üretim faktörleri olan emek, sermaye, girişimci ve doğa olarak ifade etmiştir.

Cumhuriyet Döneminin en etkili yazarlarından olan Sabri Ülgener, hem iktisada hem sosyoloji alanına hem de İslam'a yönelik bilgisi fazladır. Sabri Ülgener'in servet anlayışı, çözülme dönemi (ortaçağlaşma) servetin kaynağını emek yerine politik etki olarak görmüştür. Yani servet emekten oluşmamaktadır ve servetler kuşaklar arasında kaybolabilmektedir. Ona göre çözülme döneminde servet bir kere kazanılmışsa sonrasında tekrar yerine konulamayacağını ifade etmiştir. Servetin bir kere tüketilmesinde yenisinin konulamayacağını açıkça belirtmiştir.

Ülgener'in servet anlayışında, prekapitalist ülkelerde müteşebbis ve kar anlayışı olmaması durumunda politik beklentiler sayesinde servetin oluşacağını belirtmiştir. Servetin elde edilmesi ve harcanıp tüketilmesi ekonomik amaçtan ziyade politik bekleyişler ve geleceğe yönelik endişeden kaynaklanmıştır. Ülgener'e göre prekapitalist toplumlarda servet anlayışı, piyasaya ve tekrardan üretime dâhil edilmesi dışında, belirli kişiler tarafından kullanılabilen, bir kere sahip olduğunda tasarrufun yapılmadığı, harcanıp tüketilmesi zorunlu bir kaynaktan olduğunu belirtmiştir.

Ülgener'e göre Ortaçağ zihniyetinde altın ve gümüş ekonomik olarak değil siyasi fonksiyon olarak görülmektedir. Bu siyasi fonksiyonlar üst tabakadan alt tabakaya doğru değişmektedir. Üst tabakadan alt tabakaya doğru bahşiş adı altında, alt

tabakadan üst tabakaya doğru da rüşvet adı altında anılmıştır. Ortaçağ zihniyeti parayı sürekli küçük gördükleri belirtilmektedir. Ancak altın ve gümüşe olan düşkünlükleri görülmüştür. Ülgener, bu dönemde mal ve servete gösteriş olarak yani hava atma şeklinde yaklaştıklarını belirtmiştir.

İslam düşünürü ve Cumhuriyet Dönemi yazarlarından Sabahattin Zaim, toplumda kalkınmanın sağlanması için insan faktörünün önemli olduğunu vurgulamaktadır. Böylelikle “güzel insan” kavramını oluşturmuştur. Ona göre, çalışanlar ve işverenler “güzel insan” olduğunda çalışmada verimlilik ve kazanç artmış olur. Verimlilik ve kazanç arttığında ise servette artacaktır. Ancak “güzel insan” olmanın iki şartı bulunmaktadır. Birincisi “güzel insan” işini en iyi yapan insandır. Birey hangi işte çalışıyor olursa olsun o işini en iyi şekilde öğrenip kendisini en iyi alanda geliştirmesi gerekmektedir. Bu da Adam Smith’in “Ulusların Zenginliği” kitabındaki işbölümü ve uzmanlaşma konusundaki toplu iğne örneğine benzetilebilir. Biri iğnedeki teli çekmekte beceriklidir, diğeri düzeltmekle, başkası kesmekle, bir başkası ucunu sivirtmekle vb. kendi alanında uzman olduğu işi daha iyi öğrenip o işi sürdürmektedir. İkinci bir şart ise insanın ahlak düzeyidir. Bireyin ahlak düzeyi zayıf olduğunda çalıştığı işte makam sahibi olduğunda toplumu tehlikeye atmış olmaktadır. Bunun için bir insanda olması gereken en önemli özellik ahlak düzeyidir. Ahlaki özelliği iyi olan insan toplumu aydınlatmakta ve başarıya ulaştırmaktadır. Bu yüzden ahlakı iyi olan insanlar işinde tecrübeli olması ve bunu uygulayabilen insanlar seçilmesi gerekmektedir.

Sabri Ülgener ile Sabahattin Zaim’in servete bakış açısı karşılaştırıldığında; Ülgener, servetin kaynağını emek olarak değil siyasi etki olarak görmüştür. Zaim ise; servetin emeğe dayalı olduğunu yani “güzel insan”ın çalışarak kendi alanında ilerleyip geliştiğini ifade etmiştir.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Alper, (2011), “Mehmet Cavid Bey’de İktisadi Düşünce”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- AKALIN, Kürşad Haldun, (2010), “Rasyonel Ekonomik Etkinliğin Gelişimi Sürecinde Protestan Ahlakı”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 19, ss. 1- 13.
- ANDERSON, L., William, (2009), “Say’s Law and the Austrian Theory of the Business Cycle”, **The Quarterly Journal of Austrian Economics**, No: 2, pp. 47-59.
- ARSLAN, Mahmut, (2012), İktisat Sosyolojisi Bakımından Adam Smith, **Sosyoloji Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, İstanbul, ss. 153-210.
- AYDIN, Mithat, (2013), “Namık Kemal’de Terakki ve Maarif Düşüncesi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 53, 2, ss. 451-477.
- AYENGİN, Tevhit,(2003), İslam’da İktisadi Hayatın Ahlaki Boyutu, **İslami Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 16, ss. 648-659.
- BAĞCE, H.,Emre, (2005), “İbni Haldun’un İdeoloji Kuramı: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Yıl: 8, Sayı:31, ss. 199-214.
- BARBER, William J, (1967),**A History of Economic Thought**, Penguin Books, England.
- BELL, John, F.,(1953), **A History of Economic Thought**, The Ronald Press Company, New York.
- BLAUG, Mark, (1985), **Economic Theory In Retrospect**, Cambridge University Press, Cambridge.
- DE BOER, T. J., (1960), **İslamda Felsefe Tarihi**, Kutluay, Yaşar, (Çev.), Balkanoğlu Matbaacılık Ltd. Şti., Ankara.
- BOLAYIR, Ali Ekrem, (1998), **Namık Kemal**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2133, Ankara.
- ÇADIRCI, Musa, (1991), “Namık Kemal’in Sosyal ve Ekonomik Görüşleri”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, Ankara, ss. 39-52.

- ÇAĞMAN, Ergin, (2016a), “Sabri F. Ülgener’in Metodolojisi, Kaynakları ve Bazı Kavramlarına Dair Eleştiriler”, **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, Cilt:12, Sayı: 45, ss. 93-118.
- ÇAĞMAN, Ergin, (2016b), “Ülgener’in Protestanları: Bayrami Melamileri”, **Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, ss. 51-72.
- ÇAĞAN, Kenan, (2012), “Namık Kemal’de Devletin Niteliği ve Temel Dayanakları”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 255-280.
- ÇAKMAK, Diren, (2011), **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi Societas ve Universitas Gerilimi**, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- ÇAVDAR, Tefik, (1992), **Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)**, İmge Kitabevi Yayınları: 41, Ankara.
- CENGİZ, Sema Ayla, (2012), “Maliye Nazırı Mehmet Cavid Bey Dönemi (1908-1926) İktisadi- Mali Görüş ve Uygulamaları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- COŞKUN, Ahmet, (1988), Gazali’nin Ahlak ve İktisat Görüşü”, **Ebu Hamid Muhammed El- Gazali 1058-1111**, Ahmet, Hulusi, KÖKER, (Ed.),Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri, ss.201-217.
- CONNEL, John W. Mc., (1949), **Büyük İktisatçıların Temel Doktrinleri**, Çalıka, Hurşid, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh, (1977), **İslam Düşünürleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No. 137, Ankara.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Agâh, (1986), **Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: 174, Ankara.
- DENIS, Henri (1997a), **Ekonomik Doktrinler Tarihi 1**, Tokatlı, Atilla, (Çev), Sosyal Yayınlar, 3.Basım İstanbul.
- DENIS, Henri, (1997b), **Ekonomik Doktrinler Tarihi 2**, Tokatlı, Atilla, (Çev), Sosyal Yayınlar, 3.Baskı, İstanbul.

- DENİZ, Ergün, (2009), Sabri Fehmi Ülgener'in İktisadi- Felsefi Anlayışı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.
- DOĞAN, Şahin, (2015), "Max Weber ve Sabri F. Ülgener'de Zihniyet-Din İlişkisi", **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 203-226.
- DOĞAN, Cem, (2013), "Doğu ile Batı Arasında Bir Türk Filozofu: Ahmed Mithat Efendi'nin Hayatı ve Bilimsel /Felsefi Düşünceleri Üzerine", **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl: 17, Sayı: 56, ss. 191-216.
- DONBAY, Ali, (1992), "Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesindeki Makaleleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Konya.
- EL-HUSRİ, Sati, (2001), **İbn-i Haldun Üzerine Araştırmalar**, Uludağ, Süleyman, (Çev.), Dergâh Yayınları: 224, Çağdaş İslam Düşüncesi: 13, İstanbul.
- ERCAN, Fuat (2001), **Toplumlar ve Ekonomiler**, 2. Baskı, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- ERGİN, Feridun, (1983), **Para Politikası**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- EROĞLU, Nazmi, (2008), **İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- ERSOY, Arif (2008), **İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi**, 3. Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- FALAY, Nihat, (1978), **İbni Haldun'un İktisadi Görüşleri**, İstanbul Üniversitesi No:2420, İktisat Fakültesi No: 409, Maliye Enstitüsü No: 58, İstanbul.
- GRAY, Alexander, (1956), **The Development of Economic Doctrine: An Introductory Survey**, Longmans, Green and Co., London.
- GALBRAITH, J. Kenneth, (1989), **Kuşku Çağı Ekonomik Gelişmeler Tarihi**, Aşçıoğlu, Reşit ve Himmetoğlu, Nilgün, (Çev.), Altın Kitaplar Yayın Evi, 2. Baskı, İstanbul.

- GÜRKAŞ, İrfan, (2010), “Ahmet Mithat Efendi ve Hikmet-i Cedide”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 44, Erzurum, ss.65-80.
- GÜZEL, Abdurrahim, (1988),“Gazali’nin Hayatı ve Eserleri”,**Ebu Hamid Muhammed El- Gazali 1058-1111**,Ahmet, Hulusi, KÖKER, (Ed.), Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri, ss. 9-19.
- HALDUN, İbn, (2016), **Mukaddime**, Uludağ, Süleyman, (Çev.), Dergâh Yayınları: 85, 12. Baskı, İstanbul.
- HAMİTOĞULLARI, Beşir, (1978), **Çağdaş İktisadi Sistemler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:416, İkinci Baskı, Ankara.
- HASSAN, Ümit, (2011), **İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi**, Doğu Batı Yayınları, 5. Baskı, Ankara.
- HEERTJE, Arnold, (2004), “The Dutch and Portuguese- Jewish Background of David Ricardo”, **European Journal of the History of Economic Thought**, Vol: 11, No: 2, pp. 281-94.
- KAPLAN, Melih Yücel, (2011), “Osmanlı’da Tanzimat Sonrasında İktisadi Düşünce ve Namık Kemal”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kırıkkale.
- KARA, Ercan, (2011), “Namık Kemal’de Din ve Toplum”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir.
- KARACA, Hasan, (2010), “Ahmet Mithat Efendi’nin Felsefe Anlayışı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kayseri.
- KARAMAN, Deniz, (2001), **Cavid Bey ve Ulum-i İktisaddiye ve İçtimaiye Mecmuası**, Liberte Yayınları: 41, Ankara.
- KARAOĞLU, Ömer, (2013), “İktisadi Düşünce Tarihimizde Bir Sayfa: Mecmua-i Fünun”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 277-304.
- KESKİOĞLU, Osman, (1966), “Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı ve Eserleri”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:1, Cilt:14, ss.221-234.

- KILIÇ, Ramazan, (2015), **İktisadi Düşünce**, Akademi Titiz Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- KOLOĞLU, Mahmut, (1963), **Ekonomi Doktrinler Tarihi**, Doğu Matbaacılık, 2. Baskı, Ankara.
- KOZAK, İbrahim Erol, (1999), **İnsan-Toplum-İktisat, İbn Haldun'dan Yola Çıkılarak Yönlü Bir Tahlil Denemesi**, Değişim Yayınları, Adapazarı.
- KUMBARACIBAŞI, Onur, (1974), **Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Düşüncenin Evrimi**, San Matbaası, 2. Baskı, Ankara.
- KUMBARACIBAŞI, Onur, (1976), **Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Düşüncenin Evrimi**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No: 102, 3. Baskı, Ankara.
- MAHDI, Muhsin, (1957), **Ibn Khaldun's Philosophy Of History**, George Allen and Unwin Ltd. Londra.
- MIECZKOWSKI, Bogdan, (1987), "Ibn Khaldun's Fourteenth Century Views on Bureaucracy", **The American Journal of Islamic Social Sciences**, Vol. 4, No. 2, pp. 179-199.
- NUMANİ, Şibli, (1972), **İslamın Fikir Kılıcı Gazzali'nin Bütün Cepheleri ile Hayatı ve Eserleri**, Karaca, Yusuf, (Çev.), Baytan Kitabevi, Özdemir Basımevi, İstanbul.
- ORMAN, Sabri, (2014), **Gazali'nin İktisat Felsefesi**, İnsan Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- ORMAN, Sabri, GÖZÜBENLİ, Beşir, TABAKOĞLU, Ahmet, ZEYTİNOĞLU, Erol, BAYINDIR, Abdülaziz, EERKAL, Mehmet, DÖNDÜREN, Hamdi ve ŞENCAN, Hüner, (1992), **Para, Faiz ve İslam**, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları: 11, İstanbul.
- OĞUZ, Mustafa, (2014), **Ahmet Cevdet Paşa ve Tarihçiliği**, Kömen Yayınları 116, 1. Baskı, Konya.
- ÖLMEZOĞLU, Ali, (2002), **Ahmed Cevdet Paşa Hayatı Eserleri**, Celal Bayar Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Manisa.

- ÖZER, M. Halis, (2014), “Klasik Dönem Osmanlı İktisat Düşüncesinde Sermaye Birikimine Bakış”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 44, İstanbul.
- ÖZGÜVEN, Ali, (1992), **İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ÖZKİRAZ, Ahmet, (2000), **Sabri F. Ülgener’de Zihniyet Analizi**, A Yayınevi: 3, Çağdaş Türk Düşüncesi: 1, Ankara.
- ÖZLEM, Doğan, (1990), **Max Weber’de Bilim ve Sosyoloji**, Ara Yayıncılık, İstanbul.
- RAPHAEL, David, D., (2014), **Adam Smith**, Erdem, Ekrem ve Çelenk, A., Aslıhan, (Çev.), 1. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- RICARDO, David, (2001), **On The Principles of Political Economy and Taxation**, Batoche Books, Canada.
- RICARDO, David (2007), **Ekonomi Politîğın ve Vergilendirmenin İlkeleri**, Ertan, Tayfun, (Çev.), Belge Yayınları, İstanbul.
- ROBBINS, Lionel, (2000), **A History of Economic Thought**, Princeton University Press, Oxfordshire.
- SAKIZLI OHANNES , (2015), “**Osmanlı’da Modern İktisadın İzinde: 1 Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel**”, Dığıroğlu, Filiz, Genç, Hamdi, Özgür, M. Erdem, (Çev.), Dergâh Yayınları: 615, 1. Baskı, İstanbul.
- SAYAR, Ahmet Güner, (1998), **Bir İktisatçıının Entelektüel Portresi Sabri F. Ülgener**, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- SAYAR, Ahmet GÜNER, (2000), **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, Ötüken Neşriyat, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İstanbul.
- SAVAŞ, Vural Fuat, (2007), **İktisadın Tarihi**, Siyasal Yayınevi, 5. Baskı, Ankara.
- SMITH, Adam, (2004), “**Ulusların Zenginliği**”, Yunus, Ayşe ve Bakırcı, Mehmet, (Çev.), Alan Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul.
- SKOUSEN, Mark, (2003), **Modern İktisadın İnşası**, Acar, Mustafa, Erdem, Ekrem, Toprak, Metin, (Çev.), Liberte Yayınları, Ankara

- ŞİRVANİ, Harun Han, (1965), **İslamda Siyasi Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar**, Kuşçu, Kemal, (Çev.), İrfan Yayınevi, İstanbul.
- TANNENBAUM, Donald ve SCHULTZ, David, (2007), **Siyasi Düşünce Tarihi Filozoflar ve Fikirleri**, DEMİRCİ, Fatih, (Çev), 3. Baskı, Adres Yayınları, Ankara.
- TAYLOR, H.Overton, (1960), **A History of Economic Thought**, Mcgraw-Hill New York.
- TOPRAK, Zafer, (1982), **Türkiye’de “Milli İktisat” 1908-1918**, Yurt Yayınları, Ankara.
- TORUN, Fatma ve Hacı, DURAN, (2010),“Sabri F. Ülgener ve İki Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı: 42, ss. 63-75.
- TUNCER, Selahattin, (2014), İktisadi Servet Mefhumu, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 22, Sayı: 3-4, ss. 91-108.
- UÇAN, Hilmi, (2012), “Batı Uygarlığı Karşısında Namık Kemal”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1,ss. 61-83.
- ULUTAN, Burhan, (1978), İktisadi Doktrinler Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- UYANIK, Zeki ve Akkaş, İbrahim (2016), “Kenarda Kalmış Merkezi Bir Düşünür Portresi: Sabri Ülgener”, **Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 3, Ardahan, ss. 49-59.
- ÜLGENER, Sabri, (1981), **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, Der Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İstanbul.
- ÜLGENER, Sabri, (2016), **Makaleler**, Derin Yayınları, İstanbul.
- ÜLGENER, Sabri, F., (2006a), **İktisadi Çözülmenin Ahlak Ve Zihniyet Dünyası**, Derin Yayınları: 76, 1. Baskı, İstanbul.
- ÜLGENER, Sabri, F., (2006b), **Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı**, Derin Yayınları: 77, 1. Baskı, İstanbul.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, (1940), **Tanzimat’tan Sonra Fikir Hareketleri**, Maarif Matbaası, İstanbul.

- ÜLKEN, Hilmi, Ziya, (1994), **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları:7, 4. Baskı, İstanbul.
- YALÇIN, Aydın, (1976), **İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi**, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, Ankara.
- YALÇINTAŞ, Nevzat, (1969), **Ücretler ve Emek Arzı**, İstanbul Üniversitesi Yayınlarında No: 1442, İktisat Fakültesi No: 252, İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü No: 52, İstanbul.
- YAYLA, Atilla, (2000), **Liberalizm**, Liberte Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- YİĞİT, Hamide Şule, (2006), “Türk Düşünce Tarihinde Ahmet Mithat Efendi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.
- YİĞİT, Emine, (2014), “Modernite Eleştirisi ve Namık Kemal’in Dini ve Siyasi Görüşleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi**, Çorum.
- ZAİM, Halil, (2010), Sabahattin Zaim ve Güzel İnsan Modeli, **İş Ahlakı Dergisi**, Cilt:3, Sayı: 5, ss. 119-124.
- ZAİM, Sabahattin, (1969), **Modern İktisat ve İslam**, Milli Türk Talebe Birliği Kitap Kulübü Neşriyatı, Fatih Matbaası, 3. Baskı, İstanbul.
- ZEYTİNOĞLU, Erol, (1986), **Ekonomik Doktrinler**, Marmara Üniversitesi Eğitim ve Yardım Vakfı, Met/ er Matbaası, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul.
- WIGHT, Jonathan, B., (2007), The Treatment of Smith’s Invisible Hand, **The Journal of Economic Education**, Vol: 38, No: 3, pp. 341-358.

Elektronik Kaynaklar

- BÜLBÜL, Betül, (2013), “Sabri Ülgener ve Max Weber Işığında Din ve İktisat İlişkisi”, **Ekonomik ve Sosyal Düşünce Araştırma Geliştirme Vakfı**, <http://www.aksitarih.com/sabri-ulgener-ve-max-weber-isiginda-din-ve-iktisat-iliskisi.html>, (10.08.2017).

ÇAKIR, Coşkun, <http://www.islamveihsan.com/prof-dr-sabahattin-zaim-kimdir.html>
(25.09.2017).

Dr. Sabahattin Zaim Kimdir? <http://www.izu.edu.tr/tr-TR/prof-dr-sabahattin-zaim-kimdir/454/Page.aspx> (16.09.2017).

Türk Dil Kurumu, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.593070f5edc793.62274472 (01.04.2017).

DİZİN

-A-

Adam Smith, v, vi, vii, 1, 5, 6, 7, 8, 9,
10, 11, 14, 24, 30, 32, 36, 64, 67, 75,
78, 97, 98, 99, 102, 104, 105, 110
Ahlak, 6, 40, 49, 86, 106, 111
Altın, v, 14, 21, 22, 63, 92, 97, 107

-B-

Bedevilik, 54, 82
Bentham, viii, 1, 9, 35, 36, 37, 39, 40,
41, 42, 43, 100

-C-

Cavid Bey, viii, ix, 1, 58, 68, 69, 70, 71,
72, 102, 105, 106, 107, 108

-D-

Değer, v, vii, 21, 24, 29, 99

-E-

Emek, v, 17, 25, 26, 27, 44, 56, 112

-F-

Fayda, v

-G-

Gazali, viii, 1, 47, 48, 49, 50, 51, 100,
106, 108, 109
Gümüş, 50, 93
Güzel insan, v, 94, 95

-H-

Hazerilik, 54
Hürriyet, 59, 60, 107

-İ-

İbn-i Haldun, viii, 1, 47, 49, 51, 52, 53,
54, 55, 56, 57, 82, 101, 107
İktisat İlmi, 64, 68
İnsan, 10, 44, 56, 93, 109, 112
İslam dünyası, v, 1, 52, 87, 92
İşbölümü, 8, 9, 13, 97

-J-

J.B.Say, 30, 31, 32, 34, 99

-K-

Kapitalizm, 87
Korumacılık, 77

-L-

Liberalizm, 24, 106, 112

-M-

Malthus, vii, 1, 11, 15, 16, 17, 18, 19,
20, 22, 27, 29, 32, 36, 37, 38, 43, 44,
53, 62, 65, 98
Medeniyet, 82
Melamilik, 90
Mill, vii, viii, 1, 28, 35, 36, 37, 38, 39,
40, 43, 62, 100
Mukaddime, 49, 51, 52, 53, 82, 108

-O-

Ortaçağlaşma, 87

-Ö-

Ödemeler bilançosu, 103

-P-

Para, 4, 11, 34, 92, 99, 101, 107, 109
Protestan, 89, 90, 91, 105

-R-

Ricardo, vii, 1, 15, 16, 17, 19, 20, 21,
22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32,
35, 36, 37, 38, 40, 43, 44, 51, 53, 98,
99, 108

-S-

Senior, viii, 1, 39, 43, 44, 45, 100
Servet, v, vii, 1, 3, 4, 5, 14, 18, 29, 30,
44, 51, 56, 63, 64, 69, 99, 100, 101,
102, 110, 111

-T-

Tarım, 25, 70, 97
Tasavvuf, 111

-U-

Ulusların zenginliği, 8

-Ü-

Ülgener, v, vi, ix, 1, 56, 81, 83, 85, 86,
87, 88, 89, 90, 91, 92, 103, 104, 106,
107, 110, 111, 112

-W-

Weber, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 107,
110, 112

-Z-

Zaim, v, vi, ix, 1, 92, 93, 94, 95, 96,
104, 112, 113
Zekât, 95
Zenginlik, 22
Zihniyet, 86, 107, 110, 111

